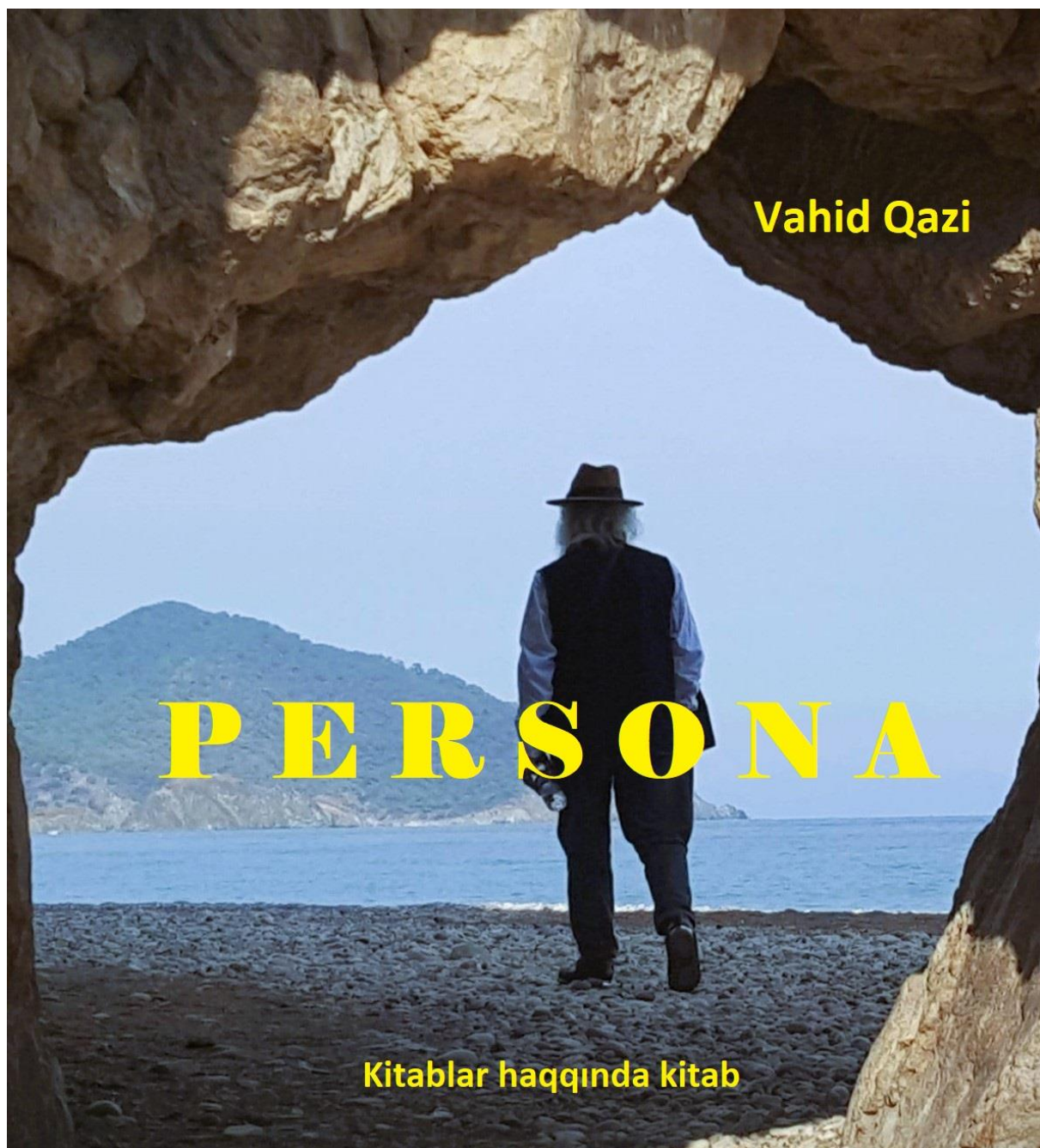

Persona

Kitablar haqqında kitab

Redaktor: H.Sabiroğlu

Foto: V.Qazi

İsveç - 2025

İÇİNDƏKİLƏR

Müəllifdən	4
Salam, Gülsarı! <i>İsveç bukinistində görüş</i>	5
Təməldən bir də qurulmaq. <i>“Ağ zanbaqlar ölkəsi” üzərində xəyal gəzintisi</i>	8
Zəmanələr və talelər toplusu. <i>Çingiz Hüseynovun memuarı</i>	12
Qırıq talelərin pəzlə tablosu. <i>Svetlana Alekseyeviç və “Sekond hənd zamanı” kitabı</i>	17
2 + 2 = 5. <i>Corc Oruellin “1984” romanı</i>	24
Hökmdarın hüsurunda olmaq. <i>“Sənət əbədidir, ömür amanat” kitabı</i>	26
Vəzirovun tamamlanmış yarımçıq portreti. <i>“Parterin ilk sıralarında” memuarı</i>	28
“Taundan qaçan kimi qaçırlar məndən”. <i>Aydın Hacıyevin “Hər şeyi anlamaq, amma bağışlamamaq” kitabındakı kommunist rəhbər və milyonçu qızı</i>	35
Tənhalıq dövrünün adamları. <i>“Çöl Qala”nın Stokholm təqdimatında dediklərim</i>	37
Aşılacaq aşılmazlar. <i>Ağalar Məmmədovun “Aşma”sı</i>	41
Azərbaycanlı olmaq asanmı? <i>Rəhman Bədəlovun kitabı</i>	44
İntibah təməlçiləri. <i>Meri Abramsonun “Dantedən Albertyə” kitabından qaynaqlanan cümhuriyyəçi düşüncələr</i>	46
Qarabağ aynasında Azərbaycan. <i>Ə. Ağaoğlunun “Xatirələr”, Y.V. Çəmənşəminlinin “Studentlər”, M. Vəzirin “Gövhər Ağca Cavanşir” kitabları üstündə Qarabağ düşüncəsi</i>	48
Çəmənşəminlinin “Studentlər”i	52
Rusiya sindromu və Yalama döyüşü. <i>Arif Əliyevin “Yalama” kitabı</i>	54
Qarabağı pulla almaq. <i>M. Vəzirin “Ağabəyim ağca Cavanşir” kitabından doğan yazı..</i>	57
“Cəhənnəm” filmi. <i>V. Məmmədovanın “Cəhənnəmdə böyük çıxırtı” kitabı haqda</i>	60
Səfəvi səfillər. <i>Güntay Gəncəlin “Səfəvilər” kitabı</i>	64
İntim dildə yazma bilmək. <i>Rasim Qaracanın “Qarabağ Dekameronu”</i>	67
Varis Diriye, Opra Uinfri və bizim Bircə. <i>Bircənin avtobiografik romanı</i>	71
Qaranlığın işığı. <i>İlkin Rüstəmzadənin “Həbsxana gündəliyi”</i>	73
Xəzərdən Baltikə. <i>Mahir Həmzəyevin kitabı haqda düşündüklərim</i>	75
Gözləri buraxmırdı onu. <i>Rafiq Əliyevin kitabından boy verən xatirə</i>	77
Etnoqrafiya tariximiz və anamın əl işləri. <i>G. Abdulovanın kitabından doğan xatirələr</i>	79
Düşərgədən düşərgəyə. <i>Günəl Mövlud və onun “Düşərgə”si haqda</i>	80
Fəlsəfi dildə sevgi romanı. <i>Aqşin Yeniseyin “Tarix və tale” romanı haqda</i>	82

Müəllifdən

Növbəti kitabı bloqumun “Adamlar və kitablar” bölümündəki yazılardan tərtib etmək fikrindəydim. Bu silsilədən olan yazıların bir qismi roman qəhrəmanı olası adamlardan bəhs etdiyi kimi, o biri qisim yazılar da elə o cür insanları əsər personajına çevirən kitablardan danışır.

Toplayıb bir yerə yığanda gördüm həm həcmi böyük çıxır, həm də mənə, məqsəd, hədəf baxımdan iki fərqli kitab alınır. Kitablardan bir, adamlardan başqa kitab bağlamaq daha ağlabatan gəldi mənə. Odur ki, “Persona” və “Portret” adlı iki ayrı kitab ərsəyə gətirəsi oldum.

“Persona”ya kitablar haqda yazıları daxil elədim. Yazıların yalnız kitablar haqda olması onların ədəbi tənqid ruhunda təhlil edilməsi anlamına gəlməməlidir. Ədəbi tənqidçi deyiləm. Yalnız ən çox bəyəndiyim kitablardan yazmışam da deyə bilmərəm. Ona qalsa, gərək indiyədək onlarla sevimli kitabdan yazmış olaydım. Burada bəyəndiklərimlə yanaşı, sadəcə mənə yazı mövzusu vermiş kitablardan da söz açmışam. Yəni nə vaxtsa qələm çalmaq istədiyim mövzuya təkan vermişlərdən.

Salam, Gülsarı!

İsveç bukinistində görüş

İsveçin meşə cığırılarında gəzməkdən, göllərin kənarında oturub əksi suya düşən ağacların ləpələrdə titrəyişinə tamaşa etməkdən xoşum gəlir.

Meşəylə gölün ünsiyyəti sevgililərin, sirdaşların söhbəti kimi tutur. Meşənin dövrələdiyi balaca göl, elə bilirsən, layla deyən ananın qoynundakı körpədir. Qəlbiylə dinləməyi bacaran hər kəs diqqət kəsilsə o layla-söhbətləri eşidər.

Bir balaca meh bəsdir! Deyərsən bəs, bu meh milyon-milyon yarpaq orkestrin dirijorudur, yüngül əl havasıyla onları hərəkətə gətirir. Qəribədir, milyonluq orkestrdə bir yarpaq da çaşmır – hamı əsərini düz çalır.

Meşənin pıçıltılı hənirtisini qulağınla eşitdiyin kimi xəfif küləyin göl sularını titrətməsini də gözünlə görürsən. Gölün üzü təzəcə sevgi dadan gənc qızın sinəsi kimi çırpınır. Bu ləpə-çırpıntı yarpaqların pıçıltı-simfoniyasının suda rəqs edən notlarıdır. Səhnədə balet tamaşasına baxırsan elə bil...

İsveçdə xoşum gələn başqa bir məşğuliyyətim də var – “Second hand” mağazaların köhnə kitab, video-audio kaset, val, rəsm əsərləri satılan hücrəsində eşələnirəm. Burada kitablar adətən isveçcə olur. Tək-tük başqa dillərdə, xüsusən, ingilis dilində kitaba rastlayarsan. İsveçcəm, ingiliscəm bədii əsərləri zövq alacaq səviyyədə oxumağa yetərli deyil, amma bu, kitablar arasında saatlarla dolaşmağa mənə qətiyyəni mane olmur.

Kitab musiqi kimidir, sözlərini anlamasan da ruhunu tutacaqsan. Yaxşı mahnını ürəkdən oxusan dilini bilməyən də səni anlayar. Bir dəfə Kubada kefinin çağ vaxtında “Ay Laçın” mahnısını nətəhər oxumuşdumsa, otaqdakı kubalıqlar üzə xoş təbəssümlə başlarını yelləyirdilər – duyub anlamışdılar.

Ötən il dil kursunda bir yenzelandiyalı xanım dərşarası fasilədə bir mahnı oxudu, hamımız valeh olduq, çünki başa düşmüşdük. Bitirəndə bir ağızdan dedik ki, bu, sevgi nəğməsidir. “Elədi” – demişdi dostumuz, “Maori xalq mahnısıdı, “Pokarekare Ana”dı adı”.

Sekondhənd-bukinistlərdə “yaddilli” kitablarla söhbət edirəm tez-tez. Adı nədir? Müəllifi kimdir? Nə vaxt nəşr olunub? Nədən bəhs edir? Neçə nəfər oxuyub görən? Görən kimin evində qalıb bu illər uzununu, yiyəsi nəçiymiş? Bura niyə veriblər, bəs? Keçmiş sahibi ölübmü, ya köçüb gedirmiş deyə aparmayıb, verib bura?

Bax, bu, 50 ilin kitabıdır, amma qatı açılmayıb! Kaş, dili yaxşı biləydim, oxuyaydım! Bilirsən, ruhu necə şad olardı müəllifinin?! 50 il qatı açılmayan kitabını oxumaq ölmüş müəllifin ruhuna dua etmək kimidir! Əsərdə donmuş həyatı, dayanmış zamanı hərəkətə gətirib can vermək kimi!

Nə vaxtsa oxuduğun kitabı başqa dildə görmək elə qərribə duyğu yaradır ki... necə təsvir edirəm? Edə bilmirəm, axı! Kafkanın “Slottet”, yəni “Qəsər”i, Floberin “Madam Bavari”si təki.

“Qəsr” 1971-ci ildə nəşr olunub. Bir, ya iki dəfə oxunub, zənnim məni aldatmazsa. Özü də lap çoxdan, bəlkə də təzə alınanda oxunandı. Səliqəli qalıb.

“Madam Bavari” ondan xeyli “cavan” olsa da yüz ilin kitabına oxşayır. Nə qədər oxunub, təxmin edə bilmirsən. Çox adam səhifələrin kənarına öz qeydini yazıb. Karandaşla yazan da var, qələmlə yazan da. Xətləri oxuya bilmirəm, anlaşılmazdır, pozuqdur. Amma üz qabığının iç səhifəsinə yazılan “Till min kərlek Ann-Kristin” sözləri aydın oxunur. Björn adlı bir kişi Ann-Kristin adlı sevgilisinə bağışlayıb. Tarix də qoyub, “1993.08.29”.

Sevgilisinin bağışladığı kitabı rəfiqələrinəmi veribmiş oxumağa Ann-Kristin? Yoxsa sevgilinin bağışladığı hədiyyə kitabın bu qədər oxucusu hardan olsun? Bununla nə deyirmiş, görən? Nə biləsən! İsveç qadınlarından baş açmaq olurmu ki?!

Ötənlərin Bakı bukinistlərini xatırladan “sekondhənd” hücrələrindəki kitablara köhnə dostlar, uzun illər görmədiyini tanışlar kimi baxırsan – görüşürsən: biriylə qucaqlaşır, o birinə əl verirən, bir başqasıyla isə eləcə, uzaqdan salamlşırsan.

Kitablar həm də insan kimidir, hərəsi bir tale yaşayır. Çox oxunmuşu üzü üzlər görmüşə, qədimi müdrik qocaya, qatı açılmayanı bəxtsiz cavana, içində karandaşla çoxlu qeydlər yazılanı havalı oğlanlardan gündə bir məktub alan nazsatan gözələ bənzəyir...

O gün Kungsmarken kilsəsinin yanındakı “sekondhənd”də yüzünün içində bir kitabı gözüm alıcı quş kimi gördü. Bura nə yazım ki, keçirdiyim hissi duyasınız?! Kaş, allahın altında duyğuların yüzdə birini yazıya almaq qabiliyyətim olaydı.

“Əsgər atası” filminin qəhrəmanı Georgi Maxaraşvilinin uzaq Berlində doğma üzüm tinglərinə rastlama səhnəsini yada salın! Bax, elə o qoca tək sevinirdim. Mən-min “yad” kitab içində doğma əsərimi görmüşdüm.

Çingiz Aytmatovun “Прощай, Гюльсары!” kitabını – dostluğumuzun uzun tarixi olan kitabı deyirəm.

1988-ci ilin yayında əsgərlikdən qayıdanda ilk işim Çingiz Aytmatovun “Əlvida, Gülsarı” povestini oxumaq oldu. Bu haqda köhnə yazıların birində də yazmışam. Demək, əsgərliyin “uçebka” deyilən dövründə saysız-hesabsız orta asiyalı əsgərin arasında iki qırğız hamıdan seçilirdi və mənimki onlarla tutduğundan çox vaxt bir yerdə olurduq. Onlar da xidmətə instituta ara verib gəlmişdilər. “Manas”dan, Çingiz Aytmatovdan xəbərdar olmağım, İssık-Kulu tanımağım, “Ağ gəmi” filmindən danışmağım onların yanında hörmətimi xeyli artırmışdı. Aytmatovun “Əlvida, Gülsarı” əsərini dünya ədəbiyyatının şedevrlərindən biri kimi təriflədiyim günün axşamı yerimə girəndə oxumadığım əsər haqqında ağızdolu danışmağın yaxşı iş olmadığına fərqləndim. Özümə (ayıb işimə) onunla təskinlik vermişdim ki, evə qayıdanda ilk oxuyacağım elə bu əsər olacaq.

Elə də oldu. Əsgərlikdən qayıtdığım yay “Əlvida, Gülsarı”nı oxudum. Oxudum və pərt oldum. Qabağıma qoyub uşaq kimi danladığım, Aytmatov kimi dahinin yerlisi olub, onun dünyalara dəyən “Əlvida, Gülsarı” kimi sevgi dastanını oxumayan qırğızların yanında xəcalət çəkdim, neçə min kilometr aralı olsam da. Sən demə, Aytmatovun bu povestinin qəhrəmanı

Gülsarı qız yox, at imiş. Onlar da mənim kimi qayıdıb bu əsəri oxuyacaqdılar və görəcəkdilər ki, Gülsarı qız yox, at adıdır. Və mən onlara nə boyda yalan danışmışam...

Kitab 1976-cı ildə Moskvada, özü də ingilis dilində şərhlərlə çap edilib. Arxasında qiyməti yazılıb: “1p. 03k.” Qalın, parlaq üz qabığı, qırmızımtıl rəngli şriftlərlə bahalı kağızda nəşr olunan kitab suvenirə oxşayır. Elə qırx ildə suvenir kimi də qalıb, əl vurulmayıb, qatı açılmayıb. Onu qırx il sonra ilk kəs mən oxudum.

Bura necə gəlib düşüb? Hansısa sovet diplomatını gətiribmiş İsveçə? Yoxsa sovet təbliğat yəlləri atılmış bura? Bir də, nəyi təbliğ edəcəkmis bu kitab? Kolxoz həyatını mı? Qurduğu yeni həyatın qəhrəmana yaşatdığı acılarını? Bəlkə Nobel mükafatı qalibini müəyyənləşdirən İsveş Kral Akademiyası üzvlərinin diqqətini cəlb etmək üçün göndərilibmiş? Nə biləsən!

Qatı açılmayıbsa, demək onlar da oxumayıblar.

Namizədlər siyahısına dəfələr adı düşsə də mükafatı Aytmatova vermədilər. Alfred Nobelin vəsiyyətinə görə mükafat “siyasi-ideoloji motiv nəzərə alınaraq uğur qazanmış ədəbiyyata” verilir. Yəni əsərin dahianə olması azdır, akademiya üzvlərinin siyasi-ideoloji zövq və tələblərinə də cavab verməlidir. Aytmatovun bu tələbə cavab verməsi üçün bir yolu vardı – “Əlvida, Gülsarı”dakı Tanabay kimi ədalətsizliyə, haqsızlığa, yalana dözməyib partiya biletini tolaslayıb sovet hökumətinin üzünə çırpmalıydı. Yoxsa, Nobel mükafatı alan heç bir sovet yazıçısından əskik deyil Aytmatov, hələ desən, bir baş yuxarıdır!

Bu dəfə kitabı bir başqa ovqatda oxudum. Daha əsgərlikdən dünən dönmən iyirmi yaşlı gənc deyiləm, az qala əsərin qəhrəmanı Tanabayı hələmiş yaşdayam.

Kitabı oxuyub bitirdiyim gün sevimli Bastasjö gölünün kənarında daldalanacaq komada oturub gölə baxırdım. Bu dəfə sularda tamaşanı külək “oynamırdı”, bu səfər “səhnə” yağışın ixtiyarındaydı. Göyün damla oxları gölün sinəsinə sancılırdı – səhnəylə aramıza tül-pərdə çəkirdi.

“Tül”ün o üzündə uzun bir yol görürdüm. Yolun kənarında Tanabay dostuyla nəfəs-nəfəsəydi. Gülsarı bu dəfə nəfəs dərməyə yox, can verməyə əyləmişdi. Tanabay atın başını tumarlayır, onunla danışır, ömür dəftərini vərəqləyirdi. Göy də, göl də, meşə də Tanabaya həyan olmağa gəlmişdilər. Yarpaqlardan süzülən damcılar Tanabayın üzündən axan göz yaşına qarışıb gölə tökülürdü.

Sonra hər şey kitabın sonundakı kimi oldu.

“Tanabay yüyəni çiyinə atıb gedirdi. Gözlərindən yaş axırdı, saqqalını isladırırdı. Tanabay Gülsarı üçün ağlayırdı. O gedirdi, açılan səhərə tamaşa eləyirdi. Tanabay yaşlı gözləri ilə çöllərə baxırdı, dağlara baxırdı. Təpənin üstündən bir vəhşi qaz uçdu. Qaz tələsirdi, özününkülərə çatmaq istəyirdi. Tanabay ayaq saxladı: – Uç, uç! – dedi. – Hələ ki, qanadın yorulmayıb, uç, get özününkülərə yetiş”.

... Mənsə “nobellik” yazıçının İsveç “sekon dhənd”ində tapdığım kitabını yağış vurmasın deyə sinəmə sıxıb gölə tamaşa edirdim. Komadan çıxıb gölün ləpə döyənində durmuşdum.

Tanabay Gülsarını minib getmişdi.

Fevral, 2016,

Təməldən bir də qurulmaq

“Ağ zanbaqlar ölkəsi” üzərində xəyal gəzintisi

Həyatımızda, gilənarlığın altında iri bir qum topası vardı. Yarım məşinliq olardı. Uşaqlığın qumla oynayan çağında o qumluqda yol çəkib şəhər salmaqdan xoşum gəlirdi. Əməlli-başlı şəhər olurdu: girişi, enli küçəsi, dalanları, evləri, milis idarəsi... Saatlar çəkərdi şəhərsalma prosesi.

“Şəhər”imə həmin gün dəyməzdim, bir gecə qalardı. Şəhər dağıdıb yenisini başqa cür düzəldərdim.

Bəzən Şuşa yolu kimi dolama yollar çəkir, şəhəri qum təpəsinin başında salırdım. Sonra yol üzəşəğı düz çəpərin dibinə qədər uzanırdı.

Bəzən də Bakı bulvarına oxşayırdı düzəltdiyim. Atam Bakıya gəzməyə aparanda görmüşdüm. Uzun “bulvar”ımın qabağında dəniz də olurdu. Suyu vedrəylə daşıyırdım krandan.

Qış aylarında isə anamın aldığı konstruktor oyuncaqlardan evlər tikərdim. Bir də baxardın mikrorayon salmışam. Ağdamda məscidin yanındakı üçmərtəbə univermaqdan alardı anam onu.

Bir az böyüyəndə daha qumluqda yox, xəyalımda tikərdim tikdiklərimi.

Evimizi azından yüz kərə söküb tikmişəm fikrimdə. Pəncərəsi küçəyə baxırdı. Odur ki, söküb həyatın o başında – milis şöbəsi tərəfdə tikməyi xəyal edirdim. Həm də daha böyüyüb yekə kişi olmuşdum. Ta dizlərimi qucaqlayıb pəncərədə oturan, gəlib-gedənlərə tamaşa edən vaxtım deyildi.

Hər dəfə bir cür alınırdı evim. Yadımdadır, “Baharın 17 anı” filmindən sonra Şirlisin evinə oxşadırdım onu – Ağdamda bənzəri olmayan bir ev.

İndi İsveçdə evləri görəndə o uşaqliq xəyallarım yadıma düşür...

Qriqori Petrovun “Ağ zanbaqlar ölkəsi” kitabını təzəcə oxuyub bitirmişəm. Qızım Ayan soruşur nə haqdadır, deyirəm qonşu Finlandiyanın təməldən qurulması, fin xalqının oyanışı, təzədən doğuluşu haqda. Amma kitabdakı ideya elə bizim üçün də keçərlidir deyirəm: bu gün necəyik, sabah necə ola bilərik... Həvəsə gəldi, deyir oxuyacaq.

Kitab ilk dəfə 1925-ci ildə serb dilində “Həyat qurucuları” adıyla nəşr olunub. Atatürk onu bütün məktəblərin, xüsusən hərbi məktəblərin tədris proqramına saldırıb. Maraqlıdır ki, rusca yazılan kitab türkcəyə bolqar dilindən, fin dilinə də türkcədən çevrilib.

Aclığın, səfalətin, xəstəliyin, cahilliyin, mənəvi çöküşün, sərxoşluğun, qabalığın hökm sürdüyü bir ölkə təsəvvür edin. Yox, öz sözümlə yazmayım, yaxşısı budur, elə kitabdan misallar verim.

...Qayalıq yerlərdə yaşayan adamlar kobud yonulmuş və pis hörülmüş daş daxmalarda yaşayırdılar. Qapılar alçaq, pəncərələr kiçikdir. Evlərin damı və pəncərəsi yarıtmaz

olduğundan soyuq, yağış, qar evə dolurdu. Şüşə demək olar, tapılmırdı, onun yerinə pəncərəyə əsgir və ya karton parçaları yapışdırırdılar.

...Soba boruları isə, ümumiyyətlə, yoxdu. Daşdan və gildən hörülmüş ocaq yanır, qalxan tüstü bütün evə yayılır, sonra isə yol tapıb damdakı dəlikdən çıxırdı. Evdəkilərin gözləri acışır, tüstüdən boğulurdular.

...Adamlar eyni paltarda işləyir, yeyir, yatırıdılar. İllərlə yuyunmurdular. Döşəkağışların yuyulması belə ağıllarına gəlmirdi. Adamları bit-birə basmışdı.

...Quyular və tualetlər yanaşı olduğundan su çirkələnir, yatalaq xəstəliyi üçün zəmin yaranırdı. Uşaqlar arasında dizenteriya, difteriya, qızılca və çiçək tüğyan edirdi. Qidalanma pisdır, əvəzində dəhşətli, eybəcər sərxoşluq hökm sürürdü. Lal-karların, qozbəllərin, korların, ağıldankəmlərin, əl-ayağı şikəst olanların sayı-hesabı yoxdu.

...Bir daxmaya girirsən – üç uşaq torpaq döşəmədə uzanıb qızılca çıxarır. Onların arasında yenidən doğmuş qadın xəstəlikdən inildəyir. Ata isə bərk sərxoş halda oturub.

...Başqa bir daxmada fərqli mənzərə: ana vərəmin son mərhələsini yaşayır, qanlı öskürək başlayıb. Ata qızdırma içində sayıqlayır. Hər ikisi yerdə, cır-cındırdan ibarət yataqda uzanıb. Onların arasında iki qızçıqaz, döşəmədə sürünürlər: birinin bir, o birinin iki yaşı var. Canlı skeletdirlər. Qonşulardan haray yoxdur: belə mənzərəyə öyrəşiblər, üstəlik onların da boğazdan yuxarı çətinlikləri var.

...Milyonlarla insan çürüyür, eybəcərləşir, içkiyə qurşanır, pis yollara düşür. Xalq təməlinədək dağılır.

Bunlar 150 il öncənin Finlandiya mənzərələridir. Məhz o vaxt, xalqın və ölkənin fin bataqlıqlarında məhv olduğu zaman Snelman və dostları meydana atıldılar.

Yohan Vilhelm Snelman yazıçı, filosof, ictimai fəal, dövlət xadimi, fin milli oyanış hərəkatının ideoloqudur. Finlandiyada bugünkü rifah cəmiyyətinin qurulmasına səbəb olan milli ideologiyanın yaradıcısı. Doğum günü – 12 may ölkədə Bayraq Günü kimi qeyd edilir.

O dövrün əsl vətənsəvər ziyalıları Snelmanın başına yığılıb ölkənin elit təbəqəsinə – şəhər əhlinə, siyasətçilərə, elm, incəsənət, mətbuat adamlarına çağırış etdilər: “Nə qədər gec deyil, ölkəni və xalqı xilas edin. Xalqın içinə gedin. Onları müalicə edin, savadlandırın, tərbiyələndirin. Onlara ev tikməyi, təsərrüfat qurmağı, ...insan kimi yaşamağı öyrədin. Onların dəhşətli həyatı əhalinin yüksək təbəqəsinin biabırçılığı və cinayətidir”.

Snelman ölkə ziyalılarına müraciətində deyirdi ki, ağayana paltar, nişastalı yaxalıq və ya son dəbli şlyapa ziyalı olmaq deyil: “Ziyalılıq – xalqın beynidir. Xalq sizi, təhsil alandan sonra yaxşı maaş alıb gecələr restoranlarda otursanız və gününüzü kart və donimo oynamaqla keçirəsiniz deyər böyüdüb tərbiyələndirməyib. ...Siz xalqın aqlını, iradəsini, enerjisini və vicdanını oyatmağa borclusunuz. ...Ziyalı olmanız sizin imtiyazınız deyil. Hakimiyyətə yiyələnmək, şöhrət qazanmaq və tox yaşamaq haqqı da deyil. Ziyalılığınız sizin məsuliyyətiniz və xidmətinizdir.”

Bir neçə onillik keçdi, çağırışlar, görülən işlər bəhrəsini verdi. Kitabın müəllifi, rus ilahiyyatçısı və ictimai xadimi Qriqori Petrov ötən əsrin əvvəllərində Finlandiyaya səfər edəndə mənzərə artıq dəyişmişdi:

...Abo şəhərinin bir milyon yüz əlli min manatlıq qazancının təqribən iki yüz min manatı məktəblərin xərci üçün ayrılıb.

...İngilis zavodlarında poladı döyüb bərkitdikləri kimi biz də öz gənclərimizi məktəblərdə möhkəmləndirib həyata hazırlayırıq. Məktəblərimizin köməyi ilə bataqlıqlar və çılpaq daşlıqlar arasında özümüza yaratdığımız abadlıq və firavanlıqla Rusiyanın başqa yerlərində rastlaşa bilməzsiz. Məktəblərimizi əlimizdən alın, biz məhv olacağıq. Təhsilin ölkədə belə geniş yayılması nəticəsində əhali oxumağa alımsız, qəzet və kitaba bağlanmışdır.

...Ölkədə qəzetlər də məktəblər kimi çox sıx yayılıb. On səkkiz min əhalisi olan Vıborqda ikisi fin, ikisi isveç dilində olmaqla dörd qəzet buraxılır. Kəndlərdə demək olar, hər ailə qəzetlərə abunəçidir.

...Mənə belə bir əhvalat danışdılar. Bir kənddə iki gecəqondu var, ancaq buranın adətincə hər ikisi çox təmizdir. Onların birində hər iki ayağını itirmiş qoca yaşayır. İkinci evdə gözləri görməyən qoca qarıyla on yaşlı nəvəsi qalır. Bu yoxsul və şikəst qocalar şərik olub ikisi bir qəzetə abunə yazılıblar. Nəvə hər gün poçta gedib qəzeti götürür, kor nəvəsinin əlindən tutub ayaqsız qocanın evinə gətirir və onlar üçün qəzeti başdan ayağa oxuyur.

Kitabda belə nümunələr çoxdur. Sözümlərin canı odur ki, Snelman və dostlarının xəyal-ideyaları bu günün Finlandiyasında həqiqət kimi təcəssüm etdi.

İndi Finlandiyanın adı BMT-nin “Xoşbəxtlik haqda məruzə”sində birinci yerdə çəkilir, “Newsweek” jurnalı Finlandiyanı “dünyanın ən yaxşı ölkəsi”, ABŞ-ın “Sülh fondu” “dünyanın ən stabil dövləti” hesab edir. Fin təhsil sistemi dünyanın ən qabaqcıl təhsil modeli sayılır.

İnsan hüquqları, gender bərabərliyi, demokratiya, sosial rifah sahəsində dünya öncüllərindən olan Finlandiyanı bu gün qadınların çoxluq təşkil etdiyi (kabinet üzvünün 12-si qadın, 8-i kişidir), 34 yaşlı xanım Sanna Marinin baş nazir olduğu hökumət idarə edir. Parlament üzvlərinin 47 faizi qadındır.

İqtisadi göstəricilərini sadalayıb sizi yormayım, tək onu deyim ki, 50 min dollarlıq adambaşına düşən Ümumi Daxili Məhsulla Almaniya, Britaniya, Fransa, Yaponiya kimi dünya nəhənglərindən öndədir.

...Xəyallarım indi də bitib tükənmir. İndi təzə bir ölkə qururam, hər gün yeni-yeni çalarlar qatılır mənim alabəzək xəyallarıma.

Xəyalımdakı ölkədə yeni nəsil uşaq bağçasında yığılanda özü qalxmağı, orta məktəbdə ləyaqətli şəxsiyyət olmağı, universitetdə vətəndaşlığı, ölkə və xalq qarşısında məsuliyyət daşımağı və xidmət etməyi öyrənirlər.

Bu insanlar özünüidarə mexanizmlərini mənimsəyib ədalət, haqq, hüquq, vicdan təməlləri üzərində bir cəmiyyət qururlar. Dirçəliş ölkənin ucqarlarından başlayırlar. Ən uzaqları belə yaxın etsinlər deyə yeni paytaxtı Azərbaycanın mərkəzi torpaqlarında tikirlər. Burada kəndlə şəhər rifah baxımdan bir-birindən fərqlənmir. Eynən Skandinaviya ölkələri kimi.

Universitetlər ölkənin əyalətlərinə köçürülür. Dünyanın məşhur universitetləriylə mübadilə-əməkdaşlıq əlaqələri qurulur. Tanınmış brendlər yatırıma tələsir. İri şirkətləri üzünü əyalətlərə

tutmağa şirnikləndirən qanunlar qəbul edilir. Sənayeləşmə, təhsil səviyyəsi ölkə boyunca bərabər bölünsün deyə.

Yalamadan Astarayacan Xəzər sahili dünyanın ən gözəl kurort bölgəsinə çevrilir. Məşhur Fransız Riviérası kimi, rusların “Lazurnı bereq” (“Лазурный берег”) dediyi yer kimi. Dörd bir qitədən insanlar bizim Xəzərə axışır.

Dünyaya səpələnən soydaşlarımız qərrib ömrə son qoyub geri dönürlər. Deyir tək Almaniyada mindən artıq həkimimiz işləyir, ən bacarıqlı biznesmenlərimiz Rusiya çöllərindədir, dünyanın neçə universitetində alimlərimiz dərs deyir. Hamısı Yurda qayıdır.

Şuşa başdan-başa açıq muzeyə çevrilib, adına Şərqi Mədəniyyət Muzeyi deyirlər. YUNESKO hər yay bir toplantısını burda keçirir.

Xəyalımda doğulan bu yeni nəsil dünya mediasının gündəminə düşən caz müsabiqəsini Bakıda, klassik musiqi yarışmasını Gəncədə, kino festivalını Şəkiddə keçirir, dünyanın adlı-sanlı yazarlarına ədəbiyyat ödülünü Qazaxda təqdim edir.

İllər keçir və budur, Qarabağı azad etmiş Azərbaycan dünyanın ən firavan məmləkətləri sırasındadır. Yohan Snelmanın Finlandiyası ilə, o biri Skandinaviya ölkələri ilə ilk beşliyi bölüşür...

Mənə xəyalpərəst deyirsiniz yəqin. Elədir, xəyalpərəstəm. Qoşulun, birlikdə quraq xəyallarımızı! Bütün reallıqlar xəyallardan doğur. Bu günün həqiqətləri dünən xəyal deyildimi?!

Sentyabr, 2020

Zəmanələr və talelər toplusu

Çingiz Hüseynovun “Минувшее – навстречу” memuarı

Axır sözü əvvəl demək olmasın, Çingiz Hüseynovun 712 səhifəlik “Минувшее – навстречу” memuarında maraqla oxunmayası bir səhifə belə yoxdur.

Kitabı oxusan, elə ilk fəslində 50-70 il qabağın Bakısına – İçərişəhərə, Bayırşəhərə xəyali gəzintiyə çıxacaqsan, onun çoxmillətli sakinləriylə tanış olacaqsan, həyat yaşantılarını görəcəksən, duyacaqsan.

O biri fəsillər də eləcə – vətənin yaxın tarixini sənə retro filmi kimi göstərəcək. Bəzən o vaxtın romantik sevgilərini bu günün qəlbiylə duymağa cəhd edəcəksən, bəzən də repressiyanın qorxusu ətinə ürpədəcək. Siyasi sistemin əzib məhv elədiyi talelərə acıdığı kimi bu qədər ağır mənəvi-fiziki basqıya tab gətirib qürurunu qorumağı bacarmışları sayğıyla anacaqsan.

Totalitar rejimdə yazıçı intriqalarına, ədəbi cameənin birini məhv, digərini xilasetmə həmrəyliyinə, sənətkar-hakimiyyət, mərkəz-əyalət, beynəlmilətçi-millətçi münasibətlərə tarixi-detektiv filmlərə baxırmış kimi baxacaqsan.

Bu fundamental xatirələr toplusu 1960-cı illərin əvvəlindən müntəzəm yazılan gündəlik əsasında ərsəyə gəlib. Amma tək qocaman bir yazıçının həyat yolundan bəhs eləmir, bir vaxt mövcud olmuş sovet xalqının Stalin repressiyası, Xruşşov “ottepel”i (yumşalma), Brejnev “zastoy”u (durğunluq), Qorbaçov “perestroyka”sı (yenidənqurma) illərinə və o dövrlərin Azərbaycanına güzgü tutur, bildiyimiz tarixin bilmədiyimiz neçə-neçə qaranlıq künc-bucağına işıq salır. Yüzlərlə canlı personajla, tarixi şəxslə tanış edir, maraqlı hadisələrdən söz açır.

Nə qədər “Bilirdim!” dediyim bilmədiklərim varmış!

Məsələn, bilmirdim ki, qadağan olunmuş Novruz bayramını dövlət səviyyəsində keçirmək təklifini Şıxəli Qurbanovdan 10 il əvvəl Əbdürrəhman Vəzirov veribmiş. Komsomolun birinci katibi işləyəndə qurultayda belə bir təşəbbüs irəli sürübmüş. Ondan da qabaq, hələ müharibə illərində Mirzə İbrahimov cəsarət göstərərək partiya rəhbərliyinə müraciət edibmiş.

Xruşşov dövrünün Qarabağ şəhidi

Təzə öyrəndiklərin təzə-təzə suallar doğmasa olmaz ki!

Kitabın “Şıxəli Qurbanov, yaxud “Borc və şərəf adamları” bölümündə 1960-cı illərdə görkəmli dövlət xadimlərinin, milli rəhbər kadrların bir-birinin ardınca müəmmalı ölüm sualı kimi.

Azərbaycan Kommunist Partiyasının ideologiya üzrə katibi Nazim Hacıyevun 38 yaşında həyatdan köçməsinin baiskarlarını güman etmək olsa da, Şıxəli Qurbanovun 41, komsomolun 1-ci katibi Maqşud Əlizadənin 34 yaşında ölümünün əsl səbəbləri hələ də sirli qalır.

Kitabda xeyli adamın adı keçir, diqqətimi xüsusi çəkən Nazim Hacıyev haqqında bir qədər ətraflı yazmaq istəyirəm.

Memuarda oxuyuram ki, Nazim Hacıyev ölümündən iki il əvvəl ağır stress keçirib. Onu yatağa salan bu ölümcül stressin səbəbini, düşünürəm, hamımız bilməliyik.

Amerika ilə münasibətlərin yumşalmasından istifadə edən ermənilər sovet hökumətinə müraciət edərək, Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsini xahiş edirlər. Krımın Rusiyadan alınıb Ukraynaya verilməsi qərarını nümunə gətirən Mikoyan məsələnin Siyasi Bürodə müzakirəsinə nail olur. Komissiya yaradılır. Bölgəyə göndərilən briqada arayışlarla qayıdır. Qarabağın tarixi və hüquqi cəhətdən Azərbaycan torpağı olmasını sübut edən bir arayış isə mərkəzdə suallara səbəb olur. Partiyanın baş ideoloqu Suslov zəng edərək arayışı hazırlayan Nazim Hacıyevi Moskvaya çağırır.

36 yaşlı Nazim Hacıyev Siyasi Bürodə SSRİ kimi nəhəng dövlətin üzü üzlər görmüş azman liderlərinin qarşısında Qarabağın Azərbaycan torpağı olmasını dəlillərlə əsaslandırır.

Kitabdan oxuyaq:

“– Xruşşov: “Məruzəçiyə kimin sualı var?”

– Mikoyan Hacıyevə “sən” deyərək müraciət edərək: “Sən qatı millətçiymişsən ki! Sənə belə bir vəzifəni necə həvalə ediblər?”

– Xruşşov Mikoyana: “Şəxsiləşdirmə, mövqeyini bildir”.

– Mikoyan: “Beynəlmiləçilik prinsipindən çıxış edərək, hesab edirəm ki, erməni diasporunun xahişini yerinə yetirməliyik, xüsusilə, Amerika ilə dostluq münasibətlərimizin yarandığı indiki vaxtda bu, əhəmiyyətli bir şeydir”.

Nazim Hacıyevin inadlı dirənişiyə keçən uzun müzakirələrə Xruşşov belə yekun vurur: “Sərhədlərə əl vursaq bir “bardak” yaranar ki, sümükləri yığışdırma bilmərik. Odur ki, sovet ailəsində dostcasına yaşamağa davam edək”.

Anlaşılan odur ki, Qarabağın elə o vaxt Ermənistana verilməsi üçün hər cür “beynəlmiləl zəmin” varmış. Sonralar bütöv bir xalqın qoruya bilmədiyi Qarabağı Nazim Hacıyev tək canına, həyatı bahasına qoruya bilib. Həmin iclasda yaşadığı stress, sonrakı basqı, təhdid və təqiblər öz işini görüb – çox çəkməyib, Nazim Hacıyev yatağa düşüb, vəfat edib. Bəlkə də ölümü sürətləndirən başqa da səbəblər olub. Oğlu Aydın Hacıyev atasına həsr etdiyi “Hər şeyi anlamaq, amma bağışlamamaq” (“Все понять, но не все простить”) kitabında yazır ki, atasının halı Moskvada bir erməni cərrah onu əməliyyat eləyəndən sonra dəyişib və bir müddət sonra ölüb.

Dil, milli adət-ənənə, vətən təəssübü çəkən bu siyasi xadimlər daha yüksək vəzifələr tutacaqdı. Kremlə isə təəssübkeş milli kardlar lazım deyildi!

Gənc bir partiya xadiminin qoca kommunist “başyeyən”lərlə döş-döşə gəlməsi rəğbət duyğusu yaratmaya bilməzdi. “Nazim Hacıyev” yazıb axtarış saytlarına baş vurdum. Yalnız Vikipediyanın ruscası onun haqqında bioqrafik məlumat dərc edib. Azərbaycan türkcəsində isə tək-tük halda rastladım, məsələn, Əziz Mirəhmədov, Cəmil Əlibəyov, İlyas Tapdıq, Nodar Şaşıqoğlu məqalə və müsahibələrində adını çəkiblər. Osman Mirzəyevin ondan bir oçerk yazdığını da oxudum, oçerkin özünü tapmasam da. Bakıda 400 metrlik bir küçə də var “Nazim Hacıyev” adında, amma bilmədim həmin adamdır mı!?

Kinomuzun “Mixaylo”-su Nodar Şaşıqoğlunun müsahibəsindən: “O zaman Nazim Hacıyev adlı bir şəxs vardı. Mərkəzi Komitədə təbliğat və təşviqat üzrə katib idi. Yəqin, daha böyük vəzifə tutacaqdı. Vaxtsız ölüm imkan vermədi. Mən onun xatirəsini həmişə əziz tuturam. Bu insan Azərbaycan incəsənətinə o qədər can yandırır ki, hər bir sənət xadiminin necə yaşadığını, nəyə ehtiyacı olduğunu xırdalığına qədər bilirdi və kömək eləyirdi. O cümlədən mənim evlə təmin olunmağıma da kömək etdi”.

İçində həqiqət bildiyinə sadıqlıyın varsa, hansı ideologiyaya qulluğun önəm kəsb eləmir, ideologiyalar da hakimiyyətlər kimi gəldi-gedərdi. Əsas odur ki, bu günkü şüar vətənpərvərliyi zamanında əsl vətənsəvərləri seçə bilək, onları tanıyaq, yad edək, örnək göstərək. Xüsusən də Xuruşsov dövrünün Qarabağ şəhidi – Nazim Hacıyev kimi tanınmayanları!

Memuarda cürbəcür tale yaşamış çox adamdan bəhs edən səhifələr var. Hamısı haqda qeydlər etmək, nəse yazmaq istəyirsən. Nakam, bəxtsiz, acı, eyni zamanda roman kimi maraqlı tale yaşamış adamların həyat səhnələri isə oxucunu bir xeyli düşündürür, təsirindən buraxmır. Səməd Vurğun, Lev Antopolski, Abidin Dino, Nazim Hikmət, Yeqişe Çarents və dul arvadı İzabella, Əziz Şərif, Mehdi Usmiyev, İosif Qrinberq, onlarla başqaları... və Nazim Hacıyev kimi.

“Нет пророка в своем отечестве”

Çingiz Hüseynovun xatirələri sovet dövrünün ictimai-siyasi-ədəbi həyatını bütün çılpalığı ilə görməyə imkan verir. Yazıçı əlavə bədii bəzəklərə ehtiyac bilməyib, nəyi necə görübsə, vaxtilə gündəliyinə necə yazıbsa, necə xatırlayırsa, eləcə də qələmə alıb. O dövrün yaradıcı mühiti yalnız ağ və qara rənglərlə deyil, boyaların hamısı ilə təsvir olunub.

Totalitar sistemlərdə yaradıcı adamların dərdi tək o deyil ki, istədiklərini yaratmağa qoymurlar, azadlıq yoxdur. Faciə onda başlayır ki, qəlbindəkinin əvəzinə sən başqasının tələb etdiyini yaratmağa məcbur olunursan! Azadlığı olmayan yaradıcı insanın ağrısı balasını çətin doğan ananın sancısı kimidir!

İnsanın xoşbəxtliyi içindəkini sevərək dünyaya çıxarmaq azadlığındadır. Sevdini ərdən dünyaya bala gətirən qadın kimi, istədiyi əsəri yazan yazıçı, musiqini bəstələyən bəstəkar, tablolu çəkən rəssam, rolu oynayan aktyor kimi...

İvan Bunin SSRİ-yə dönməməsinin səbəbini belə izah eləmişdi: “Onlar məni demək istəmədiyimi deməyə, inanmadığıma inanmağa məcbur etmək istəyəcəklər”.

Sənət adamını belə çıxılmaz duruma salan kommunist rejimi haqda bir vaxtlar “Susmaq hüququ” adlı yazıda ətraflı yazmışdım.

Bütün bu zor, qadağa və məhrumiyyətlərlə yanaşı sovetlər ölkəsində siyasi sistemin “dilini bilən”, “nəbzini tutan” yaradıcı adamlara böyük meydan, geniş imkan verilmişdi. İndiki Bakının oxucusuz kitabxanaları, tamaşaçısız teatrları fonunda adama inanılmaz gəlir, amma elə idi – kommunist idarəetmə mexanizmi “milli dildə” yazan istədiyi “əyalət yazıçısı”-nı rus dili vasitəsilə dünyaya çıxara bilirdi.

Bütöv bir ədəbi sistem milli yazıçı-şairlərin əsərlərini dünya dilinə çevirən “tərcümə fabrikanı” idi. İndi əsərlərini “Biləcəriyə o yana çıxara bilməyən” yazıçılarımız o dövrün sənətkarlarına yalnız bu baxımdan qibtə edə bilirlər.

Tək-tük yazıçıdan başqa, demək olar, Azərbaycanda hamı ana dilində yazır. Dilimiz dünya dili deyil! İsveçdə yaşadığım bu illərdə bunun bütün ağırlığını yaşamaqdayam – mənzilinin kəndərində sərhədi bağlanan dilinlə nəinki yazıçıları tanıdım Nobel mükafatınadək yüksəldən İsveç nəşriyyatlarının, heç kiçik bir şəhərin balaca qəzet qapısını döyə bilmirsən.

Bir dəfə yazmışam, bir də yazım – ana dilimizdə yazılanı dünya ədəbiyyat “bazarı”na çıxara bilməzsən. Ya dünya dillərində yazan yazarların olmalıdır, ya da yazılanları dünyanın aparıcı dillərinə çevirəsi güclü tərcümə məktəbin.

İki dildə yazma bilmək yazıçıya tək sərhədləri aşmağa imkan vermir, həm də qarşısında geniş azadlıq üfiqləri açır. Kitabda öz vətəninə üzünə qapılar bağlanan milli yazıçıların paytaxtda parlaq zəfərlərinə xeyli nümunələr var. Elə Çingiz Hüseynovun özünün Bakıda senzurdan keçməyən əsərlərinin ruscası Moskvada, sonra isə başqa dillərə çevrilərək neçə-neçə ölkədə nəşr olunub.

“Нет пророка в своем отечестве” – Matfeyin İncilindəndir – yəni öz vətəninə peyğəmbər ola bilməzsən, yanında olanlar sənə istedad və dahiliyini görməz, sözünün həqiqiliyinə inanmazlar.

Memuar yaradıcılığının uğuru həm də müəllifin səmimiyyətinə bağlıdır. Hər müəllifdə bu, alınmır – öz rolunu qabartmaq memuarlarda rast gəlinən haldır. Yaşadığı ömür səhifələrini vərəqlədikcə Çingiz Hüseynovun nostalji emosiyaları cilovlamaq, duyğuları patetikasız ifadə etmək bacarığına nə qədər təəccüblənirsənsə (ömür kitabını bir qayda olaraq melanxolik duyğularla vərəqləyirsən, axı!), onun səmimi etiraflarına da o qədər rəğbət bəsləyirsən.

Sovet vaxtı yazdığı bir yazı, dediyi bir fikri dissidentlik kimi təqdim edən xeyli sənətkara rastladım müstəqillik illərində. Ömrünün az qala çox hissəsi narazı yaradıcı adamların əhatəsində keçən Çingiz Hüseynov isə bunları yazır: “Etirazçıların, narazıların haqlı olduğunu başa düşürdüm, hakimiyyətin onları nə cür təzyiq və təqib elədiyini görürdüm. SSRİ Yazıçıları İttifaqında milli ədəbiyyatlar üzrə məsləhətçi işləyən biri kimi şüurlu şəkildə özümü onlardan aralı tuturdum. Yad fikirləri açıq müdafiə etmək? Yox, bu, mənim gücüm xaricində idi”.

Amma bütün bunlar ondan yan keçmədi, illərlə yığılan “etirazçı enerji” sonralar Çingiz Hüseynovun yaradıcılığında aparıcı xəttə çevrildi.

Memuardakı 1450-ci adam

Səhifə-səhifə adlayıb kitabı oxuduqca, müəlliflə səbəbini tam tuta bilmədiyim ruh yaxınlığı duyurdum. Aylar, illər uzunluğunu heç kimə izah edə bilmədiyim, bəzən səbəbi özünə belə aydın olmayan duyğuları bir başqası da yaşayıbmış, özü də səndən çox-çox illər əvvəl. Adamları bir-birinə yaşadıkları hisslər yaxınlaşdırır! Bunun zaman və məkan fərqi yoxdur.

Nəhayət, memuarın Nazim Hikmətlə bağlı bölümündə bu ruhi yaxınlığın qaynağı mənə aydın oldu – axı, bunu özüm də bilirdim ki, həsrət duyğusu vətəndən kənarda yaşayan həssas (oxu: yaradıcı) adamı heç vaxt tərk etmir, hətta güləndə, sevinəndə belə.

“Sen şimdi yalnız saçımın akında, enfarktında yüreğimin, alnımın çizgilerindesin memleketim, memleketim” – Nazim Hikmətdən belə sitat var kitabda. Çingiz Hüseynov isə bunları yazır: “Yazıçı üçün oxucu görməmək, doğma dili eşitməmək, yaxınlardan, dostlardan ayrı düşmək, ruhi söhbətlərdən məhrum olmaq fəlakətdir, boğulmaqdır”.

Bunları yaşamayan bilməz!

Amma bundan da dəhşətli ağrı oxucular, yaxınların və dostların onlardan ayrılığın sənə yaşatdığı izzətləri hiss etmədiklərini görəndə başlayır – onlara vətəndə olduğundan yüz kərə artıq ehtiyacın olduğunu kəsdirə bilməyəndə... Sənin belə halından zövq almaqlar da var, bu ayrı bir hal, başqa bir mövzudur!

Yaradıcı adama əziz olan doğma bildikləri deyil, yazılarını, kitablarını oxuyan, onun yaşadıklarını anlayan, duyan... və bunu ona deyən, yazan kəslərdir. Qərblə bəzən adam özünü işlək dəmiryolun yanında üstündən qatarlar keçməyən, relsləri paslanmış ehtiyat yol kimi tənha hiss edir. Əvvəl yaşadığım evin yanından qatarlar keçirdi, qatarları keçməyən relslər də vardı. Hardasa qaynar bir həyat var, bir vaxtlar yaşadığın, amma daha orda sən yoxsan!

Kitabın sonunda memuarda adları çəkilən adamların siyahısı var – 1449 nəfərdir. Amma orada adı olmayan bir nədə də var – 1450-ci adam. Bu gizli adam onun bütün fəsilələrində müəlliflə duyğuları bölüşən oxucudur!

... Mən idim.

Çox istərdim, “Минувшее – навстречу” Azərbaycan türkcəsində də nəşr edilsin – onu hər kəs oxusun, xüsusən də, əli qələm tutan gənc yazı əhli, ictimai fəallar, siyasət adamları, tarixçilər, araşdırmaçılar.

Həm də ona görə ki, bu, ömrünün 70 ilini vətəndən kənarda yaşayan bir qərib yazıçının onu bir gün belə tərk etməyən vətən sevgisi haqda həyat dastanıdır...

Dekabr, 2015

P.S. Kitabı oxuyandan sonra “Минувшее – навстречу” adını dilimizə çevirmək istədim. Bir neçə variant alındı, amma heç biri ürəyimə yatmadı. Yazıb Çingiz müəllimdən soruşdum. Belə cavab yazdı: “Mənə sarı addımlayan keçmişim”.

Qırıq talelərin pəzl tablosu

Svetlana Aleksiyeviç və onun “Время секунд хэнд” kitabı

On dan başlayım ki, İsveç Kral Akademiyasının üzvlərini hansısa “qaranlıq” məqsədlər güdməkdə suçlayanlardan deyiləm. Onlar Nobel mükafatını kimə verdiklərini yaxşı bilirlər. Mənim bildiyim isə odur ki, mükafat onu təsis edən vəsiyyətinə uyğun – siyasi-ideoloji motiv nəzərə alınaraq, uğur qazanmış ədəbiyyata verilir.

Svetlana Aleksiyeviçin bu mükafatı almasını adı hələ iki il əvvəl namizədlər siyahısında olanda gözləyirdim.

Özü haqqında, yazdığı kitabların mövzusu barədə bildiyimdən ona qarşı bir yaxınlıq duyurdum – başqa namizədlərin adı mənə heç nə demirdi. Bir vaxtlar eyni ölkənin vətəndaşı olmağımız, sonra ayrı-ayrı ölkələrdə yaşasaq da bənzər həyatımız bu yaxınlığın əsas səbəbi idi, belə bilirəm.

Mükafat ona onillər boyu yazdığı beş kitablıq “Utopiyanın səsi” adlı bədii-sənədli xronikaya görə verilib. Öz taleyini özü danışan “balaca adamlar”ın kiçik tarixçələrindən böyük tarix sənəməsi yaratdığına görə.

Təqdimat törənində çıxışı, sonra İsveçin SVT-2 kanalının Nobel mükafatı alan başqa qaliblərlə birgə təşkil elədiyi dəyirmi masada dedikləri onu dinləyən hər kəs kimi mənə də təsirləndirmişdi. Elə bilirdim, məndən danışır; eşidib-gördüklərimdən, xatirə-düşüncələrimdən, taleyimdən danışır.

Dəyirmi masada Svetlana Aleksiyeviç yazıçı ilə jurnalist, bədii əsərlə publisistika arasında əlaqə paralellər apardı. Bilirsiniz, mükafatın ona verilməsi birmənalı qarşılanmadı – yazdıqlarına “publisistikadır” deyənlər oldu (Bizim son Milli Kitab Mükafatı müsabiqəsində bəndənizin “Çamayra. Kuba dəftəri”ni də eynən bu cür ittiham edənlər vardı). Bu ittihamlara isə onun cavabı qısa idi:

“Mərməri yonan vaxtı Rodeni daşyonan sayarsan, amma sonda yaratdığına baxıb ona heykəltaraş deyəcəksən. Jurnalist kimi danışdığım adamlar da beləcə, əsərlərimin material-qəhrəmanlarıdır, “balaca adamlar”dan mən əsər qəhrəmanı düzəltmişəm”.

Verilişin səhəri günü yaşadığım Karlskrona şəhər kitabxanasına gedib Svetlana Aleksiyeviçin rusca kitabını istədim. “Yoxdu, amma istəsən sifariş verib ala bilərik, 3-4 həftə çəkəcək”, dedilər. İstədim. Azərbaycan oxucusu üçün qərribə gəlir, amma İsveçdə belədir – kitabxana oxucunun arzusuyla xarici ölkədən kitab alıb fonduna daxil edə bilər.

Bir ay sonra telefonuma sms gəldi: “Kitabı götürə bilərsiniz”. Gedib götürdüm. “Sekond hənd zamanı” (“Время секунд хэнд”) – Moskvada elə təzəcə, 5-10 gün olar nəşr edilib.

Onu qarlı bir həftəsonunda oxuyub bitirdim. Bir zamanlar vətənimiz olmuş SSRİ-nin mən görməyən üzü, vətəndaşlarının xarakteri və sovetdən sonrakı “azadlıq peşmanlığı” elə adamların öz diliylə bittə-bittə nəql olunur.

...Kitabı bizə maraqlı edən həm də hadisələrin zaman-məkan paralellərində Azərbaycanın dünəni və bu gününün boy verməsidir.

“İnsan özünü tanımır, tanısa – qorxaq”

Kitabın elə ilk səhifələrindən adamı Milan Kunderanın “Zarafat” romanının nəfəsi vurur. Oxşarlıq eyni ideologiyə-siyasi məkanda yaşayanların taleyindədir. Fərq isə ondadır ki, Kunderanın qəhrəmanları ümumiləşdirilmiş obrazlardısa, Aleksiyeviç canlı şahidləri əsərə gətirib.

Mövzudan yayınmayım, bircə onu deyim ki, Kunderanın başqa əsərləri kimi “Zarafat” da totalitar rejimlərin insan həyatında, mənəviyyatında oynadığı eybəcər rol haqqda mükəmməl bir romandır. Başbəlalı qəhrəmanların yaşadığı acı həyatın bir baş səbəbkarı var – sosialist sistemi! “Sekond hənd zamanı”nda isə yüzlərlə “Zarafat” qəhrəmanı var. Və Aleksiyeviçin bu yüzlərlə qəhrəmanı həm də sosializm yolunda fəda olmuş milyonların əvəzinə danışır.

...Oxuyanda elə bilirsən, əlindəki kitab deyil, güzgüdür. Oxumursan, güzgüyə baxırsan. Səni göstərir, sənə bağlı olan – babandan balanacan – adamları göstərir. Yaşadığın sovet və sovetsonrası ölkəni, orada əhatələndiyin adamları göstərir.

Kitab SSRİ-nin yaranışından çöküşünəcən, süqutundan bu günümüzcən yaşamış insan taleləri haqqda elə o insanların öz dedikləri həqiqətlərdən ibarətdir. Müəllif epizodik hallarda görünür, o da izahlar, əlavə qeydlər gərək olanda. O, qəhrəmanlarıyla dialoqa girmir, müdaxilə etmir, sadəcə onların monoloquna şərait yaradır.

Bunlar isə adi monoloq yox, etiraf-çıxışlardır. Biri günahların etirafı – cəllad tövbəsidirsə, o biri bir ömürlük dərdin göyərən üzünü, nəhayət, açıb göstərmək məqamının yetişməsindən həyəcanlanan qurbanın şahidlik ifadəsidir.

Yazıçının ustalığı qəhrəmanlarını tövbə anına gətirə, onları inandıra bilməsindədir, mənəvi boşalması üçün onları öz aurasına çəkməsində, ruhi kontakt yaratmasındadır. “*Sovet adamını yalnız sovet adamı anlaya bilər. Başqasına bunları danışa bilməzdim...*”, – bunu sıradan biri yox, yüksək çinli Kreml məmuru deyir.

Svetlana Aleksiyeviçin istedadı həm də bu portret və səhnələri pəzlə parçaları kimi toplayıb sovet adamının bütöv bir rəsmini yaratmasındadır!

“Adi kommunalka... Bir mənzildə beş ailə – iyirmi yeddi nəfər yaşayır. Bir mətbəx, bir tualet... İki qonşunun dostluğu tutur: birinin beş yaşlı qızı var; o biri təkdə. Kommunalkalarda bir-birini güdmək adi hal idi. Dinləyirdilər; pusurdular. On metrlik otağı olanın gözü iyirmi metrlikdə yaşayanı götürmürdü. Bu da belə həyatdı... Və bir gecə “qara qarğa” gəldi. Balaca qızı olan qadını həbs etdilər. Qapıdan çıxanda rəfiqəsinə bunları deyər bildi: “Qayıtmam, qızımı özünə götür, uşaq evinə vermə!” O da qızı götürdü. İkinci otağı da ona verildilər. Qız ona ana dedi – “Anyə ana”.

On yeddi ildən sonra əsl ana qayıtdı. Rəfiqəsinin əlini, ayağını öpdü. Nağıllar adətən bu yerdə bitir, amma həyatda başqa sonluqlar da olur. “Həppi end”siz. Qorbaçov vaxtı arxivlər açılanda keçmiş düşərgə sakinindən soruşurlar: “İşinizə baxmaq istəyirsiniz?” – “İstəyirəm”. O da qovluğunu alır... açır... Elə üstəcə ondan yazılan danos idi... tanış xətdi... qonşu... “Anyə ana”... imiş danosu yazan...

Siz bir şey başa düşürsünüz? Mən – yox. O qadın da heç nə anlaya bilmədi. Evə qayıtdı və özünü asdı... Mən ateistəm. Mənim Allaha çoxlu suallarım var... Atamın sözlərini xatırlayıram: “Həbs düşərgəsini dözüb yaşayarsan, amma adamları sinirə bilmək olmur”.

Kitab belə ağırlı tale səhnələriylə doludur.

“Allah bilmir, balaca adam olmaq nə deməkdir!”

Homo soveticus yekcins deyil. Onun iki tipi var: “cəlladlar” və “qurbanlar”. Aleksiyeviçin kitabı başqa sovetoloji əsərlərdən həm də onunla fərqlənir ki, burada “cəlladlar” da “qurbanlar” kimi səmimi etiraf edirlər.

Onu da deyim ki, “cəlladlar” deyəndə tək NKVD, KQB, milis orqanlarındakı stajlı işgəncə əməkdaşlarını nəzərdə tutmuram. Bu sıraya sovet tarix kitablarında haqqında bəhs olunmayan yeni bir sinfi – “nomenklatura sinfi”ni də əlavə edirəm. Sovet siyasi sisteminin fəhlə və kəndlilərdən yaratdığı bu yeni sinfin əsl mahiyyəti Mixail Voslenskinin *“Nomenklatura. Sovet İttifaqının hakim sinfi”* (Восленский М. С. “Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза”) adlı kitabında xırdalıqlaracan açılib.

90-cı illərin ortalarında xarici səfərlərin birində amerikalı dostum İrena Lasota Londonda rusca nəşr olunmuş bu kitabın bir nüsxəsini mənə bağışlamışdı. Bakıya qayıdanda elə yoldaca birnəfəsə oxumuşdum.

Elə ilk günlərdən bolşevik inqilabı partiya daxilində sovet cəmiyyətinin xüsusi imtiyazlı bir təbəqəsini yaradır. Sonrakı proseslərdə öz mövqeyini möhkəmlədən və nəhayətdə hakim sinfə çevrilən bu təbəqə özünü xalqdan təcrid edir. Ucqar kəndlərdən Kremləcən bir-birinə zəncirvari bağlılığı olan təbəqə öz içində xüsusi sosial baryer, məmur iyerarxiyası qurur. Bu nomenklatura sinfinə bəzən “partokratiya”, “siyasi bürokratiya” da deyilirdi.

Aleksiyeviçin “Apokalipsis təsəllisi” adlandırdığı birinci fəsildə ikinci tip sovet adamı – “qurbanlar” öz etirafları ilə sosialist sisteminin əsl mənzərəsini incəliyinə cən çəkirlər. Göz önündə barmaqlarının ucunda dikəlib qabağa, gələcəyə – xoşbəxt həyat vəd edən kommunizmə boylanın sadə insanlar canlanır. Amma ömür sona yetmə də o xoşbəxt gələcək gəlib çıxmır.

“Yoxsul və sadələvə böyüdük, ağılımıza da gəlməzdi bu, kiməsə həsəd aparmazdıq. İnanırdıq ki, sabah bu gündən, o biri günsə dünəndən yaxşı olacaq. Bizim keçmişimiz də, gələcəyimiz də vardı. Hər şeyimiz vardı!”

Kommunizmdən əli üzülənlərin tək təsəllisi Apokalipsis idi. Qiyamət günündə İlahi Ədalət bərqərar olacaq! Əlacı hər yandan kəsilən gücsüz qurbanın ümidi yalnız cəlladını Allaha tapşırmağadır.

Bəs, Allah üçün elə cəllad da qurbandısa, onda necə?!

“Fikirləşirsən ki, Allah var?” – “Əgər varsa, demək, ölüm hələ son deyil. Mən Onun olmağını istəmirəm”, – özünü düşərgə baraklarında toz dənəsi kimi duyan milyonlardan biri deyir.

Ədalətin yetim qalan dövrüdür bəşərin ən qara tarixi!

...Müəllif kitabda insan xarakterini bəzən bir cümlə, bir abzas, bəzənsə bir bölmə ilə açır. Elə bilirsən, pəzl parçalarının hərəsi bir insan siması, taleyidir:

16 yaşlı Roza yəhudi qızıdır. Partizan dəstəsinin komandirləri hər gecə növbə ilə onu zorlayır. Faşist təbliğatı kommunistlərə də sirayət eləmişdi. Yəhudiylə hər şey etmək olardı. ...Hamı qaldığı bilində aparıb meşədə güllələyirlər;

87 yaşlı Vasili Petroviç 1922-ci ildən partiya üzvü olub. Deyir ki, yaşlı qadınların göz yaşlarına əhəmiyyət verməyərək kilsəni partladıb yerində ictimai tualet tikəndə də, o tualeti keşidlərə təmizlədəndə də bunu kommunist ideyasına sədaqət bilirmiş. *“Marks allahım, Leninin, Stalinin portretləri ikonam idi”*. 37-ci ildə əvvəl atvadinı tutublar, sonra özünü. Bir il dayanmadan işgəncə veriblər. Əvvəlki işgəncə verənlər həbs ediləndə yerinə başqaları gəlirmiş;

Qoca kommunistin on beş yaşındakı xatirəsi: *“Taxılı meşədə gizlədən dayımı ələ verdim. Qızıl Ordunun ac vaxtında taxıl gizlətmək... Bolşeviklər taxılı tapdılar, dayımın evini yandırdılar, özünüsə meşədə saqqaladılar... Onu öldürən dəstənin komandiri əlimi sıxıb dedi: “Tez böyü, dostum!”* Sonralar 37-ci ildə onu da xalq düşməni kimi tutubmuşlar;

“Düşərgədə 3 yaşımacan anamla yaşadım... Balaca uşaqlar tez öldürülər. Qışda ölənləri yığdılar böyük çəlləyə, yaza qədər qalırdı. Onları siçanlar gəmirirdi. Yazda, yer yumşalanda qalıqlarını basdırırdılar. Üç yaşından sonra uşaqları analardan alıb uşaq baraklarına yerləşdirirdilər”;

NKVD cəlladının dəhşətli etirafı: *“...İş beləydi... Nəylə müqayisə edəsən? Ancaq müharibə ilə müqayisəyə gələr. Amma müharibədə mən dincəldim. Almanı güllələyirsən – almanca çığırır. Amma bunlar... bunlar rusca qışqırırdılar. Belə baxanda özümüzünkülərdi... Polyakları, litovları güllələmək rahat idi. Bunlar isə – rusca: “Qorxaqlar! Alçaqlar! Tez vurun, qurtarın!”, – bağırırdılar. Ananızı..! Bəs-bütün qana bulaşırsan... ovcumuzu saçımıza silirdik... Hərdən bizə döşlük verirdilər... İş beləydi. Qulluqdaydıq. Növbənin sonunda bizə iki vedrə gətirirdilər: birində araq, o birində odekolon. Qurşağacan odekolonla yuyunurduq. Qanın xüsusi qoxusu var, bir az spermanın qoxusuna oxşayır. Bir itim vardı, işdən sonra mənə yaxın durmurdu. Ananı...! Niyə susursan? Uşaqsan hələ... güllə görməyən...”*

“Balta yiyəsindən çox yaşayır”

Bütün rejimlərin çökən zamanı çatır. Biri əcəli aldadırmış kimi donunu dəyişib ömrünü bir qədər uzadır, o biri anında məhv olur. Kitabın “Boşluğun cazibəsi” adlı ikinci hissəsi xaos, aclıq, qorxu, inamsızlıq, peşmanlıq dolu 90-cı illərdən bu günümüzə qədər olan dövrü əhatə edir. Sovetsonrası dövrün sovet adamları danışır.

...Homo soveticus-un xarakterini, mahiyyətini, dünyagörüşünü təhlil edən neçə-neçə fəlsəfi-sosioloji kitablar yazılıb. Kommunistlərin yaratdığı bu yeni insan tipini anlamaq, duymaq elə də asan deyil, xüsusən də Qərb araşdırmaçıları üçün.

“İnam” Plüralizm Mərkəzində işləyəndə ABŞ səfirliyi *“Liberallaşma və leninçi irslər”* adlı kitabın tərcüməsini və nəşrini bizə həvalə eləmişdi. Rəhmətlik Tehran Vəliyev dilimizə çevirdi, redaktoru özüm oldum. Kommunist sisteminin yaratdığı insanı, onun daşıyıcısı olduğu irsi analiz edən maraqlı kitab idi.

Svetlana Aleksiyeviçin kitabı isə başqadır. Onu bir elmi tədqiqatçı, yaxud sosioloqlar qrupu yazmayıb. Kitabı yazan kommunist epoxasını yaşamış insanların elə özləridir, onların “leninçi irslərin” daşıyıcısı olan övladlarıdır.

Ömrünü acılar içində yaşamaq insanın faciəsidir, amma daha dəhşətlisi odur ki, ümumbəşəri bilib həyatını həsr etdiyin idealların sonda çayın axmaz yerinə yığılan pis qoxulu su köpüyü kimi olduğunu görürsən və bundan havalanırsan.

Sovet marşalı Sergey Axromeyev kimi. 1991-ci ilin avqust QKÇP-si dünyanı lərzəyə gətirən bir ideyanın puçluğunu ortaya çıxaranda Kremldə özünü asır. Demə, milyonların könüllü qurban getdiyi bir ideya illuziya imiş, yaşanan əzab dolu talelər də əhəmiyyətsiz. Həqiqətin belə dəhşətli üzü də var! Onu yaxından tanıyan biri qətl versiyasını rədd edir, “onun kimi ideyaya sadıq adam yalnız intihar edə bilərdi”, deyir.

Dörd milyonluq bir ordunun marşalının ölümü sükutla keçdi, vətəndə ona nekroloq yazası bir adam da tapılmadı. “Pravda” susdu! Kreml məmurunun dediklərindən:

“Şərəf anlayışı? Sadəlövh suallar verməyin... Normal adamlar dəbdən düşüblər... Nekroloq-məqalə Amerikanın “Taym” jurnalında çıxdı. Reyqan zamanında qərargah rəisi olmuş admiral Uilyam Krouv yazmışdı. Hərbi məsələlərlə bağlı danışılarda çox görüşmüşdülər. Yad olsa da Axromeyevə ideya adamı kimi hörmət edirdi. Düşməni ona baş ayırdı”.

Bir həftə sonra oğrular qəbrini açıb üstü qızıllı orden-medalla dolu marşal mundirini oğurlayırlar. Bu vaxt isə yeni hərbi nazir həbsdə olan keçmiş nazirin arvadını evindən zorla çıxartdırırdı – mənzilə yiyələnmək üçün!

İki tip sovet adamından danışırım. Elə sovet əxlaqı da iki cür idi – biri “bolşevik-cəllad-nomenklatur” insanın əxlaqı, biri də səmimi qəlbdən “cahana sülh” arzulayan sadəlövh sovet adamının əxlaqı. Bunlar bu medalın iki üzü deyillər, bunlar bir ananın doğduyu əkiz oğul kimidilər – biri rahib, o biri cani...

“Sosializm bitdi, bizsə qalırıq”

Yetmiş illik sovet dönəmi insanların dəbdəbəli evlərdən baraklara, baraklardan kommunalkalara, ordan da xruşşovkalara köç tarixidir.

Sovetin tək azad guşəsi “xruşşovka” mənzillərin bəpbalaca mətbəxiydi.

“XIX əsrdə rus mədəniyyəti dvoryan mülklərində yaşayırdı, XX əsrdə isə mətbəxdə. Bütün “altmışıncıların” ömrü – “mətbəx” ömrüydü. Sağ olsun, Xruşşov! Biz onun dövründə kommunal evlərdən çıxıb, öz mətbəximizi əldə elədik, o mətbəxi ki, orada hökuməti söyə bilirdik. Orda dissident söhbətləri edirdik. Orda fantastik ideyalar yaradır, siyasi lətifələr qoşurduq”.

Sovetdən sonrakı köçün də miqyası böyük oldu. Bir yol “müttəfiq respublikalar”dan Moskva zirzəmilərinə – qul həyatına gətirdisə, o biri yol da Avropaya, Amerikaya – “xoşbəxt rəylər” axtarışına apardı.

90-cı illərdə azadlıq nəşəsindən sonrakı ümid qırıqlığı fonunda insanların bir başqa faciəsi başlayır. “Mənim vaxtım ömrümdən tez bitdi. Vaxtında ölmək lazımdı. Dostlarım kimi...”

Səfil gününə düşən sovet intellektuallarının söylədikləri Fəmil Mehdiinin elə həmin illərdə yazdığı “Dilən professor, utanma, dilən!” şeirini xatırladır:

“Hanı o qırmızı diplomlar, hanı?

Nəyinə gərəkdir torbada qala,

Çıxar hamısını cır, at, tapdala.

Yandır cild-cild, yansın əl yazın,

Sən kimə gərəkəsən, o kimə lazım?”

Aleksiyeviç də kitabında belə yazır:

“Daha onlar heç kimə gərək deyillər. Sosial lift işləmir. İntellektual adam üçün on-on beş il işsiz-gücsüz qalmaq, iflic durumda, gəraksiz olmaq nə deməkdir... On il sonra Minskə dönəndə dəhşətə gəldim – nə qədər dost-tanış ölmüşdü. Onların ölümünə səbəb zamanlarının oğurlanması idi. Keçmişdə konservləşmişdilər. Əvvəl ümumi Zamanı oğurladılar, sonra da onların şəxsi zamanlarını”.

Tanış mənzərə deyilmi? Nə qədər intellektual adam, vicdanlı düşüncəmiz cəmiyyətin “sosial zirzəmilər”inə “çökdü”, vaxtsız-vədəsiz öldü. Darvin nəzəriyyəsinə görə güclülər yox, uyğunlaşa bilənlər sağ qalır. Uyğunlaşa bilməyənlər Yeni Zəmandan sağ çıxmədılar.

Tarixin həqiqət üzə tarixçilərin yazdıqları deyil, onun canlı şahidlərinin dedikləridir. Kommunist ideyasının yüzlərlə başqa qurbanının etirafı, nələsi var kitabda.

Seçib bəzi başqa sitatları öz dilimizdə yazıya salmağı lazım bildim. Kitabda danışanların çoxu rusdur, amma dedikləri əksər keçmiş sovet ölkəsinin insanına şamil oluna biləsi sözlərdir. Sovetsonrası müasir Azərbaycanla oxşar mənzərəni oxucu rahatca görəcək.

... *“İnanmışdıq ki, küçədə bizi demokratiyaya aparacaq avtobuslar durub gözləyir”.*

... *“İş Yeltsində, Putində deyil, biz köləyik – bax, bundadır! Kölə qəlbi! Kölə qanı! “Yeni ruslara” baxırsan... “Bentli”dən düşür, pulu ciblərində aşır-daşır, amma kölədir”.*

... *“Beş ilə Rusiyada hər şey dəyişə bilər, amma iki yüz ilə heç nə, ... psixologiya kölədi”.*

... *“Sosializmdə pul qazanmağı öyrətmirdilər”.*

... *“Ölkəyə azad adamlar lazım deyildi. Onlarsa yoxuydu. İndi də yoxdular”.*

... *“Kasıbı dəvə belində də it qapar”.*

... *“Cəmiyyət özü haqda həqiqətdən qorxur”.*

... *“İnsandan vəhşisi yoxdu. Adamı öldürən adamdı, güllələr yox”.*

... *“İndi çoxları sovetə dönmək istəyər, bir şərtlə kolbasa bol olsun”.*

... *“Rus romanları həyatda uğur qazanmağı öyrətmir. Necə varlanmalı... Oblomov divanda uzanır, Çexovun da qəhrəmanları çay içir, həyatdan gileylənir...”.*

... *“Hardasa qorunur göz yaşlarımız”.*

... *“Adamda birinci dəli olan saçlarıdır”.*

... *“O vaxt desəydilər, ölkənin prezidenti KQB podpolkovniki olacaq...”*

... *“Mən sovet adamını illərlə içimdə tapdayıb əzdim, vedrə-vedrə atıb boşaltdım”, deyir müstəqillik illərində uğur qazanmış qəhrəman. Çoxdurmu beləsi? Düzümü deyir? Belə asandırımı beyinlərdən silmək, vərdislərdən azad olmaq?*

... *“Sovet adamı – it kimi acıqlı, balıq kimi susqun”,* Aleksiyeviçin qəhrəmanı deyir bunu. Çoxmu dəyişib bu adam? Sağ-solumuzdakılara, elə güzgüdəki üzümüzə baxaq. Postsovet adamı elə sovet adamının özü deyilmi? Öz “cəllad”ları və “qurban”ları ilə birlikdə...

İyirmi beş ildə “leninçi irs”dən azad ola bildikmi?

Mükafat, özü də Nobel mükafatı, almaq yazıçı uğurunun ölçü meyarıdır, şübhəsiz. Amma mənim üçün əsas meyar həqiqəti bəzək-düzəksiz yazmaq istedadı və hünəridir. Svetlana Aleksiyeviçin kitabı mənə həm də buna görə doğma gəldi.

Mart 2016

$$2 + 2 = 5$$

Corc Oruellin "1984" romanı

"Azadlıq iki üstəgəl ikinin dördə bərabər olduğunu demək haqqıdır". C. Oruell

150 cildlik "Dünya ədəbiyyatı kitabxanası" seriyasından nəşr olunan kitabların tərtibat və poliqrafiya keyfiyyətinə söz yoxdur. Aşağı səviyyəli tərcümələr barədə fikrimi bəzi müəlliflərin özünə dediyimdən burda yazmağa ehtiyac duymuram. Amma yaddaqalan tərcümələr də az deyil, hazırkı yazının mövzusu bu olmadığından bəyəndiklərimdən yalnız ikisini qeyd edəcəm.

Biri Amerikanı Azərbaycan dilinin sehriylə "kəşf edən" Tehran Vəliyevin Cerom Selincerdən çevirmələri, xüsusilə onun "Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan"ıdırsa, o biri Vilayət Quliyevin mükəmməl bir dildə Azərbaycancaya çevirdiyi Corc Oruellin seçilmiş əsərləridir.

... Dünyada ən çətin mübarizə köləliyə qarşı azadlıq dirənişi, haqsızlığa qarşı ədalət savaşı, cəhalətə qarşı maarifçi inqilab, total zülmə qarşı fərdi inad deyil, ən ağır dava insanın şüur və qəlbində özüylə apardığı davadır.

Ən dözülməz işgəncə türmə, "psixbolnitsa", həbs düşərgələrindəki zülm deyil, vicdanın "qaranlıq kamera"sında verilən amansız mühakimə suallarıdır. Bəzən o, İsanın çarmıx ağrılarından da dözülməz olur. İsanın işi asandı: Atası başı üstündə... Dərgahın darvazaları açıq... Aparıb qanı daman yarasını sariyacaq...

Şüur və qəlblərin daim basqıda qaldığı rejimlərdə insanlar vicdanın ağrı dərəcəsinə görə növbə ilə qurban gedir. İlk qurban vicdanı daha çox ağrıyandır. Vicdan ağrısı bitən adam sağdısı, demək, onda çevrilmə baş verib. Dünyanın ən qorxulu çevrimi insanın manqurta dönməsi deyil, vicdanın o biri üzünə çevrilməsidir.

Mən Kafkanın Qreqor Zamzasından, Aytmatovun Jolamanından yox, Corc Oruellin Smitindən danışiram.

"1984" romanının qəhrəmanı Uinston Smit. Öz düşüncələrinin labirintində azan Smit. "Keçmiş ölmüşdü. Gələcəyi təsəvvürə gətirmək mümkün deyildi". Keçmiş və gələcəyi olmayan bu gün?! Həqiqət nazirliyinin əməkdaşı kimi işi yeni həqiqət yaratmaq olan, sonunda "2 + 2 = 5" həqiqətinə inanan qəhrəman.

"Məsələ seksual açlığın isteriya yaratmasında idi. Bu isteriya Partiyanın işinə yarayırdı. Çünki onu asanlıqla müharibə ehtirasına, yaxud rəhbərə pərəstiş hissində çevirmək olurdu". Həyatını dəyişən Culiya ilə bu gen dünyada azad bir öpüşə yeri olmayan Smit, kitaba ön sözdə yazıldığı kimi, sevgilisiylə "elmi-psixoloji əsaslara söykənən istintaq-işgəncə prosesi nəticəsində Sevgi Nazirliyinin binasını dəyişmiş halda – partiyaya inam, Böyük Qardaşa məhəbbət hissi ilə tərk edirlər"...

Total beyinyuma mexanizmi şüur, fikir və düşüncələrin ən dərin qatına belə müdaxilə edir. Müdaxilənin ən dəhşətli şüurlara yox, qəlblərə müdaxilədir. Atam Stalinin ölümünü belə xatırlayırdı: *“Adamlar çaş-baş qalmışdı. Stalinsiz həyatı təsəvvürə gətirmək olmurdu. Küçələrdə arvadlar “şaxsey” deyir, “Stalinim, oyyy” deyə ağlaşırdı”*.

Şüurlara total nüfuz edən rejimlər həm də ona görə təhlükəlidir ki, oradakıları pozub ağ səhifəyə öz mətnini yazmaqla yanaşı qəlblərə də girir, onun forma və məzmununu dəyişib istədiyi hala salır.

“1984” insan çevrilişi haqda romandır. “1984” romanı “ $2 + 2 = 5$ ” həqiqətinə inanan insanlardan bəhs edən əsərdir. Orada bir xeyli tanış səhnə gördüm, tanış sözlər oxudum. Əsərdən seçdiklərimi sən də oxu:

“Onlar şüurlu olmayana qədər üsyan etməyəcəklər. Üsyan etməsələr isə heç vaxt şüurlu olmayacaqlar”;

“Kiçik qaydalara əməl etmək böyük qaydaları pozmağa imkan yaradır”;

“İyerarxik cəmiyyət yalnız yoxsulluq və cəhalət bünövrəsi üzərində yüksələ bilər”;

“... indi onlara intellektual azadlıq da vermək olar. Çünki heç bir intellektləri yoxdur”,

“Prinsip etibarı ilə hərbi xərclər əhalinin minimal tələbləri ödənildikdən sonra yerdə qalan vəsaitin hamısının mənimsənilməsinə hesablanır”;

“Müharibə vəziyyətinin mövcudluğu və onun doğurduğu təhlükələr bütün hakimiyyətin kiçik qrupun əlində cəmlənməsini təbii hala, hətta labüd xilas yoluna çevirir”;

“Müharibə uzun müddət davam edəndə təhlükəliliyini itirir. Hədsiz uzanan müharibədə hərbi zərurət anlayışı yoxa çıxır”;

“Bizim qurduğumuz dünya... qorxu, xəyanət və işgəncə dünyası olacaq, tapdalayanların və ayaq altda əzilənlərin dünyası olacaq, insanın kamilləşdikcə daha da amansızlaşdığı dünya olacaq”.

İki üstəgəl iki beş eləmir ki?!

“Toplum” jurnalı, 1(5), Qış, 2012

Hökmdarın hüzurunda olmaq

“Sənət əbədidir, ömür amanat...” kitabı və yaradıcılıq azadlığı haqda

Azadlığı olmayan yaradıcı insanın ağrısı balasını çətin doğan ananın sancısı kimidir!

Sənətkarın xoşbəxtliyi içindəkini sevərək gün işığına çıxarmaq azadlığındadır!

Faciə tək o deyil ki, istədiyini yaratmağa qoymurlar, hürriyyətin alınır. Dərd odur, qəlbindəkinin əvəzinə sən başqasının tələb etdiyini yazmağa məcbur edilsən. Bir dəfə “III Sektor” demokratiya jurnalında Şoloxovun “Sakit Don”u sosialist realizminə uyğun redaktə etməsindən yazmışdım.

Daha bəzərsə zamanla içində yoğurduğun əsəri özün öz əlinlə məhv etməyindir! Yazmaq istədiyini içində boğan, yazdığını qorxudan yandıran o qədər sənət adamı olub ki.

İctimai-siyasi anlamda insanı önəmli şərtir, yoxsa mühitmi? Bir növ “yumurtamı əvvəl yaranıb, toyuqmu?” sualına bənzəyir. İnsanı mühit formalaşdırdığı kimi mühiti də insan yaradır. Belədisə, onda sualın cavabı nədir?

Bilmirəm! Bu dar macalda bu suala çətin cavab tapam. Əslində heç qəsdim də bu deyil.

Sadəcə, iki müxtəlif mühidə fərqli rəftarın motivini anlamağa çalışıram. Zamanın şərtlərini, insanın xarakterini səbəbdən konkret əmələ? Məsələn, Səməd Vurğun “Vaqif” dramını 1938-ci ildə sovet mühitində yox – təsəvvür edək, süqut etməyib, o vaxtacan yaşayıb – Cümhuriyyətin 20 yaşında necə yazardı?

Bu, Səməd Vurğunun “Vaqif” tamaşasının premyera tarixçəsindən bəhs edən “Sənət əbədidir, ömür amanat...” kitabını oxuyanda ağıma gələn sualdır. Vurğun şah Qacarın hüzurunda şair Vaqifin durumunu və sonunu tarixi həqiqət kimi yox, partiya rəhbərinin istəyinə uyğun yazmağa məcbur olub.

Arif Əliyev arxiv sənədləri əsasında yazdığı bu povest də maraqlıdır. Diktator Mir Cəfər Bağırovun hüzurunda şair Səməd Vurğunun, rejissor Adil İsgəndərovun yaşadığı qorxunu təsvir edib.

Dünyada qorxu qədər insanı bitirən duyğu varmı?

Qorxu işğalçıdır!

Qorxu əvvəl insanın qəlbini işğal edir, sonra şüurunu. Sənin üzə çıxarmadıqlarını, hələ içinin ən dərin qatında saxladıqlarını da xəbərin olmadan işğal altına salır.

İnsan düşüncəsini total basqıda tutan azadlığa qapalı ölkələrdə ən acı həyatı yaradıcı sənətkarlar yaşayır.

Bu, dünən də belə idi, bu gün də belədir. Neft pulu təpəsindən tökülən məmləkətdə nə qədər istedadlı yaradıcı şəxs işsiz-gücsüzdür, nadanlar əlində əsir-yesirdir, cəlayi-vətəndir...

“Qara maşın dayanan yerdə nəm daşlara buta naxışlı kəlağayı yapışmış qalmışdı”.

Bu cümlə söz açdığım povestdəndir. Səməd Vurğunla Adil İsgəndərov premyera günü teatrın qapısı ağzında dayanan NKVD-nin qara maşınına pəncərə pərdəsi dalından səksəkə içində baxırlar. Tamaşa bitib, hamı gedib, maşınsa gözləyir.

Təhlükə yan keçir. Bu dəfə teatrın gənc aktrisası Mədinəni aparmağa gəlibmişlər. Mədinəni apardıqları yerdə onun "buta naxışlı kəlağayı" düşüb qalıbmış.

...Azadlığı hamı istəyir, amma heç də hamı azadlıqla nə edəcəyini bilmir. Yaradıcı insanlardan savayı. Onlar bilirlər ki, azad mühitdə yaratdıqlarını heç bir "qara maşın" apara bilməz. Yaratdıqları bax o "buta naxışlı kəlağayı" kimi qalacaq.

Hökmdarların hüsurundan uzaq azad mühitdə "buta naxışlı kəlağayı"lar arzusıyla!

13 iyun 2019

P.S. Bu arada oxudum ki, şair Murad Köhnəqala aliment ödəyə bilmədiyinə görə həbs edilib.

Vəzirovun tamamlanmış yarımçıq portreti

“Parterin ilk sıralarında” memuarı əsasında

Bir dəfə Azərbaycan Cümhuriyyəti haqda bir essədə yazmışdım ki, 23 cümhuriyyət ayı tariximizin “qara dəliyi”dir. Bu yurdun az qala Paleolit dövrünü öyrədiblər bizə, amma burdan bura babalarımızın yaratdığı tarixi gizlədiblər.

Əslindəsə tək o deyil, başqa “qara dəlik”lərimiz də var. Məsələn, tariximizə “milli ruhun dirçəlişi illəri” kimi yazılası ötən əsrin 50-60-cı illəri kimi, yaxud milli-azadlıq hərəkatının yaranması və süqutu illəri (1988-1993) təki.

Son illər tarixi araşdırmaçılar yazdıqları kitablarla istər cümhuriyyət, istərsə də sovet illərindəki qaranlıqlara işıq tuturlar. Elə birini, bu günlərdə əldə etdiyim Cəmil Həsənlinin “Azərbaycanda Sovet liberalizmi: Hakimiyyət. Ziyalılar. Xalq. (1959-1969)” monoqrafiyasını deyim. Elə bil müəllif işıqkeçirməz qalın teatr pərdəsinə bənzər bir örtüyü götürüb “ottopel” deyilən tarixi dönəmin üstündən.

Belə baxanda zənn edirsən ki, milli-azadlıq hərəkatı dövrünə də aid qaranlıq heç nə qalmayıb. Amma əminəm ki, şahidi olduğumuz o illərdə baş vermiş olaylar haqda həqiqətləri sonacan bilmirik. Bildiyimiz yalnız eşitdiklərimizdir. Eşitmədiklərimiz də var və elə obyektivlik naminə onları da dinləməliyik.

Neçə il əvvəl Azərbaycan DTK-nın sədri olmuş Vaqif Hüseynovun ictimaiyyətdə maraq doğuran “Bir ömürdən də artıq” (“Больше, чем одна жизнь”) ikicildlik memuarını haqqında ən ağır ittihamlar söylənilən bir adamın özünümüdafiə haqqı, opponent rəyi kimi oxumuşdum.

Əbdürrəhman Vəzirovun təzə çıxan “Parterin ilk sıralarında” (“В первых рядах партера”) kitabını da eynən o memuar kimi, divarın o üzündən xəbər verən hekayət toplusuna bənzətdim. Ağır dövrdə ölkəyə rəhbərlik edən, 20 yanvar qırğınından sonra ölkədən gedən, uzun illər susaraq, olmuş-keçmişlərə aydınlıq gətirməyən siyasi xadimin nəhayət dilə gəlib söylədikləri kimə maraqlı gəlməz ki!

Düşündüm, 30 ildə eşitdiklərimizin əksinə baxış sərgiləyən bu kitab ən azından əks tərəfin fikrini öyrənmək baxımdan əhəmiyyətlidir. Odur ki, belə bir memuarın nəşrindən xəbər tutan kimi Moskvada yaşayan bir dostumdan alıb göndərməsini xahiş etdim.

Hənirtisi duman arxasından duyulan həqiqət

Onun haqqında ilk dəfə “Azneft” çayxanasındakı söhbətlərin birində eşitmişəm. 1986-cı ilin yazagzıydı. O vaxtlar həmin çayxanaya ölkənin ziyalıları yığılırdı, biz tələbələr də masanın bir güncündə oturub böyüklərin danışdıqlarını dənliyimizə yığırdıq. Qəzet-televiziya da olmayanları adam orada eşidirdi, dünyanın altından-üstündən orada xəbər tuturdu.

Belə söhbətlərin birində eşitdim ki, Əbdürrəhman Vəzirov adında bir azərbaycanlı SSRİ-nin Pakistanda səfiridir. Özü də Qorbaçovun dostudur, bu gün-sabah onu bura rəhbər göndərəcək.

O söhbətdən bir-iki ay keçmiş əsgər getdim, iki il sonra qayıdanda gördüm ki, çayxanada verilən proqnoz düz çıxıb, Vəzirovu Azərbaycana rəhbər təyin ediblər.

1988-ci ilin mayında o vaxtkı Lenin meydanında izdihamlı mitinqdə çıxışında “daha heç kim orda-burda “day-day” axtarmasın, hamınızın “day-dayı” özüm olacam” deyəndə hamı yeni rəhbərin uğur qazanacağına, erməniləri yerlərində oturdacağına, cəmiyyətdə ədaləti bərqərar edəcəyinə inanmışdı. İnanmışdı ki, ölkə daha “day-day” prinsipiylə idarə olunmayacaq. Düzdür, “day-day”lığa bir xeyli dərəcədə son qoydu, amma o biri işləri başa çatdırı bilmədi.

Niyə? Kitabda həm də bu suala cavab axtardım.

O hadisələrdən keçən 30 ilədək dövrdə çox hadisələr oldu və bu hadisələr fonunda həqiqət bildiklərimiz öz gerçək sifatını almaq üçün dəfələrlə cildini dəyişdi. Bəs bu gün necə, özünün əsl simasını alıbmı?

Hər yeni gələn hakimiyyət o dövrə, hadisələrə, onun iştirakçılarına öz siyasi maraqlarından qiymət verdi. Bəs, ittiham olunanların söz haqqı necə, tanındımı?

2018-ci ildən baxanda bir çox həqiqətin hələ də duman arxasında qaldığını hənirtisindən duyursan.

“Heç nə keçmiş qədər tez-tez dəyişmir”

Yarımbaşlığa çıxardığım bu sitatı Vəzirov kitabında Jan-Pol Sarrtdan gətirir. Uzaq keçmişlə işim yoxdur, yaxın zamanlarda olanların neçə dəfə silinib yazıldığına, yaxud heç yazılmadığına şahidlik.

Məsələn, yeni ensiklopediyada Vəzirov haqda beş-on cümləlik məlumata görə ölkə prezidenti Milli Ensiklopediyanın rəhbərini iclasdan qovmuşdu. Yəqin xatırlayırsınız, televiziya da göstərmişdilər.

Cəmil Həsənlinin yuxarıda adını çəkdiyim kitabından gətirdiyim bu sitat da demək istədiyimə bir başqa nümunədir: *“2003-cü ildə nəşr edilmiş çoxcildlik “Azərbaycan tarixi”nin yeddinci cildində 10 il Azərbaycana rəhbərlik etmiş Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Vəli Axundovun adı bircə dəfə çəkilir, Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Məmməd İsgəndərov və respublika hökumətinin başçısı Ənvər Əlixanovun adları isə ümumiyyətlə çəkilmir, onların respublikaya 10 illik rəhbərliyi dövrünün üzərindən sükutla keçilir”*.

Söhbət o Vəli Axundovan gedir ki, vəzifəni öz arzusuyla tərk etməsini Mərkəzi Komitənin üzvlərinə bu cür izah edib: *“Birinci katibin öz xahişi ilə vəzifədən getməsi Azərbaycan partiya tarixində ilk hadisədir. Öz gedişimlə həm də yeni ənənənin başlanğıcını qoyduğumu zənn edirəm. Buna çox inanmaq istəyirəm... Öz missiyamı insanlardan qorxu hissini çıxarmaqda görürdüm. Düşünürəm, bu planda nələrsə nail olmuşam. Bu, elə mənim ən böyük uğurumdur”*.

Həqiqətən də Vəli Axundovun rəhbərlik etdiyi illər uzun zaman xofla yaşamış adamların canından qorxunu çıxarmaq illəri, milli ruhun dirçəlişi dövrü idi.

“Traybalizm – dinc vətəndaş müharibəsi”

Kitabın “Xidmətdə durmağa şadam, nökrəçiliklə ürək bulandırır” bölümündə 70-ci illərdə siyasi elitanın hansı yollarla dəyişdirildiyindən, klan hakimiyyətinin regionçuluq əsasında necə qurulduğundan bəhs olunur. Göstərilir ki, respublikanın yeni rəhbəri hakimiyyətinin ilk

beş ilində “nazirlərin üçdə ikisini, MK büro üzvlərinin 10-dan 8-ni, MK şöbə müdirlərinin 14-dən 13-nü, rayon birinci katiblərinin 45-dən 37-ni dəyişib”.

Müəllifin yazdığına görə bu əvəzlənmələrə “əsasən provokasiya, kompramat, təqib yolu ilə nail olunurdu”. Vəzirov hakimiyyət strukturlarını dolduran təzə kadrları “liliput” adlandırır və Mark Tvendən bu sitatı gətirir: *“Onların yarısı heç nəyə yaramırdı. O biri yarısı isə hər işə yarayırdı”*.

“Qanuna və vicdana uyarlılığına baxmadan hər göstərişi gözüyumulu yerinə yetirməyə hazır idilər... Kirovabadda (Gəncə – V.Q.) işləyəndən bir-iki il sonra anladım ki, H.Əliyevin təməlini qoyduğu yeni sistemdə qala bilmərəm (və istəmərəm)”.

Yazdıqlarından belə anlaşılır ki, o, respublikadan can götürüb qaçmağın yollarını arayıb. İstanbula konsul getməsinə respublika rəhbəri icazə verməyib. Sonra işini birbaşa Moskva ilə həll edib, diplomatik fəaliyyətə Kəlküttədə konsul kimi başlayıb.

Neçə yaşlı adamdan eşitmişəm, elə memuarında Vaqif Hüseynov da yazır ki, o dövrlərdə Moskvada nüfuz qazanan neçə soydaşımız Azərbaycana yüksək vəzifəyə dəvət edilir, az sonra vurulub sıradan çıxarılırmış.

“Traybalizm (dövlət hakimiyyətinin tayfa-nəsil əsasında formalaşdırılması – V.Q.) öldürücüdür, mahiyyətə dinc vətəndaş müharibəsidir, adamları bir-birinə qarşı qoyur, onları birinci, ikinci, üçüncü dərəcəli sortlara bölür”.

Belə başa düşürsən ki, Azərbaycanda yerliçilik heç vaxt 70-ci illərdəki qədər zirvədə olmayıb!

Xatırlayıram, o vaxt danışdırlar ki, Qorbaçov Vəzirovu məhz respublikanı sarmış “aliyevşinə” – “Əliyev klanı”ndan təmizləmək üçün göndərib. Görünənsə odur ki, illərlə qurulmuş klan torunu yarmaq ona da, sonralar Mütəllibova da, cəbhə hakimiyyətinə də müyəssər olmadı.

Kitabın oxucuya verdiyi mesajlardan biri budur: ən böyük bələmizi uzaqda axtarmayaq, o, içimizdədir, qanımızda daşdığımız “yerliçilik” virusundadır. Ondan arınmasaq millət olmağımız uzun müddət alınmayacaq.

Bir milləti məhv etmək istəyirsənsə, yerliçiliyi dövlət siyasətinə gətir!

Dövləti məhv etməkdə isə qəsdin, “Birləşdir, yönəlt” yox, “Parçala, hökm et” prinsipiylə işləyən birini ona rəhbər qoy!

“Ermənistandan qovulanların Bakıya doluşması Səhv yox, Fəciə idi”.

“Təəssüf ki, Qarabağ münaqişəsi xalqımızın birləşməsi yolunda həlledici leytmotiv olmadı. Erməniyə qarşı yumruq kimi bir cəbhədə çıxış etməliydik, əvəzində yumruqdan bəzi barmaqlar aralanırdı”.

O, kitabında Ermənistanda Qarabağ üstündə başlayan xalq hərəkatını bizim hərəkatla müqayisə edir. Onların xalq hərəkatı ona görə hədəfə çatdı ki, millət olaraq, vaxtında birləşə bildilər. Bizdə isə Qarabağ hakimiyyət davalarına alət edildi.

Vəzirovu ən çox Ermənistan qaçqınlarını Qarabağa yerləşdirməməkdə suçlayırlar. Anlaşılan o ki, bu da onun haqqında deyilən yarımçıq həqiqətlərdən, uydurulan çoxsaylı yalanlardan biridir. Kitabında buna da aydınlıq gətirir. Yazır ki, Ermənistan qaçqınlarının Qarabağda

yerləşdirilməsi üçün Moskva ilə dava döyüb. Çox sayda qaçqını Xocalıda yeni tikilən evlərə, Həkəri çayı sahilində salınan “Qayğı” qəsəbəsinə, Şuşaya, Qarabağın kəndlərinə yerləşdirməyə nail olub.

Xocalıda canlanan tikintini mən də görmüşdüm, bunu o vaxt Ağdamdan Şuşaya gedən hər kəs görürdü.

Amma hansısa sehirli çubuq onları Bakıya yığdı! Ermənistan qaçqınlarından, onların ağır durumundan siyasi məqsədlər üçün istifadə edilirdi.

“Ermənistandan qovulanların Bakıya doluşması Səhv deyildi, Fəciə idi. 68 min ailənin ev şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün növbə gözlədiyi bir şəhərə onları yerləşdirmək, hətta, ən qorxunc yuxuda belə ağılıma gəlməzdi. Əlbəttə, 1992-1993-cü illərdə (Qarabağ qaçqınlarına) edilən kimi inzibati yollarla onları Bakıya buraxmayıb, mal-qara daşıyan vaqonlarda yerləşdirmək olardı. Belə bir şey sə mənim heç eynimdən keçməzdi!”

Norveç rəssamı Munkun “Çığırtı”sındakı adam

Vəzirov barədə ictimai rəy birmənalı deyil. Elə o gün onun bu kitabı haqda feysbuk səhifəmdə paylaşmama müxtəlif çalarlı rəylər bunun bariz nümunəsidir. Qoyun, onu da deyim ki, elə bu yazını yazmağa orada açılan müzakirələr təkan verdi.

Amma onu demokrat adlandıran Elçibəydən üzübəri xeyli ictimai-siyasi xadimin haqqında söylədiklərindən o qənaətə gəlirsən ki, Vəzirovla əl-ələ verib işləmək mümkün idi. Bu, baş tutsaydı, sonrakı bir çox fəlakətdən qaçmaq olardı. Lakin həm özünün o mürəkkəb dövrdə buraxdığı səhvlər, həm də 70-ci illərdən formalaşan “mafiya-klan”ın xalq hərəkətinə yeritdiyi adamların sabotajı nəticəsində alınmadı.

Kitabda özünün buraxdığı səhvlərə yüngül eyham vursa da, problemin əsas mənbəyi kimi həmin sabotajçıları göstərir. Özü də adbaad.

Vəzirovun “radikallar” adlandırdığı o adamlar 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıtmasında Heydər Əliyevin əlindən tutdular. Bu fikir Vaqif Hüseynovun da memuarında qırmızı xəttlə keçir. “*Etibar Məmmədovun Milli İstiqlal Partiyası hakim Yeni Azərbaycana qovuşdu*”.

Vəzirov Qorbaçovun sonacan onu müdafiə etməməsinin səbəbini həmin o radikallarda və “onların arxasında duran mafiya-klan”da görür. Yazır ki, cəbhənin liberal qanadı, “Zərdüş Əlizadənin ətrafına yığılan solçular” belə onlarla bacarmadılar.

O, 20 yanvar ərəfəsində Moskvanı qıcıqlandıran və bununla da qoşun yeridilməsinə deyə onun gətirdiyi bütün arqumentləri puça çıxaran dövləti cinayətləri belə sadalayır: “*1989-cu ilin 25 dekabrında silahlı cəbhəçilər Cəlilabad rayonunda qanuni hökuməti devirərək rayon partiya komitəsini, milis şöbəsini darmadağın etdilər; 31 dekabrda Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisi boyunca SSRİ-nin İranla sərhədini dağıtdılar; 1990-cı ilin 11 yanvarında AXC silahlı birləşmələri Lənkəranda qanuni hökuməti devirdilər; 15 yanvardakı mitinqdə “ermənisiz Bakı” şüarı səsləndi, mitinqçilərin arasından bir neçə quldur dəstəsi formalaşaraq hərəkətə keçdi, 2 mindən çox soyğunçuluq, quldurluq, dağıntı, 33 ölüm hadisəsi törədildi*”.

Qorbaçovun bu arqumentləri qarşısında aciz qalan Vəzirov 1990-cı ilin 18 yanvarında üçüncü istefa ərəzəsini (1989-cu ildə iki dəfə belə ərəzə yazıbmiş) Moskvaya göndərir. Elə həmin gündən də işdən kənarlaşdırılır.

Düşünürsən, ərizə yazmaqla missiya bitmir, gərək həmin vaxt xalqa müraciət edib təhlükənin miqyasını, vəziyyətin nə yerdə olduğunu açıq deyəydi. Bu müraciət xilas yolu olmasa belə onun sonrakı siyasi taleyində həlledici rol oynaya bilərdi. Niyə etmədi?

Deyilənə görə ona iynə vuraraq, huşsuz halda Moskvaya aparıblar. İmanımı yandırmayım, əgər belə olubsa, demək o, fərağat durmayıbmış, təhlükəni önləmək üçün nələrsə etməyə cəhd göstəribmiş. Yoxsa, niyə iynə vurub bihuş etsinlər ki! Bu haqda – onun Bakıdakı son günləri barədə, təəssüf ki, kitabında heç nə yazmayıb.

Onun da, elə Vaqif Hüseynovun da kitablarından bəlli olur ki, rəhbərlik təhlükənin ciddiliyini dərk etdirmiş. Dəfələrlə hərəkət liderləriylə buna görə görüşür, qorxulu sonuc xəbərdarlığı etdirmişlər.

Vəzirovu şəxsən tanıyan neçə adamdan eşitmişəm, cəbhəçilərlə söhbətdə üstüörtülü andırırmış ki, parlament seçkilərində xeyli yer tuta bilərlər, bir şərtlə, kəskin radikalizmdən uzaq dursunlar. O, hərəkəti kütlə ehtirasından çıxarıb konstruktiv məcraya – parlamento çəkmək istəyirdi.

Vaqif Hüseynov da kitabında məhz buna görə Əbülfəz Elçibəylə görüşərək, hərəkətin radikallaşmasının ağır fəsadlar törədəcəyini, Baltik ölkələrindəki kimi dinc mübarizəyə üstünlük verilməsinin vacibliyini izah etdiyini yazır.

Bu yerdə rəhmətlik Aydın Məmmədovun hakimiyyətlə müxalifəti orta mövqeyə gətirmək üçün yorulmadan etdiyi çabaları xatırlamasam olmur.

Bir dostumuz bu kitabla bağlı mənim feysbuk paylaşmama belə şərh yazmışdı: “Vəzirov xarakterinə görə tipik bir komsomolçu olaraq qaldı, dövlət adamı səviyyəsinə qalxa bilmədi. Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə o, özünü yuxarıdan verilən hər bir tapşırığı böyük canfəşanlıqla yerinə yetirməyə hazır olan bir komsomolçu kimi apardı”.

Özü isə düşdüyü vəziyyəti belə aydınladır: *“Amerikanın SSRİ-dəki səfiri 1989-cu ilin noyabrında Bakıya gəldi və mən onu qəbul etdim. Cek Metlok “İmperiyanın ölümü” kitabında yazır: “Əbdürrəhman Vəzirovun on illərlə Azərbaycana başçılıq edən Heydər Əliyev hakimiyyət maşını ilə birbaşa əlaqəsi yox idi. Vəzirov, bəlkə də, bir çıxış yolu tapa bilərdi, lakin o, sərbəst hərəkət etmək imkanına malik deyildi. O, Moskvanın passivliyi və vətəninə qaynayan siyasi ehtiraslar arasında sıxışmış qalmışdı”.*

ABŞ səfirinin kitabından gətirdiyi bu sitatı Vəzirovun etirafı kimi də qəbul etmək olar.

Metlok sıradan diplomat deyildi, 1961-ci ildən fasilələrlə SSRİ-də işləmiş, imperiyanı can verən anıadək yaxından izləmiş, gözlənilən dövlət çevrilişi barədə əvvəlcədən Qorbaçovu xəbərdar etmiş biridir. Görünən odur ki, Azərbaycanda baş verən prosesləri xırdalıqlarınacan bildiyindən belə dəqiq diaqnoz qoyub.

Vəzirov kitabın bir yerində Norveç rəssamı Munkun “Çığırta” əsərindən yazır. Körpü üstündə dəhşət bürümüş adam bütün gücüllə çığırır. Tənhalıq insanın qorxusudur!

Mənə elə gəlir ki, o, Azərbaycanda birinci katib işlədiyi dövrdəki halını o tabloda insanın durumuna bənzədir.

“Mənim başım rusca danışır, ürəyimsə azərbaycanca”

Vəzirov uşaq vaxtı Qarabağda gördüyü adamları, yerləri, kəhrizlərəcn, Bakı məhlələrində oynadığı oyunları xırda detallarınacan təsvir edir. Oxuduqca görürsən ki, uşaqılıq xatirələrindən gələn milli duyumları diridir.

Qarabağ xanının vəziri olmuş ulu babasından fəxarətlə söz açır, yeddi arxa dönən səcərəsindən xəbəri var.

1958-ci ildə komsomolun birinci katibiykən Novruz bayramının dövlət səviyyəsində keçirilməsini ilk dəfə o təklif edir. Şıxəli Qurbanovun müəmmalı ölümündən sonra yenə qadağan olunan bayram, bir də 1988-ci ildə Vəzirovun gösrətişiyə qeyd edilir.

Qalırsan belə, o, kosmopolitdir, yoxsa xalqdan uzaq düşmüş milli duyğulu adam?

Vəzirov SSRİ səviyyəsində yüksək vəzifəyə qalxmış ilk azərbaycanlıdır. 1959-cu ildə SSRİ gənclər təşkilatının – ölkə komsomolunun katibi seçilib. Bu vəzifədə işlədiyi 10 il ərzində Moskvadan Kamçatkayacan nüfuz qazanıb, siyasi elitada “sən” deyə müraciət etdiyi xeyli adamın hörmətini qazanıb.

1970-ci ildə ona respublikada bir neçə yüksək vəzifə təklif edilib, sonunda Kirovabad (Gəncə) partiya komitəsinin birinci katibi təyin olunub. Yaşlı gəncəliyərin yaddaşında qeyri-ordinar davranışı, tez-tez “dom ofitserə tansa getməyi”, xalqla canlı təması, “Moskvaya təyyarə reys açması”, rüşvətsiz fəaliyyətiylə qalib.

1976-cı ildə Vəzirov SSRİ-nin Kəlküttədəki baş konsulu təyin edilir. Sonrakı illərdə isə Nepalda, Pakistanda səfir işləyir. O, SSRİ tarixində səfir olmuş ilk və sonuncu azərbaycanlıdır.

Elə bu sadalananlar milli eksiklopediyada onun haqqında üç-beş kəlmə yazmağa haqq vermir ki?

Vəzirov kitabında bu suala cavab olası maraqlı bir misal gətirir.

Venetsiyada Dojlar Sarayında sıra ilə respublikanın 76 dojunun (rəhbərinin) portreti asılıb. Onlar formal hakim idilər, hər şeyi senat həll edirdi. Respublika tarixində tək bir doj – Marino Falyer təkbaşına hakimiyyətə yiyələnmək istəyir. Bu cinayətə başıyla cavab verir. İndi onun portreti olası yer qara rənglənilib, üstündən bu sözlər yazılıb: “Burada Marino Falyerin adı vardı, törətdiyi cinayətə görə boynu vurulub”.

İtaliya tarixi Falyerə qiymətini verib, amma silib atmayıb.

Dediyim odur ki, sivil toplumlar irsə, ənənəyə sadıq qalırlar, xalqın həyatında pis, yaxud yaxşı rol oynamasından asılı olmayaraq, hər kəsə tarix rəfində yer ayırırlar. Bizim kimi hər gələn özündən əvvəlkinin üstündən xətt çəkmir.

Bu yazıda qəsdim bir dostumuzun mənə yazdığı kimi Vəzirovu “reabilitasiya etmək” deyil. Onun buna ehtiyacı da yoxdur. Tarixin hadisələrə, şəxslərə obyektiv baxılacaq çağında yazan yazacaq onu. Mənim bildiyimsə odur ki, nə qədər bizim siyasət meydanımız müəllifin işarə verdiyi “əliyevçilərin və cəbhəçilərin” ixtiyarındadır, Vəzirov, onun rəhbərlik etdiyi və ondan

sonrakı dövr yarımçıq dəyərləndirilmiş halda da qalacaq. Çünki Vəzirov da, o dövrün başqa hakimiyyət sahibləri də hər iki siyasi qövmin ortaq “günah keçisi”dirlər.

Bu yazı sözü gedən dövrə, o dövrün qəhrəmanlarına qiymət vermək cəhdi kimi qəbul oluna bilməz. Olsa-olsa araşdırmaçılara yön verir.

Vəzirova münasibətimə qalanda isə mənim qənaətimcə o, xalqına sidq ürəkdən, özü də zövq alaraq xidmət etmək istəyən, onun rifaha çatmasına can atan, eyni zamanda güclü tayfa klanı ilə baş edə bilməyən, bir də zaman baxımından şansı gətirməyən, xalqa özünü anlada, sonacan tanıda bilməyən bir qədər kədərli tarixi simadır.

Sonda onu deyim ki, Vəzirovun bu kitabında bir xeyli suallara cavab tapdım. Amma cavab tapmadığım suallar da oldu, odur ki, portreti yarımçıq tamamlayasım oldum.

Oktyabr 2018

“Taundan qaçan kimi qaçırlar məndən”

Aydın Hacıyevin “Все понятие, но не все простить” kitabındakı bir görüş haqda

1961-ci ilin oktyabr günlərindən birində Mərkəzi Komitənin ideologiya üzrə katibi Nazim Hacıyevə qəbula bir qadının gəldiyini deyirlər. Gələnin Bakı milyonçusu Zeynalabdin Tağıyevin qızı olduğunu bilən katib dərhal, növbəsiz onu qəbul edir.

Leninqraddan qayıtdıqdan sonra bir müddət işləsə də, Saranın “burjuv qızı” olduğunu bilən kimi işdən çıxarıbmışlar. Məşəqqətli günləri daha da ağırlaşmış.

Heç kim onu yaxına buraxmırdı. Nəinki kömək etmək, onunla ünsiyyət belə təhlükəliydi. Sara xanımı qəbul etməklə Nazim Hacıyev özünü riskə atırdı. Bu görüş karyerasına son qoya bilərdi. Amma proletariat partiyasının katibi milyonçu qızını gülər üzlə qarşılayır, qucaqlayır, hal-əhval tutur, dinləyir.

Nazim Hacıyevin anası Sara xanım ilə Tağıyevin açdığı qızlar məktəbində bir oxuyub, rəfiqəlik edibmişlər. Babası Kərim bəyi Tağıyev məktəbin yaradılması işinə cəlb edibmiş.

“Xruşşov dövrünün Qarabağ şəhidi” adlı məqalədə Nazim Hacıyev haqda ətraflı yazmışam deyə burada geniş tanıtmığa lüzum görmürəm. Bircə onu deyim ki, 60-cı illərdə şübhəli şəkildə ölən vətənpərvər gənc rəhbər işçilərdən biri də o idi.

Aydın Hacıyev atasına həsr etdiyi “Hər şeyi anlamaq, amma bağışlamamaq” (“Все понятие, но не все простить”) kitabında Sara xanımın Nazim Hacıyevlə görüş xatirəsinə də yer ayırıb. Dünən sosial şəbəkələrdə ömrünün son 6 ilində ona dayaq olmuş Şəmsəddin Əliyevin müsahibəsini oxuyanda həmin kitab yadıma düşdü. O xatirəni oxucu dostlarımla bölüşmək istədim.

Sara xanım Nazim Hacıyevin onu doğma adamı kimi qarşılamasından çox təsirlənibmiş.

Kitabdan onların söhbətinin bir hissəsini belə tərcümə elədim:

“-Sara xanım, nə kömək edə bilərəm? Deyin, utanmayın, mən də sizin oğlunuz.

-Sağ olun, Nazim Mamedoviç, – adət etmədiyi isti münasibətdən çaşqın halda dedi, – Siz ki, mənimlə görüşdünüz, bu məndə bir ümid yaratdı. Mənim ali təhsilim var, fəlsəfə oxumuşam. Amma Leninqraddan qayıdandan bəri məni heç yanda işə götürməzlər. Fəlsəfəyə dair elmi işimi özümə gətirmişəm. “İstismarçı” qızı olduğumu bilən kimi hamı məndən qaçır. Heç kim atamın elədiyi yaxşılıqları xatırlamaq istəmir... Taundan qaçan kimi qaçırlar məndən”.

Nazim Hacıyev elə onun yanındaca universitetin rektoru Şəfayət Mehdiyevə zəng vurur. Rektor kitabxanada vakansiya yeri olduğunu, onu işə götürəcəyinə söz verir.

Xeyli söhbət edirlər, ideologiya katibi onun yaşayışı, dolanışığı ilə maraqlanır. Ayrılanda yenə qucaqlaşırlar. *“Sara xanım, siz mənə sutkanın 24 saati zəng vura bilərsiniz. Nə işiniz olsa, birbaşa mənə müraciət edin. Daha heç kim sizi incitməyəcək... İndi gedin, rektor sizi gözləyir”.*

Sara xanım rektorun yanına dərhal getmir. Bulvara gəlir, üzü Xəzərə oturub gözünü uzaqlara dikir. Son 40 ildə ilk dəfəydi ki, kimsə onunla insan kimi davranırdı. Zarafat deyil, bu qədər alçaltmalardan, məşəqqətli illərdən sonra onun problemlərini həll edəcək adam tapılmışdı.

Gözünün yaşını silmək üçün plaşın cibindən dəsmalını çıxarır. Yaxınlıqda “klas-klas” oynayan bir qız uşağı qaça-qaça ona sarı gəlir: “Nənə, cibinizdən pulunuz düşdü”. “Nə pul? Mənim cibimdə pulum yoxdur ki”. Əyilib yerdən pulu götürən uşaq: “Cibinizdən dəsmal çıxaranda gördüm düşdüyünü”.

O vaxtın ən iri əsginazıymış. Ayrılarkən onu qucaqlayanda ehmalca cibinə qoyubmuş. Bu pula nə qədər ehtiyacı olduğunu bilsə də milyonçu qızının qüruruna toxunacağından ehtiyat edib, açıqda verməyib.

Elm, mədəniyyət adamlarının hamisi kimi ad çıxaran Nazim Hacıyev bir neçə aydan sonra şübhəli tibbi əməliyyatdan sonra ölməşəydi, bəlkə Sara xanım ömrünün sonunacan zillət içində yaşamayacaqdı.

Mən hələ də bilmirəm, alın yazısı varmı, ya həyat təsadüflərdən ibarətdir!

Nazim Hacıyevlə birlikdə Sara xanımın ümidləri də gömülür.

1 fevral 2019

Tənhalıq dövrünün adamları

“Hyresgäster” (“Çöl Qala”) romanının Stokholm təqdimatında dediklərim

Çoxdandı bu qədər adamla bir yerdə görüşməmişdim. Sonuncu belə görüş Bakıda, “Akademkitab” mağazasında “Çamayra. Kuba dəftəri” kitabımın təqdimatında olmuşdu.

İndi İsveçin dörd bir yanından dostlar gəlib. Neçə yüz kilometr yol qət etmisiniz. Çox sağ olun!

İsveçcə “Hyresgäster”, yəni “Kirayənişinlər” adıyla nəşr olunan “Çöl Qala” barədə adətən iki cür adamın sualı olur – onu oxuyanın, bir də oxumayanın. Oxuyanların suallarına görüşümüzün müzakirə, sual-cavab bölümündə toxunacam. İndi, icazənizlə, oxumayanların sualından danışım.

Oxumayanlar məndən soruşurlar, bu kitab nədən bəhs edir? Deyirəm, bu günün insanından!

Bu gün hansı zamandı və kimdi bu günün insanı?

“İnfobillik” əsrinin insanları

21-ci əsrin insanı min il, 5 min il demirəm, heç 100 il əvvəlin də adamı deyil. Zahirən dəyişməmişik. Amma şüur, bilik, səhhət, emosiya baxımdan fərqliyik. Başqa müqayisələr aparmayaq, elə orta yaş həddini götürək.

100 il qabaq orta yaş həddi 45 idi, bu gün 70 olub. Alimlər proqnozlaşdırırlar ki, bu əsrin sonuna orta yaş həddi 150 il olacaq. Hələ bir ayrı ehtimala görə gələn əsrin axırınadək insan ölümsüzlüyə çarə tapacaq. İsgəndər Zülqərneynin xəyal etdiyi dirilik suyunu deyirəm. Köhnələn genləri, sıradan çıxan daxili orqanları əvəz etməklə buna nail olacaqlar. İnsan ölməyəcək!

İnsanların ölmədiyi bir dünya, bir zaman təsəvvür edin!

O zamanı qoyaq qalsın gələcəkdə, bəs, bu günün insanı hansı duyğularla yaşayır?

Duyğuları beyinə çatan informasiyalar idarə edir, bilirsiniz. Beynin qəbul etdiyi acı xəbərdən kədərlənir, şad xəbərdən sevinirik. 21-ci əsrin insanı bəşər tarixi boyu heç vaxt indiki qədər informasiya selinə tuş gəlməyib. Özü də bir-birindən kəskin fərqlənən informasiyalar. Mən buna “infobillik” deyirdim.

İnsan hər yanı zibilləyib, kirlədib. Dikəlib iki ayağı üstə yeriməyə başlayandan dünyanı dağıtmaqla məşğuldur. Biz təbiəti qoruyacaq heç nə etməmişik, əksinə, onu zibilləmişik.

Tək torpaq deyil, okean da, səma da, kosmos da zibillidir. Okeanın dibində milyonlarla ton tullantı var. Baltik dənizi dünyanın ən kirli dənizlərindəndir. İki dünya müharibəsindən qalan nə qədər zərərli maddə, zir-zibil yığılıb. İsveçdə Baltikdən tutulan balıqları yemirlər.

Təyyarələr hər gün səmaya tonlarla zəhərli qaz buraxır.

Kosmos kosmik aparatlar qəbirstanlığına çevrilib.

İnsan tək təbiəti kor günə qoymayıb, o, öz beynini də informasiya xıltıyla doldurub. Beynimiz bu qədər informasiyanı “həzm” edə bilmir. Nəticədə yorulur, zədələnir, pozulur və insan depressiv hala düşür.

Bu gün dünyada ən yaygın xəstəlik depressiyadır. O, infeksiya xəstəliklərindən də sürətlə yayılır, epidemiya halını alıb. Yoluxucu xəstəlikləri karantinlə, vaksinlə önləyirlər. Bəs depressiyanın necə, vaksini varmı?

Depressiyanın əsas qaynağı “infozibillər”dir. İnformasiya hər yandan üstümüzə yağır. Biz onu artıq cibimizdə daşıyıırıq – smartfon şəklində.

Depressiyaya sadəcə özünəqapanma kimi baxmayın. Özünəqapanma həm də mənfi enerji mənbəyidir. Depressiya aqressiya doğurur. Bu gün insan toplumuna aqressiv ovqat hakimdir. Aqressiyanın meydana suladığı ortamda insan sağqalma çabası verir, fərqli mühit axtarır. “Çöl Qala”nın qəhrəmanı deyən kimi: “...elə bir imkan ola, özünü də qoyub gedəsən, palto kimi çıxarıb asılqanın qarmağına keçirib gedəsən”. İnsan belə ortamda – belə dünyada yox, özü yaratdığı, “allahı da, bəndəsi də özü olan dünya” qurmaq istəyir.

“Biz özgənin yaratdığı dünyada yaşayırıq. Fərq etməz o dünya necə yaranıb, Allahın “Ol” əmrindən, ya elmin dediyi Böyük Partlayışdan! Bizə öz dünyamız lazımdır. Hər kəs özünü kirayənin sandığı özgə dünyadan yeni dünyaya, özünün yaratdığı, sahibi olduğu dünyaya can atır. Öz dünyasını yarada bilən insanlığın sirrini açmış kimidir. Sən bunu yarada bildin. Biz bunu birlikdə yaratdıq”.

“Çöl Qala” öz dünyasını yaradanların hekayətidir!

Təklərin dünyası

Bəşər fərdiləşməyə doğru gedir. Nədi fərdiləşmə?

Əvvəllər yaylağa elliklə gedərdilər, 3-5 ailə birlikdə. Məsələn, nənəngil Qarabağda Kolatağ Turşsuyuna neçə ailə birgə gedərdi, alaçıqlarımızı yan-yanə qurardıq.

İndi istirahətə, gəzməyə iki ailənin getməsi nadir hala çevrilib. Bu gün hətta ailənin bütün üzvləri bir yerdə səfərə çıxmır; hərənin öz marağı, öz dünyası var.

Toya qohum-əqrabanın, ağsaqqal-ağbirçəyin məşvərətiylə başlanardı. Xatırlayıram, toylarımızda, yaslarımızda mağarın qurulmasından ev sahibinin xəbəri olmazdı, qonum-qonşu edərdi. İndi qohumlar, dostlar evlilik xəbərini toya dəvət ediləndə bilir, bəzən gənclər heç evlənmə qərarını ailəylə məsləhətləşmədən verirlər.

Dara düşənin el-oba yığışaraq dadına çatardı. İndi düşdüyn quyudan təkbaşına çıxmağı öyrənməlisən.

İnsan beləcə fərdiləşib, individiuma çevrilib.

İndividualizm həm də tənhalıq deməkdir. 21-ci əsrin adamı tənhadır! “Çöl Qala”nın qəhrəmanı deyir: “Tənhalıqda səsi itirmək qorxusu var. Öz-özünə danış, lazım gəlsə, ağaclarla danış”.

Bu günün insanına gərək olan şey ünsiyyətdir! Hava, su, qida qədər önəm alıb o. Depressiyanın vaksini ünsüyyətdir. Sevgi ovqatında bir ünsiyyət. Bir-birimizin içindəki

nifrəti, aqressiyanı sevgilə, xoş bir ünsüyyətlə təmizləyə bilərik. Beləcə, içimizi də arındırır, duruldar, təmizləyərək.

Aqressiyadan qurtulmasa insanlıq məhvə məhkumdur. Əlində bu qədər atom silahı, içində bu qədər aqressiya ilə insan dünyanın təhlükə mənbəyidir.

Bayaq ölümsüzlükdən danışdım. Bəli, elm genləri dəyişdirməklə uzunömürlüyə, lap ölümsüzlüyə də nail olacaq. Bəs, xoşbəxtliyin necə, düsturunu tapa biləcəkmiz? Xoşbəxt olmayan insan əbədi demirəm heç, yüz illər boyu yaşamaq istəyərmiz?

“Çöl Qala” sevgi ovqatlı ünsiyyətə ehtiyacı olan tənha adamların hekayətidir.

“Oxumayan” “oxumuşun” quludur!

Bu cür görüşlər yazı-pozu adamı üçün başqa tədbirlərdən fərqlənir. Belə görüşə adətən təsadüfə adam gəlmir. Yazarla görüşə gəlibse demək, o, ədəbiyyat adamıdır, ədəbiyyatsevərdi, sözə həssasdır. Yazar üçün belə insanlarla təmas xüsusi, əlahiddə görüşdür. Müəllifə oxucusu başqa bütün adamlardan bir köynək yaxındır. Yazı-pozu adamına ən doğma olan doğma bildikləri deyil, yazılarını, kitablarını oxuyub, onu anlayan, duyan və bunu ona deyəndir. Tanımadığın yad bir adam sənə kitabında oxuduqlarından danışarsa sən üçün doğma birinə çevrilir.

İndi bildiniz sizinlə görüşdən niyə belə xoşbəxt duyğular yaşayıram?

Bu kitabı oxuyan varmı aranızda? Kim oxuyub?

Dediklərim həm də sizə aiddir. Bir qədər sonra kitabı müzakirə edəcəyik, ona görə indi bu kitabdan yox, ümumiyyətlə, kitab oxumaqdan danışmaq istəyirəm.

Bir dəfə xeyli vaxtdı kitab oxumadığımı gördüyüm oğlumdan bunun səbəbini soruşanda dərindən başı açılmadığını, vaxtının olmadığını dedi. Elə həmin günlərdə Barak Obamanın maraqlı bir müsahibəsinə rastlamışdım. O, müsahibəsində hər gün bədii əsər oxuduğunu deyirdi. Dedim, az qala dünyanın yarısına hökmü keçən bir ölkənin başçısı kitab oxumağa macal tapır, sən vaxtın olmurmu?

Bizim bir missiyamız da oxumaq və uşaqları oxutmaqdır. Gələcək “oxumuşlar”ındır. Mirzə Cəlilin “Axund ilə keşişin vəzi” hekayəsində kitab oxuyan erməni uşağıyla pişiyin quyruğına ip bağlayıb sürüyən müsəlman uşağı, məclisdəkilərə vətəni sevməkdən danışan keşişlə, xurafat söhbətləri eləyən molla müqayisə edilir. Ustad bu hekayəni 1906-cı ildə yazıb. 113 il sonra bənzər müqayisəni etmək ağır olmazmı?

Oxumayanın haqqını da tapdalayarlar, azadlığını da, hələ desən torpağını da əlindən alarlar.

“Oxumayan”lar “oxumuş”ların quludur! Bizə yalan deyiblər, quldarlıq dövrü keçib, keçmişdə qalıb deyə.

Cəhalət azadlığın qənimidir. Azadlığın olmadığı cəmiyyətdə ədalət də olmaz! Ədalətli cəmiyyəti isə yalnız “oxumuş” insanlar qura bilər.

“Çöl Qala” ədalətli dünya axtaranların hekayətidir.

Qürbətdə vətən

Vətəndən kənarda biz iki qat artıq oxumalı və oxutmalıyıq. İsveç oxuyub inkişaf etmək üçün hər cür şəraiti olan ölkədir. Bundan yararlanmamaq böyük günah olar. Mənim balam məndən savadlı, bacarıqlı, pullu, vətənpərvər, insansevər olmasa, demək, mən missiyamı yerinə yetirməmişəm. Onun balası da ondan artıq olmasa, həmçinin.

Qürbətdə yaşayan hər birimiz özümüzü yeriyan Azərbaycan sanmalıyıq. Biz burda ikinci vətən qururuq – qürbətdə vətən. Qərībā səslənir. Bizə qürbətdi, amma burada qalası olsalar nəvə-nəticələrə ikinci vətən olacaq. Biz vətən sevgisini içimizdə yaşadaraq ötürməsək uşaqlarımız, xələflərimiz unudacaq. Yurd sevgisi müqəddəs bir əmanət kimi ötürülməli nəsildən nəsilə.

100 il əvvəl ölkədən getməyə məcbur olanlar ayaqqabılarının dabanına vətəndən gətirilən torpaq qoyarmışlar. “Dabanımı vətən torpağına basıram”, deyərmişlər.

Yurd nostaljisi bütün həsrətlərin ən ağrılısıdır. Ötən il elə bu şəhərdə – Stokholmda Cümhuriyyətimizin 100 illiyini qeyd edirdik. Rəsulzadənin nəvəsi Rəis bəy bu mövzuda çox təsirli bir çıxış elədi. O, danışdı ki, sürgün olunduqları Qazaxıstandan uzun illər kənara çıxma bilməyiblər. Vətənə qayıtmaq onlara qadağan idi. İlk fürsətdə atası Özbəkistana keçib. Girəvələyib qatarla Türkmənistanın Xəzər sahilinə gedib. Tək məqsədi Xəzəri görmək imiş. Deyir, Krasnovodskda atam dənizi görəndə yüyürüb özünü elə paltarlı atıb Xəzərə. Göz yaşı içində qışqırırmış: “Xəzərin o üzü mənim vətənimdir”.

Təsəvvür edin, bizim qürbətdə ölüb qalan cümhuriyyətçi babalarımız nələr yaşayıb. İnternet, skayp, feysbuk əsrində qürbətçilik mahiyyətini dəyişib.

Qərīb həssas olur. O, vətən duyğusunu ana bətnində balasını duyan kimi duyur. Bəzən onu siniri oyaq dişin ağrısı kimi hiss edəcəksən. Nə cür istəyirsən elə də duy, təki bu duyğunu itirmə.

“Çöl Qala”nın qəhrəmanı Rəssam Şuşalıdır. O, özünə Bakıda da yer tapmır, dünyanı dolaşır, ölkələr gəzir, amma heç biri yurd yanğısını soyutmur.

Şərqin sufi fəlsəfəsində sevgi insana, eşq Tanrıyadır. Bu əsərdə isə eşq onun qəhrəmanlarının yaratdığı dünyadır. Rəssam özü yaratdığı dünyaya Şuşanın məhəllələrindən birinin adını qoyur – Çöl Qala. O qalaya özündən, bir də Qadından başqa heç kim girə bilməz – onun qıfılı, parolu var.

“Çöl Qala” içində vətən sevgisini ilahi eşq kimi yaşadanların hekayətidir!

Bilmirəm, “Kitab nədən bəhs edir” sualına cavab verə bildimmi?

4 may 2019

Aşılması aşılmazlar

Ağalar Məmmədovun “Aşma” kitabı haqda bir neçə kəlmə

Fikir adamlarını tanımaq, duymaq üçün görüşməyə, yaxınlıq, dostluq eləməyə, sən deyən, elə də ehtiyac yoxdur. Hərçənd beləsiylə dost olmağı demirəm heç, bir zamanda yaşamağın özü böyük şansıdır. Eləcə uzaqdan-uzağa da tanıya bilirsən, görmədən, eşitmədən. Səni onun özüylə dostluqdan çox fikirləriylə tanışlıq maraqlandırır. Bu minvalla lap tarixin o üzündəki, məsələn, Platonla, Nitşeylə, canım sənə desin, Buddhanın özüylə də dost ola bilərsən. Nə olsun, bu “dostluq” birtərəflidir?!

Filosof Ağalar Məmmədovu isə görmüşəm, səhv etmirəmsə, cəmi bir dəfə görüşmüşük, “Toplum” jurnalı üçün xahiş elədiyim yazını gətirmişdi. Bakının indi qeybə çəkilən çayxanalarının birində oturub söhbət eləmişdik. Söhbəti də yazıları kimi cəzbediciydi. Yazılarında görüldüyü kimiydi.

Məqalələrindən bir kitab bağladığını eşidəndə yazıb mənə də bir nüsxə göndərməsini xahiş elədim. “Aşma” mənim Ağalar Məmmədovun fikirləriylə ilk hərtərəfli tanışlığım oldu. Kitabı oxudum və yəqin elədim ki, bu, bir dəfəyə oxuyub rəfə qoyulası kitablardan deyil. Həmin gün feysbukda belə bir status paylaşdım: “Müasir fəlsəfi fikrimizin öncülü Ağalar Məmmədovun “Aşma”-sı Ramiz Rövşənin “Nəfəs”-i kimidir. Stol üstündə, ələyaxın saxlanası kitabdır. Günün istənilən saatında, ovqatın hər halında oxunası kitabdır. Oxuduqca səni özünə indiyəcən görmədiyin bucaqdan göstərən kitabdır. Səni sənə tanıdan kitabdır. Son illərdə aldığım ən dəyərli hədiyyələrdən biridir. Göndərən də, çatdıran da sağ olsun!”

Kitabda müəllifin müxtəlif mövzuları əhatə edən yazıları cəmlənib. O, fəlsəfə, mədəniyyət, milli xarakter, dil, din, əxlaq, adət, ənənə, azadlıq, insan haqqı, cəmiyyət, dövlət, siyasət və daha neçə-neçə sözün arxa qapılarını öz açarıyla açır. Onlara çoxunun görmədiyi bucaqdan işıq tutur. Bu esse, hekayə, məqalə və müsahibələr bir şəklin pəzl parçaları deyil, hər birinin öz mənzərəsi var. Amma bununla belə həm də bütöv mozaikanın müxtəlif naxışlarıdır. Bu hissələri toplayanda – pəzl hazır olanda – qarşında bir filosofun “zaman” və “insan” rənglərindən çəkdiyi tablolu görürsən.

Ağalar Məmmədovun fərqliliyi ondadır ki, o, sovet fəlsəfi məktəbinin ideologisinə yoluxmayıb. Bu onun düşüncə və analiz tərzindən görünür. Düşüncələri ideologiyasızdır, azaddır, kompleksizdir.

İstər sovet dönməndə, istərsə də sonra Axundov, Zərdabi kimi fikir adamlarımız haqda nə qədər monoqrafiyalar, publisistik məqalələr yazılıb. Amma “Aşma”-da onlara fərqli baxış görürük. A. Məmmədov Axundov və Zərdabiyə Qərb rasionallığının Azərbaycan mədəniyyətinə daxil edilməsinin cığırçıları kimi baxır. Bu missiyanı “Azərbaycanı ərəb-fars islami kultura məkanından çıxarmaq layihəsi” adlandırır. Özünü bu missiyanın davamçısı sayan Ağalar bəy öz “genişləndirilmiş Axundov layihəsini” təklif edir.

Ağalar Məmmədov oxucusunu qəliz suallarla baş-başa qoyub getmir, onu idrak söhbətinə çəkir: mətnlərini sual-düşüncə-cavab trayektoriyası üzrə qurur.

Kitabda oturmuş adət, əsrlərlə formalaşan ənənə, milli kod və hətta məşhur insan tipləri haqda diaqnostik arayışlar var. İlkın maarifçilərimizdən üzü bəri bu günün tənqidçi-maarifçi yazarlarına qədər milli xarakterimiz haqda xeyli belə rəylər oxumuşuq. Ağalar Məmmədovu hamıdan fərqləndirən onun problemin daha dərin qatlarına baxmağa cəhd eləməsidir. Tibb diliylə desək, o, xalqın mental özəlliklərinə Qərbin və Uzaq Şərqn müasir texnoloji aparatları (əxlaq fəlsəfəsi) ilə baxır, analiz edir, rəy yazır.

İnsanı daim daxili gərginlikdə saxlayan bu günün qaçaqaç, qovhaqovlu ölüm-dirim marafonundan çıxarıb, kütləvi psixoz duruma, anomaliyaya kənardan baxmaq şansı verməsi filosofun insana nəfəs dərmək, sakitləşmək üçün təklif etdiyi məqamdır: *“Mən birinci ikinciyəm. İkinciliyi seçməklə mən mübarizəsizliyi elan edirəm. Mən öz qələbəmi belə qazanıram, özümü əsas yerə rəqib saymadan. Məndən birinci olmaq istəyənlə, birinci elə mən özüm qalxıb, istədiyi yeri ona verirəm.”*

“Aşma” suallarla doludur, məsələn, *“Aydınlığın səbəbi günəşdir, bəs Qaranlığınkı nədir?”* sualı kimi. Amma müəllif sual verib qaçmır, oxucunu fikir xaosunda tək qoymur. Sualın cavabını da verir: *“Qaranlığın günəş kimi bir səbəbkarı olmadığı üçün, aydınlıq qalıcı, Qaranlıq ötəri hal sayılıb. Əslində isə günəş dünyanı işıqlandırır, dünya özü Qaranlıqdır”.*

Uzun zamandı davam edən “sivilizasiyaların toqquşması” mübahisə-müzakirəsinə onun baxışı da maraqlıdır. Sentimental Şərq və intellektual Qərb bölgüsü düşündürücüdür: *“Şərq əxlaqda Allahı, azadlıqda iblis nəfsini gördüyü halda, Qərb birincidə zərurəti, ikincidə insan idrakını görüb. Şərq inanmağı və inandırmağı xoşlayır, Qərb anlamağı və əsaslandırmağı”.*

Ağalar Məmmədovu dini aspektdən qınayanları bəlkə də anlamaq olar. Amma belə səmimi möminlərə onu deyim ki, mən “Aşma”da “dinsiz” Ağalar Məmmədov görsəm də “allahsız” Ağalar Məmmədov görmədim. Allahsız dindarları isə başa düşmək həqiqətən çətindir!

Niyə müsəlman ölkələrində aclıq, səfalət, müharibə, ədalətsizlik hökm sürür? Bunun qaynağı nədir? Kitabda belə bir çətin və ağır suala cavab tapmağa cəsarətli və fikrimcə uğurlu cəhdlər var.

Müasir Azərbaycan fəlsəfi fikrinin ən öndəgədən nümayəndələrindən biri, bəlkə də birincisi (ictimai şüura təsirini nəzərə alaraq bu qənaətə gəlirəm) olan Ağalar Məmmədovun boynuna düşən yük daha ağırdır. “Rus Əhməd” maarifçiliyinin hələ də bitmədiyi, əksinə, yenidən ciddi ehtiyaca çevrildiyi bir zamanda onun kimi “tək”lərin görəcəyi iş QHT birlikləri, partiya koalisiyalarının görəcəyi işdən daha zəruri, taleyüklü və təsirlidir. Bu yol nə qədər “düzxətli” yox, “dolaylı” olub uzansa da gedilməlidir.

Filosofların taleyi belədir – sağlığında kütlə onları tanımaz, tanıyan sosial-siyasi institutlarsa sevməzlər. Şərq mentallı bizlər isə bizimlə olmayanacan nəinki sevmərik, hətta daş-qalaq edərik. Ağalar Məmmədovu iqtidar da, müxalifət də elə “bizimlə deyil”ə görə sevmir. Çünki o, onların görünməyən yerlərini görür və göstərir, ayıbını göstərirmiş kimi. Onun hələ beş il əvvəl müxalifətə yönəlik çağırışlarını oxuyuram və belə başa düşürəm ki, o çağırışlar havadadır, hələ də gedib ünvanına çatmayıb.

Ağalar Məmmədov Bakının ən böyük universitet auditoriyalarında tələbələrədən gələcəyin zəka sahiblərini yetişdirə bilərdi. Hər xalqın ən dəyərli neməti onun zəkalı adamları deyilmi?

Nişşenin üstinsan təlimiylə deyəsi olsaq, o, ölkənin üç-beş üstmüəlimindən biri idi. Müəllimini ölkədən qovan cəmiyyət cəhalət dumanına məhkumdur!

Kitabda sonuncu dərslərini dinmədən, susaraq deyən Buddadan nümunə gətirilir: “*Ən sonuncu həqiqəti dillə demək olmur*”. Düşünürəm ki, Ağalar Məmmədovun öz həqiqətini “susma”sına hələ xeyli zamanı var. Bu gün o, köşə yazısı, qəzet məqaləsi üçün yaşının nə qədər “qoca” vaxtındadırsa, böyük fəlsəfi traktatlar yazmaq üçün də yaşının o qədər oğlan çağındadır.

Axundovdan başlayan Azərbaycan fəlsəfi fikrini davam etdirmək və ötürmək – aşılmaz görünən aşılışlarımızın çoxluğna, ona olanlara və olacaqlara rəğmən – Ağalar Məmmədovun missiyasıdır! “Aşma”dan anladım ki, o, bunu bilir!

Aprəl 2015

Azərbaycanlı olmaq asanmı?

Yaxud 150 illik suallarla baş-başa

Rəhman Bədəlovun “Легко ли быть азербайджанцем? Диалоги с самим собой” (“Azərbaycanlı olmaq asanmı? Öz-özümü dialoqlar”) kitabını Azərbaycanda Maarifçi Hərəkətin 150 ildə keçdiyi yola, 100 il qabaq başlayıb hələ də bitməyən millətləşmə prosesinə, milli kimliyimizə baxış toplusu da, 85 yaşlı filosofun ömür müşahidələrindən fəlsəfi memuar da adlandırmaq olar.

Burada yazılanlara keçmişlə, bugünlə yanaşı, gələcəkdən boylanış da deyərdim – “milli kimliyin öz yerini “planetar kimliyə” verməkdə olduğu iddia edilən bir zamanda azərbaycanlı olmaq, yaxud qalmaq asanmı?

Nədir azərbaycanlı olmaq?

Müəllif kitabın sonuncu bölümündə bu suala dekonstruksiya fəlsəfi təlimindən cavab axtarır. Əslində heç cavab da vermir, sadəcə, “azərbaycanlı” məfhumunu “sökür”, onu tarix, coğrafiya, dil, ənənə, ailə, etnik, adət və sairə kimi çoxsaylı “hissəciklərə” bölür, ayrı-ayrılıqda təhlil edir. Amma yığib, “azərbaycanlı olmağı” tam konstruksiyaya halına gətirmir. Oxucunu 150 illik suallarla baş-başa qoyur.

Və bütün bunlar nostalji xatirələr, nigaran, ağırlı düşüncələr, eyni zaman üzülməyən ümidlər işığında yazılır.

İki səhifəlik (209-210) “Bu ölkəni kim xilas edəcək?” adlı bölümü mənə görə kitabın “onurğa beyin” hissəsidir. Suala toplumdan gələn cavabların (“gənclik”, “xalqın birliyi”, “Əli bəy”, “cənab prezident” və s.) fəvqünə müəllif öz cavabını çıxarır – “düşünmək cəsarəti” (“sapere aude”) deyir, əslində Maarifçiliyə davam deyir.

Toplumda “düşünmək cəsarəti” oyatmağa can atan qocaman filosof toplumun düşünən kəsiminə “qərar vermə cəsarəti” nümunəsi göstərməli deyilmi? Kitab boyu belə nümunə – “dağın o üzünə aparan yola” tanışlıq verən fikir gəzdim.

İstərdim, kitab geniş müzakirələrə səbəb olsun, xüsusilə gənclər arasında. Məsələn, Ağalar Qutun “Aşma”sı kimi. Xatırlayanlar qoymaz yanlış yazım – “Aşma” təkrar-təkrar nəşr olunmuşdu, gənc ictimai fəalları masaüstü kitabına çevrilmişdi. Hətta mən də “Aşılacaq aşmalar” adlı yazı yazmışdım o kitab haqda.

Bəs Rəhman Bədəlovun kitabı necə, geniş müzakirələrə səbəb olacaqmı? İnanmaq istərdim, amma mənə yox! Niyə?

Rəhman müəllimin “dialoqlar”ında tək heyfsləndiyim kitabın rusca yazılmasıdır. Qəti fikrimdir ki, bu cür kitablar – azərbaycanlıya özünü, dünyanı, keçmişini, bugününü, sabahını anlayan kitablar azərbaycanca yazılmalı, yaxud tərcümə edilməlidir. Azərbaycandilli gənc ictimai-siyasi düşüncələrin hər deyəndə yazılmayan, milli təfəkkürün formalaşması və inkişafına təkan verən belə kitabları oxuması, anlaması, ictimai müzakirələrə çıxarması və müəllifin altını tez-tez cızdığı “cəsarətli düşüncə” sahibinə çevrilməsi üçün bu, vacibdir. Yuxarıda adını çəkdiyim “Aşma”nın geniş oxucu kütləsində maraq oyatmasının əsas

səbəblərindən biri Azərbaycan dilində yazılmasıdır – öz dilində öz xalqı haqda fəlsəfi fikirlərə ac oxucuya göydəndüşmə kitab idi.

Neçə il öncə yarım əsrlik Azərbaycan İntibahının (1870-1920) parlaq nəticəsi olan Cümhuriyyət və onu qurmuş insanlardan bəhs edən yazıların birini “Özünü axtaranlar ölkəsi” adlandırmışdım. Həsən bəy Zərdabidən üzü bəri nə qədər “özünü axtaran”, yəni millət yaradanlarımız var. Rəhman Bədəlov da onlardan biri, günümüzün “özünü” və “milli kimliyini” axtaran, həm də göstərən azsaylı böyük düşünlərimizdən, müasir fəlsəfi fikrimizin öncüllərindəndir.

Oxucu kimi Rəhman Bədəlovdan yüzillik bağlı suallara açıq cavablar gözlədim. “Bu ölkəni kim xilas edəcək?” sualına “azərbaycanlı olmaq asanmı” cavabını aldım.

“Hələ heç kim sübut etməyib: azərbaycanlı olmaq asandır mı? Asan olmalıdır mı...” – kitab bu sözlərlə bitir.

Yaşadığı topluma, ölkəyə, zamana biganə qalmayan hər kəs üçün maraqlı düşüncə “yemi”dir, kitabı oxumağı dostlara tövsiyyə edirəm.

İyul 2022

İntibah təməlciləri

Meri Abramsonun “От Данте к Альберти” kitabından qaynaqlanan cümhuriyyəçi düşüncələr

Ömrünü qızqaytaran marketlərə bağışlayan Bakı bukinistlərindən 20-25 il əvvəl aldığım, hələ ondan da 20-25 il əvvəl nəşr edilən, artıq yaşı yaşımı haqlamış, səhifələri toz qoxuyan, bəxti üzünə gülüb ata yurdu Ağdama, sonra da yüzlərlə kitaba qarışıb Yerevan Kağız Emalı zavoduna reinkarnasiya (qəşəng sözdür, həm də dəbdədir), yaxud da evimizin ortasında çatılan düşmən ocağına talaşa olmağa getməyib Bakıda qalan kitabları ilin-günün bu vaxtında oxumaq həvəsimin yaranma səbəbini bilmirəm. Onu bilirəm ki, tozunu uda-uda arxasına düşüb biriylə bir zamana, o biriylə başqa məkana getməkdən xoşum gəlir.

Onlardan biri – Meri Abramsonun “От Данте к Альберти” (“Dantedən Albertiyə”) kitabı məni italyan İntibahının ilkin dövrünə apardı, dolandırıb bizim istiqlalçı atalarımızın qurduğu cümhuriyyət illərinə qaytardı...

Cəsarət və ehtiyatlılıq, işgüzarlıq və sərhəsablıq, hərtərəfli bilik və geniş dünyagörüşü, zirəklik və diplomat bacarığı tələb olunan ilkin kapitalist münasibətlərinin ortaya çıxardığı sənətkar və tacirlərdən ibarət sosial təbəqənin italyan cəmiyyətinə gətirdiyi yeni ictimai şüurun Renessans adlanan mədəniyyət erasına təməl olacağı o dövrdə kimsənin ağlına gəlməzdi. İnsanların şüur, mədəniyyət, dini baxış və dünyagörüşündə çevriliş edən humanist Avropa intellektual hərəkatının ilk illərində yaranan ictimai münasibətlər, nə qədər qərribə görünsə də, bizim bu günümüzə səsleşir.

Kitabdan dilimizə çevirdiyim sitatları mən gətirim, qənaətə özün gəl, dostum oxucu!

Florensiyalı tacir Çertaldo XIV əsrin 60-cı illərində yazırdı:

“Səni əhatə edənlərin tamah obyektindən olduğundan öz əmlakın uğrunda mübarizə aparmalısan, çünki onu saxlamaq indi azadlığı və ya qadını qorumaqdan daha çətinidir”, “Əgər xalq etiraz edərsə, çıxmağa tələsmə! Otur evdə, özünü elə apar ki, guya heç nə bilmirsən!”.

Onun müasiri Lapo Masseyi:

“Bizim kədərli dünyamızda adamların minindən doqquz yüzü mənasız və rəzil düşüncələrə qapılaraq qoyun kimi başını yerə əyib... Hər kəs acgöz, bədbəxt, lovğa, paxıl və yalnız özünəvurgundur; əgər başqasına sevgisini söyləyirsə, bunu tacirlər kimi “ver mənə, verim sənə” prinsiplə edir”.

Zəmanəsinin məşhur tacir humanisti Morelli:

“Başın çıxmayan işlə məşğul olma, aldadacaqlar səni”, “Heç vaxt böyük gəlirlərlə, var-dövlətlə öyünmə! Tamam əksinə, əgər 1000 florina qazanmışansa, de 500 qazanmışam. Qazancını heç vaxt heç kimə – ən yaxın dostuna, qohumuna belə bildirmə. Vergilərin, xərclərin çoxluğundan şikayət et! Çoxlu borca girdiyini, ticarətdə ziyanə düşdüyünü de!”, “Həmişə hakimiyyətdəkilərlə təmas qur, iradə və əmrlərinə tabe ol. Onların ən ağılsız əməllərini belə pisləmə; ya sus, ya da yalnız təriflə! Əgər kimsə sözarası belə onların əleyhinə danışsa, qulaq asma və hər vasitəylə uzaqlaş”.

Sərfəli nikahı ictimai uğurun əsası sayan B.Pitti:

“Eşidəndə ki, Palaco Florensiyanın ən nüfuzlu adamıdır, kimliyi və necəliyindən asılı olmayaraq onun qohumlarından biriylə evlənməyə qərar verdim”.

Davam edim? Mənzərə tanış gəlir? Sanki 1360-cı ilin Florensiyası yox, 2010-cu ilin Bakısıdır.

Bəli, dostum oxucu!

Məhz bu fikirlərin yiyələri XIV əsrdə İtaliyada yaranıb iki yüz il sonra Avropanın başqa ölkələrinə yayılan böyük İntibahın vacib elementi kimi klassik humanizmin özülünü qoydular. Böyük zəka sahibi olan bu humanistlər tezliklə yaşadıkları torpağın altında min ildir qalan antik mədəniyyəti gördülər, yiyə durub ac ehtirasla öyrəndilər, dərk edib yeni can verdilər. Beləcə, dilimizə Dirçəliş kimi çevirdiyimiz Renessans adlı era başladılar.

Yuxarıdakı sitatları tarixin məntiqiylə özümüzə şamil etsək, görərik ki, Azərbaycan bu gün özünün Renessansqabağı dövrünü yaşayır. Kapital da var, onun ilkin dövrünə xas yeni təfəkkür və ictimai münasibətlər də.

Qərībā səslənir, elə deyilmi, dostum oxucu? Görürəm, gülürsən... Amma bilmək olmaz!

XIX əsrin ikinci yarısından ilkin kapitalist münasibətlərinin ortaya çıxardığı maarifçi təbəqə sayəsində formalaşan yeni ictimai şüurun yetişdirdiyi Azərbaycan istiqlalçıları da beləcə, əvvəlcə özlərini tanıdılar, sonra milli kimliklərinə sahib çıxdılar, milli-mədəni tarixin tədqiqinə girişdilər, dünyanın inkişaf yolunun Avropanın mədəni, hüquqi, siyasi sistemindən keçdiyini dərk etdilər, yüzillərlə formalaşmış beynəlmiləlçi ümmət doqmasını dağıdıb yerinə Azərbaycan türkü adlı millət təklif etdilər. Azərbaycan Dirçəlişinin özülünü qoydular.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycan humanistlərinin Dirçəliş ərafəsi özülqoyma hadisəsi idi!

Onların yazdığını nə sovet kommunistləri, nə də müstəqillik illərinin kommunistbaşları poza bildi. Tarix üçün yetmiş, doxsan illik örtük toz kimidir, pencəyinin qoluyla da silərsən, gedər.

Mənəvi aşınma dövründə Dirçəlişdən danışmaq həmişə absurd görünür. Əsas bu deyil, vacib olanı odur ki, nə vaxtsa baş verə biləcək Dirçəlişimizə təməlimiz var. Yanvarın 31-də baş təməlçi Məmməd Əmin Rəsulzadənin doğum günüdür.

Təməlimizə və təməlçilərimizə yiyə dursaq, Dirçələcəyik.

Daha gülmürsən ki, dostum oxucu?!

...Gərək uşaqlarıma yeni kitablar alam, yoxsa 20-25 ildən sonra ciyərləri kitab tozuna tab gətirməz.

30 yanvar, 2010

P.S. Yazını 7 il sonra bir də oxudum. İndi mənzərə daha da qatılaşıb. Cəmiyyəti inamsızlıq sarıb, adamlar sabahdan qorxar kimidilər. Amma ruhdan düşməməliyik. Xalqımızın bundan da ümitsiz günləri olub. Əsas odur ki, ədalətə əsaslanan cəmiyyət qurnağa təməlimiz və ümidverən gəncliyimiz var!

30 yanvar, 2017

Qarabağ aynasında Azərbaycan

Əhməd Ağaoğlunun “Xatirələr”, Çəmənəminlinin “Studentlər”, Mehriban Vəzirin “Gövhər Ağə Cavanşir” kitabları üstündə Qarabağ düşüncəsi

Sözün axırını əvvəl demək kimi çıxmasın ulu babam Şuşanın qazısı olub. “Qazıyev” soyadımız ondan gəlir. Şəcərəmizi babam Həbibin atası Əlişəcən bilirəm. Zəncir qazıda qırılır. Bəlkə də öz adıyla yox, vəzifə adıyla çağırırmışlar deyə Əliş babamın qazı babasının adı gəlib bizə çatmayıb.

Heç, hardasa Uruset tərəflərdə oxuyub Qarabağa qayıdan oğlunun da adını bilmirəm. Yəqin onu da adıyla yox, “qazının oğlu” deyə çağırırmışlar. Bir onu bilirəm ki, içən imiş. İçdiyi arəğin şüşəsinə baxıb deyərmiş: “O butulkanın dibində yataydım, durmayaydım”.

Mirzə Cəlilin “kefli İsgəndər”lərindən imiş.

Mehriban Vəzirin “Gövhər Ağə Cavanşir” tarixi romanı uşaq vaxtı hər məhərrəmlikdə gəlib imamın yeddisi çıxanacan bizdə qalan atamın yaşı illər görmüş əmisi Tiyyəli babanın söhbətlərini yadıma saldı. Sovet vaxtı Ağdam məscidi regionun fəaliyyət göstərən tək məscidi olduğundan məhərrəmlikdə ətraf rayonlardan adamlar şəhərimizə axışardı. Tiyyəli baba da gündüzlər məscidə ibadətə gedər, gecələr yatmağa bizə gələrdi. Qazı babamız, onun oğlu haqda söhbətləri ondan, bir də atamdan eşitmişəm.

“Gövhər Ağə Cavanşir” Qarabağ xanlığının çiçəklənmə dövründən, süqutundan bəhs edir. Kitabı tarix səhifəsi kimi oxuyursan. İki od arasında – Rusiya ilə İranın basqısı altında qalan xanlığın ağır günlərində vəzir-vəkilin, molla-axundun tutduğu mövqə, dinin, təriqətin dağıdıcı rolu düşünüb təhlillər etmək üçün beyinə “yem” verir. Sədaqət və xəyanət, patriarxal ənənə və məhəbbət mövzuları da romanda şirin bir dildə yazılıb, sözüm bunda deyil.

Qəsdim romandan ədəbi tənqid stilində yazı yazmaq da deyil. Sadəcə, anlamaq istəyirəm, 58 il müstəqil ömür sürmüş bir dövlətin – Qarabağ xanlığının, Azərbaycan millətini təşkil edən qövmün ən ciddi ictimai-siyasi, sosial-mədəni qaynaqlarından birinin mövcud olduğu yerdə necə oldu adını dırnaqarasında yazdığımız “Arsax Respublikası” yarandı? Düşünürsən, cəmi iki yüz il əvvəl Azərbaycan türklərinin dominant olduğu Qarabağ, İrəvan xanlıqlarının ərazisində nə oldu ki, bu gün bir soydaşımız belə qalmayıb? Necə oldu ki, bu torpaqlarda Ermənistan adlı dövlət yarandı?

Tək səbəb Rusiyanın işğalı və onun Qafqazda strateji məqsədlə yürütdüyü siyasətidimi? Başqa səbəb yoxdumu?

Oxuduqca kitab səni bu suala doğru aparır. Suala birbaşa cavab almasan da əsər sənə yön verir.

Romanda bir cümlə var – “Molla Fərzəli beş yüz şişpapaq yeger polku ilə Qalaya girən Lisaneviçi duz-çörəklə qarşıladıqdan sonra komendantın yaxın dostuna çevrilmişdi”.

Bu cümlə nə vaxtsa oxuduğum Əminə Pakrəvanın “Abbas Mirzə və Azərbaycan” əsərini yadıma saldı. Qacarıyyənin (indi İran deyirik) İstanbul konsulunun qızı kitabında yazırdı ki,

1827-ci ildə Təbriz əhli general Paskeviçin qarşısında qurban kəsib, şəhərin axundu rusları duz-çörəklə qarşılayıb.

Dindar oxucular inciməsin, bir söz deyim! İllər ötdükcə, yaşa dolduqca əminliyim daha da artır ki, bizim tarixən zamanədən geri qalmağımızın ən əsas səbəbi dinimizdir. Məhz dinimiz əsrlər boyu bizi amorf insan kütləsi (hümmət) halında saxlayıb, əvvəl özünü tanıyan etnos, sonra da özünü dərk edən millət olmağa qoymayıb! Din pərdəsində gizlənən “min hin yarmış” “din tacirləri”miz də bu ocağın körükçüləri olublar. Zavallı sadə möminlər özlərinə götürməsinlər bu sözü, kiminsə könlünə dəymək istəmərəm!

Ulu babamı gözümün qabağında canlandırmağa çalışıram! Onun yaşadığı dövrü, ələlxüsus da onun təmsil olunduğu hakim zümrənin formalaşdırdığı mühiti təsəvvür etmək istəyirəm. Gördüyüm Şuşa yaddaşımda nə qədər işıqlı qalıbsa, göz önünə gətirməyə can atdığım babamın Şuşası bir o qədər qaramat gəlir mənə. Niyə? Nə səbəbə?

Gözü-qulağı İranda qalan din xadimlərinin ictimai şüurda yaratdığı xurafat ocağının “tüstüsü” bizim əksər klassikimizin əsərlərində olduğu kimi bu romanda da boy verir. Şuşanın, Qarabağın işğal səbəblərini düşünsən. Gümanın yüz yerə gedir.

Xəyanətmi deyəcəksiniz?

Xəyanət sədaqətlə əkiz doğulub! Tarixi işğallar kimi şahidi olduğumuz işğallarda da xəyanət payını kimsə danmaz, sübut edə bilməsə də. Bir də ki, sübut axtarıldımı? Qarabağın işğal səbəblərini araşdıran məhkəmə quruldu mu? Siyasi sifarişli məhkəmələri demirəm, hüquqa, fakta əsaslanan ümummulli mühakimədən danışram.

Mən bütün məğlubiyyətlərin başında cəhaləti görürəm! Xəyanət də cəhalətdən doğur!

Bilmirəm, demək istədiyimi oxucu dostlara deyə bilərəmmi?

Ərəbləri Avropada görəndən sonra inanmağa başlamışam ki, müqəddəs kitabında yazıldığı kimi islamın məhz ərəblər üçün göndərilmiş din olduğunu deyənlərin fikrini qəribçiliyə salmaq lazım deyil. İslama qorxu altında, zorla “gəlmişik”, anlamadan, dərk etmədən qəbul etməyə məcbur olmuşuq. Nəticədə xalq kimi xarakterimiz də, psixikamız da, dünyadərkimiz də, ənənə-kültürümüz də dəyişib.

Din özü bir yana, təriqətlərin vurduğu sağalmaz zərbə “orbitdən çıxmaq” qədər sarsıdıcı oldu, nəhəng bir etnosu param-parça elədi. Bizi birləşdirən, qoruyan yox, ayıran, bölüb kultürlər içində əridən oldu.

Ağzıgöyçəklər sözümlü yozmasınlar ki, Qarabağın, İrəvanın işğalında birbaşa dinimizi ittiham edirəm. Yox! Olsa-olsa onu torpağı qorumağa intellekti, təşkilati bacarığı, hərbi qabiliyyəti olmayan bir toplum formalaşdırmaqda qınaya bilərəm.

Bəli, xalq kimi mövcud forma almağımızda dinimizin, təriqətimizin həlledici rolu var! Hər toplum onu formalaşdıran insanların təfəkkürünün məhsuludur.

Fikrimi daha aydın izah etmək üçün dünyanın mədəniyyət paytaxtı Parisin Sarbonna universitetində təhsil alıb Şuşaya maarifçi missiya ilə döən Əhməd Ağaoğlunun 150 illiyi münasibətiylə təzəcə nəşr olunmuş “Xatirələr” kitabından seçmələr verim.

“...Mənim anam Sarıçalı obasından idi. Tərəkəmə idilər. Balaca boylu, incə, zərif, həssas bir qadındı...

...Axundların, mollaların əcaib geyimləri, cübbə və nəleyinləri qətiyyən xoşuna gəlməzdi. “Bunlar hamısı hiylədir, aldadıcı şeylərdir, mən oğlumu elə görmək istəmirəm!” - deyərdi. Ürəyindən keçirdi ki, rusca oxuyum, çiyinlərimdə parlaq epoletlər daşıyım...

Anam bu işi necə gördü? Qonşuluqda yaşayan ixtiyar dayəsi Kərbəlayı Bahar nənə vasitəsi ilə bir erməni müəllim tapdı. O mənə Bahar nənin evində, gizlicə rus dilində dərs verəcəkdi. Üç il bu qayda ilə davam etdi. Müəllim mənə hesab, tarix və coğrafiya dəsləri də verdi və hər ayın sonunda anam nımtənsinin ətəyinə tikilmiş rus imperiallarından birini qoparıb zəhmət haqqı kimi Kərbəlayı Bahar vasitəsi ilə ona göndərirdi. Nə atamın, nə də başqa heç kəsin bu məsələlərdən xəbəri vardı.

...Anam sonda öz istəyini həyata keçirəcək, yolunu Kərbəlayı-Müsəlladan, Nəcəfül-Əşrəfdən Peterburqa, Parisə çevirəcəkdi”.

Dövrü, mühiti təsəvvürünüzdə canlandıra bildinizmi?

İcazə verin, o kitabdan seçmələri davam edirəm:

“...Şəhərimizdə (Şuşada – V.Q.) türklərlə ermənilər qarışıq yaşayırdılar. Ermənilər çoxdan rus məktəblərinə ayaq açmışdılar, orda təhsil alıb yerli rus idarələrini ələ keçirmişdilər və bizdən tamamilə fərqli tərzdə yaşayırdılar. Yadımdadır, yaşlı ermənilərin istər kişiləri, istərsə də qadınları bizim kimi geyinirdilər, bizim dildə danışdılar, bizdən heç fərqləri yox idi. Amma yeni yetişənlər, gənclər tam başqa cür idilər. Bizim dildə danışmırdılar, geyimləri tamamilə fərqli idi, üstəlik də bizə yuxarıdan aşağı baxırdılar.

...Oxuduğum üçüncü sinifdə qırx beş şagirddən yalnız biri türk idi. Qalanların hamısı xaçpərəst idi. Amma xaçpərəst dediklərimin qırxı da tanıdığım, alışdığım erməni uşaqları olduğundan...”.

Yusif Vəzir Çəmənizəminlinin “Studentlər” romanını oxumusunuz? Neçə il əvvəl o romandan balaca bir yazı yazmışdım. Bax, o kitabda belə bir abzas var, onu da yazıya gətirim cizmaq istədiyim mənzərəni tamamlasın.

“Əvvəla, realni məktəb erməni məhəlləsində idi. İkinci, bütün hökumət müəssisələri də orada idi. Erməni məhəlləsi şəhərin abad bir yeri idi. Türk hissəsi qaranlıq və xərabə bir halda idi. Odur ki, biz hər gün erməni hissəsinə gəzməyə gedərdik. Yayda hər axşam bulvarda olardıq”.

Hər üç kitabdan verdiyim sitatlar 200 il, 150 il, 100 il qabağın söhbətidir.

Özüm şahid olduğum, 40 il əvvəl sovet Qarabağında gördüyümü də yazım, oxucu dostlarımı öz düşüncələrimlə baş-başa buraxım.

Xatırlayanlar qoymaz səhv yazam, rəsmən Azərbaycan şəhəri olsa da Stepanakertdə (indi Xankəndi deyirik) küçə yazıları iki dildə olurdu – rus, bir də erməni. O şəhərdə Azərbaycan dilində tək bir yazı oxumuşdum – bir parkda zibil qutusunun üstünə “Zibil qabı” yazılmışdı. 1979-cu il idi, Brejnevlin “Azərbaycan iri addımlarla irəliləyir” deyən vaxtlar idi, qırmızı bayraqlar dalınca Moskvaya, yağ, başqa ərzaq malları almağa Ermənistan, Gürcüstana getdiyimiz vədələr idi.

Rusiya imperiyasının başladığı siyasət sovetlər dönəmində də davam edib, bu gün də davam edir.

Elə milli, sekulyar məfkurə daşıyıcısı ata-babaların 150 il qabaq başlatdığı xalqı cəhəlat yuxusundan oyatmaq çabası da həmçinin...

Müstəqillik illərində “Qaziyev” soyadımdakı rusdanqalma “yev” sonluğunun basqısı ağır gəldi, illah da hər dəfə xarici ölkələrdə konfranslarda iştirak edəndə. Odur ki, 1999-cu ildə dəyişməyə qərar verib “ZAQS” idarəsinə getdim. Qadın əməkdaşla sözümlər bir balaca çəpləşdi. Dirəndi ki, soyad “Qazı” ola bilər, “Qazi” yox. Dedim, bir nöqtənin söhbətini edirsiniz? Uzun bir monoloq söylədim, qazıların yox, qazilərin ölkəsində yaşamaqdır arzum, dedim. Ömrümü belə bir ölkə qurmağa həsr etmək istəyirəm sayaq sözlər dedim. Yola gəldi sonunda. “Onda al, nöqtəni özün qoy” deyib, doğum haqda şəhadətnaməmi mənə uzatdı. Mən də “i”-nin başına nöqtə qoyub “i” elədim. Beləcə soyadım “Qazi” oldu.

Amma dini cəhalətin əsrlər boyu yaratdığı dünyagörüşü maarifçi məfkurənin formalaşdırdığı dünyəvi topluma çevirmək “i”-nin başına nöqtə qoyub “i” eləmək qədər asan deyil. Mirzə Fətəli Axundovdan başlayan proses 150 ildir bitmək bilmir.

Yazının başında ulu babamdan, onun qazı kimi təmsil olunduğu hakim zümrənin formalaşdırdığı mühitdən söz açdım. İndi oturub düşünürəm, şəriət qanunları ilə yaşayan, hökmlər kəsən biri niyə oğlunu, Əhməd Ağaoğlunun sözü olmasın, Kərbəlayi-Müsəllaya, Nəcəfül-Əşrəfə yox, Rusiyaya oxumağa göndərirdi? Onun bu qərara gəlməsinə səbəb nə idi? Qarabağda rusların, ermənilərin qarşısına mədrəsə təhsiliylə çıxmağın mümkünsüzlüyünü anlamışdımı?

Bəlkə nıcatın dində yox, dünyəvi təhsildə olduğunu dərk etmişdi!? Odur ki, oğlunu qazı – şəriət hakimi yox, elm, bilik meydanında qazi görmək istəmişdi.

Oxuyub qayıtmışların cahil mühiti dəyişə bilməyib boş araq şüşəsinin dibində xəyal quran “kefli İsgəndər”lərə çevrilməsini isə cəhalətin şüurlara işləyən dərin köklərinə bağlayaq.

Qarabağın son iki yüzillik tarixinə bu üç kitabdan gözücu baxış həm də bütün Azərbaycanın həmin dövr tarixinə baxışdır. Qarabağ aynasında Azərbaycan da deyərdim buna.

Sözümün canı... Qazıların yox, elmdə, kulturdə, siyasətdə, hərbdə qazi olan kəslərin quracağı azad, ədalətli, Qarabağlı Azərbaycan arzusu, niyyətiylə yazdım bu yazını.

Bilmədim, deyə bildimmi demək istədiklərimi...

İyul 2019

Çəmənzəminlinin "Studentlər"i

Yusif Vəzir Çəmənzəminli böyük yazıçıdır! Bu cümləni elə başdan yazım.

"Qan içində" əsərindən sonra tələbəlikdən üzübəri dəfələrlə oxumaq istədiyim "Studentlər" romanını nəhayət oxuyub bitirdim. Əsərin qəhrəmanı Rüstəmbəylə qərribə bir ruh yaxınlığı duydum, qəribliyin soyuğunda vətən istisi kimi gəldi mənə. Yad ölkədə vətənlə yaşayan bir qərrib obrazı yarada bilmək mənim də arzumdur. Buna gücüm, qabiliyyətim çatarmı?!

Zaman və məkan baxımdan "Studentlər" Mixail Bulqakovun "Ağ qvardiya"sını xatırlatsa da, daha çox bu günlə səsləşən cəhətləriylə ürəyimə yatdı. Əsərin çar Rusiyası dövründə formalaşan milli düşüncə tariximizə parlaq işıq tutmasından, 30-cu illərin bolşevik terroru dövründə xeyli sayda "yad fikirlərin" cəsarətlə qələmə alınmasından, yüz il əvvəlin Şuşasında, Bakısında olanlardan – başqa nüanslarından ətraflı yazmaq olar.

Amma fikrimcə romanı bu gün daha aktual edən bir yandan hələ də formalaşmaqda olan milli təfəkkürümüzə yönəlik cəhətləridirsə, o biri yandan ondakı sekulyar yüklü fikirlərdir. Dini cəhalətin sürətlə yayıldığı bir zamanda "Studentlər" təbliğ edilməyə, oxunmağa daha çox layiqdir, xüsusən də, gənclər arasında.

Kitabdan götürdüyüm bəzi seçmələri kitab haqda təsəvvür yaransın deyə paylaşmaq istədim. Bu seçmələri bir filmin trayleri – kitab annotasiyası kimi də qəbul etmək olar:

"Avropada dünyaya hədsiz-hesabsız mütəfəkkirlər gəlmiş, orada böyük filosoflar, geniş məlumatlı alimlər olmuş; ancaq Avropa tarixində din icad edənlərə rast gəlmədim. Lüter və Qalvin kimi din islahatçıları olmuş, yeni din uyduran olmamışdır. Amma bizim Şərqdə iki eşşəyin arpasını bölməyə qadir olmayanlar belə peyğəmbərlik iddiasına düşmüşlər";

"Rüstəmbəy gözlərini gəzdirərək otağa tamaşa edirdi – hər yer kir və toz içində idi; öldürülmüş taxtabitilərin qanı solğun şpaleri ləkələmişdi; künclərdəki qurumlardan milçək ölümləri asılmışdı... Bura tam bir "musurman" mənzili idi";

"Bax gör biz nə haldayıq! "Kaspi" hələ ittihadi-islamın quyruğundan əl çəkmir. Bir tələbə məktub almış: Bakı küçələrində qoçular türk qadınlarının ayaqlarından dıkdaban çəkmələri çıxarırmışlar... Belə dəhşət olurmu?.. Oh, Vəlibəy, iç, dərdimizi unudaq, islamiyyət bizim axırıma çıxdı";

"Bu saat millətperəstlik bir pərdədir ki, bütün lotuluqlar onun dalında olur";

"O zaman inqilabi hərəkətdə tutulub, həbs olunmaq gənclər üçün bir şərəf sayılırdı";

"Yox, buna yenilik adı verə bilmərəm; savadsız, sərxoş, tənəbəl və yıxıcı bir xalq yenilik qura bilməz! Lvovlara təhəmmül edə bilmədiyimiz halda, ortalığa bir də bir Lenin çıxdı – bu, baltanı bir az da ağacın dibindən vurur... Vursun, baxalım sonu nə olacaq?! Bunların hamısı alman oyunudur; Lenin düz adam olsaydı, Vilhelm onu qapalı vaqonda bizə göndərməzdi...";

"Əvvəla, realni məktəb erməni məhəlləsində (Şuşa-V.Q.) idi. İkinci, bütün hökumət müəssisələri də orada idi. Erməni məhəlləsi şəhərin abad bir yeri idi. Türk hissəsi qaranlıq və

xərabə bir halda idi. Odur ki, biz hər gün erməni hissəsinə gəzməyə gedərdik. Yayda hər axşam bulvarda olardıq”;

“Mir Cəfər Rüstəmbəyi döşü darülfünun nişanlı şıq paltarda görüb, tühaf bir hala düşdü: dərununa çökən həsəd dalğalanaraq üzünü bulandırdı: seyrək qaşları oynadı, gözlərinə qan doldu. Tutulmuş bir halda Rüstəmbəyə əl verdi və öpüşməkdən çəkindi. Rüstəmbəy Mir Cəfərlə bir məktəbdə oxumuş və bir sinifdə oturmuşdu. Uzun müddət dost keçinmişdilər”;

“Vəlibəy bir sirr kimi pıçıldadı:

– İndi Bakıda türk ziyalı qüvvələrinə çox ehtiyac var. Onu bilirəm. Ancaq nədənsə hələ Bakıya könlüm yatmır.

– Səbəb?

– Səbəb çoxdur. Əvvələn, ora hazır getməliyəm. İkinci, Bakı mühitində – qoçular, zorlular, “mənam-mənam” deyən ziyalılar arasında dolana bilərikmi?”;

“Bilirsən, – dedi, – “Müsavət” proqramında iki təsir var: müqəddiməsi Ziya Göyaltı fəlsəfəsi üzərində qurulmuş, mündərəcə də kadet proqramından alınmışdır. Bunun ikisi də bizim üçün əlverişli deyil. Ziya Göyaltı “İslamlıq, müasirlik, türklük” – deyə meydana üç qanadlı şüar atmışdır. Bu, səfsətdən başqa bir şey deyildir. İslamlıq bir din olaraq, müasirliyə ziddir. Bundan başqa, siyasi bir fırqa təşkilində dinə lüzum varmı? Məqsəd Azərbaycan muxtariyyəti isə, dini deyil, dövləti nöqtəyi-nəzəri müdafiə etməliyik.

Sizi “Studentlər”i oxumağa səsləyirəm!

Sentyabr 2016

Rusiya sindromu və Yalama döyüşü

Arif Əliyevin "Yalama" kitabından qanadlanan konqlemerat fikirlər

"Yalama" sənədli povestini axır ki, mən də oxudum. İstiqlal savaşımızdan danışır. Şərəfli tarixi olaydan bəhs edir.

Arif Əliyev 96 il bizdən gizlədilən bir həqiqəti gün işığına çıxarıb. Elə bir həqiqəti tapıb ki, xəbər tutan hər vətənsəvərin əti ürpeşir, fərəhdən ürəyi coşur, gözü yaşarır.

Həm də qəlbi sızlayır...

Arif bəyin tapıntısı bilirsən nəyə bənzəyir?

Təsəvvür elə, uzun illər səni inandırılar ki, anadangəlmə sağalmaz xəstəliyin var. Sən də ömrün boyu uğursuzluqlarının səbəbini bunda görmüsən. Gün gəlir, sappasağlam olduğunu öyrənirsən.

Sən demə, biz rusun Qırmızı ordusunu gül-çiçəklə, duz-çörəklə qarşılamamışıq. Bizim bu orduyla vuruşanlarımız olub. 350 əsgərimiz Yalama sərhəd məntəqəsində 70 minlik ordunun qabağına çıxıb, dirigözlü ölümə gedib.

İnsanı vətən yolunda vuruşmağa sövq edən şərəfidir. Şərəf duyğusu olmasa adam döyüşü bilməz. Demək, yalan yazıbmişlər, bizim şərəfimiz, ləyaqətimiz, vətən sevgimiz, vətəni qorumaq üçün ölüm qorxusunu belə enən duyğumuz varmış.

"Yalama"-nı mütləq boyu neçə dəfə nənəmin söhbətlərini xatırladım. Kitabın xeyli hissəsi Cümhuriyyət ordusunun Qarabağda ermənilərlə savaşından bəhs edir. Nənəm danışdı ki, türklər gələndə Həbib babam Ağdamda dost-tanışla, qohum-əqrəbayla dəstə düzəldib onların qabağına çıxıbmiş. O vaxt bizimkilər orduya getməzmişlər. Yevlaxda türk zabitanın orduya qoşulmaq istəməyən bir kişiye şallaq çəkməsi xəbəri babamgili də pərt edibmiş. "Kişilər bizi qorumağa gəlmişdi, biz də girmişdik evə" – sonralar nənəmə danışarmış bunu.

Beləcə qoşulubmuş Müsavat ordusuna. Əsgəran tərəfdə dizindən yaralanıbmiş. Yarasının yeri uzun illər göynəyirmiş.

Kitabı oxuyub bitirmişəm. İndi oturub fikirləşirəm. Fikirləşirəm, müstəqilliyin bərpasından 26 il keçib, müstəmləkə boyunduruğu görməyən yeni nəsil də yetişib, bəs, bu qədər zülmün qarşılığında bizdəki "ruscanlığın" səbəbi nədir!?

Gücü çatan-çatmayan dövlətlər Rusiyadan uzaq durmağa can atır, biz hələ də ona pənah yerimiz kimi baxırıq. Kimi inandırır, kimi aldadır?

Psixologiyada "Stokholm sindromu" deyilən termin var. Zorla məruz qalıb şok yaşamış adamlar onlara zülm edənə duyğusal hisslər bəsləyirlər. Bu termin həbsdən qaçmış bir soyğunçunun 1973-cü ildə Stokholmda "Kreditbank"-ın dörd işçisini altı gün girov saxlaması olayından sonra yaranıb. Azad olunanlar onları girov götürmüş şəxsi məhkəmədə müdafiə edirlər. Deyilənə görə, girov qadınlar sonra həbsxanaya məktublar da göndərirmişlər. Bir qadın hətta sevgilisini atıb, türmədən çıxanacan onun yolunu gözləyibmiş.

Qərribə haldı insanın ona zülm edənə pərəstişi!

Bizim Rusiyaya münasibətimiz də bu sindroma bənzəyir. Bizimkinin adı "Rusiya sindromu" olsun gərək – xilas ola bilmirik.

Tək bizə nifrət edən, bizi publik aşağılamaqdan çəkinməyən Rusiyanın imperiyapərəst siyasət, mətbuat, ədəbiyyat adamlarının yüksək səviyyədə qəbulundan danışmıram.

Evdə balasıyla, işdə işçisiylə, kafedə sevgilisiylə, xidməti yerində müştərisiylə rusca danışan, bundan olmazın fəxarətini duyan, bununla özünü xalqın "elit" kəsimi hesab edən, əslində isə snobizmin ən gülünc halını yaşayan sarkastik kəsləri deyirəm.

Millət milli şüuru olan adamların məcmusudur. Milli şüuru olmayan insan yığnağı sosial kütlədən başqa bir şey deyil. Sovet vaxtı Moskvada çap olunan rusdilli qəzetlər – "Pravda", "İzvestiya" və s. – Baltik respublikalarında saralanacan köşklərdə qalarmış. Estonlar, latışlar, litovlar milli şüurun inkişafı baxımdan başqa sovet xalqlarından bir neçə baş yüksək idilər.

1981-ci ilin yayında Tiflisə gəzməyə getmişdik. "Detiskiy mir" univermağında satıcı gürcü qızın mənə rəngli karandaş alan anamla rusca danışmaqdan imtina etdiyini yaxşı xatırlayıram.

Bir əsr 100 ildi. Ötən əsrin neçə ilini "rusiyasız" yaşadığ?

Saydım, üç ildən artıq eləmədi. İkisi əsrin əvvəlində, biri sonunda...

Dinlərin Qiyamət günü olmasa bu əsr də 100 il olacaq. 17 ilini artıq yaşadığ. Bircə ilimiz belə "rusiyasız" ötülmədi.

Elə bil "Rusiya" tək ölkə adı deyil, həm də ideologiyadır, qibləsi bəlli dindir – virusdur, tutuldun ölüncə buraxmaz.

Uzağa getməyin, 26 il qabaq istiqlalın bərpasına səs vermiş millət vəkllərini yada salın. Hərəsi bir cür o səsin cəfasını çəkir. Hələ bu yola həyatını qoymuş dərbədər minləri, onminləri demirəm.

Müstəqilliyin səfasını isə onun əleyhinə əl qaldırmışlar sürür. Deməyin, bunun "Rusiya sindromu"na dəxli yoxdu. Birbaşa dəxli var!

Beləmi olur, müstəqillik?!

Bu gün Azərbaycan tarixi növbəti "rusiyalı" dönməni yaşayır. Cəmiyyətin bunu dərk və dərd edən kəsimi mətbuatda, sosial şəbəkələrdə müzakirələr açır. Rus dilinin qeyri-rəsmi dominantə çevrilməsindən narahatlığını dilə gətirir.

Bu dəm Arif Əliyev Rusiya işğalına qarşı ölümünə döyüşmüş 350 vətənpərvər haqda kitab yazır. Axına qarşı üzənlərə hay verir.

10 milyona yaxın vətəndaşı olan ölkənin uzun illər gizli qalmış şərəfli bir savaşıdan bəhs edən kitab isə 200 tirajla nəşr olunur.

Olsun! 200 nəfər olsun! Təki millətin qabağa duran 200 vətən sevdalı əzmkar düşüncəsi olsun.

Milli özünüdərkən ən uca mərhələsi – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini quranların sayı heç bunun yarısı qədər də deyildi.

Arif bəyin kitabından yazırdım səki, fikrim qarışdı, getdi huşum rusa, Rusiyaya – yaxın-uzaq ellərə, illərə.

Özümüə sindromsuz vətən arzulayıb, müəllifə sağ ol deyib yazını bitirim.

Çox uzağa getməyim, vətən uzaqda deyil, yaxındadı. Yalamadan bəridə...

4 iyul, 2017

Qarabağı pulla almaq

Mehriban Vəzirin "Qarabağnamə"sindən doğan yazı

"Ağabəyim ağa Cavanşir" kitabını "Rusiya agentləri"nin mətbuat səhifələrimizdə at oynatdığı iddia edildiyi günlərdə oxudum. Mehriban Vəzirin sonuncu "Qarabağnamə" kimi qəbul elədiyim bu kitabında yazılanlarla indi sosial şəbəkələrdə, saytlarda oxuduqlarım 200 il zaman fərqinə rəğmən ağız-ağıza səsləşir kimi göründü mənə.

Kitabdan məlum olur ki, o vaxt Rusiya casusları Qarabağ, Təbriz, Tehran saraylarınadək ayaq açbmışlar. Hətta Təbriz müctəhidi Mirfəttah ruhani nüfuzundan istifadə edərək şəhər əhlini darvazaları rus ordusunun üzünə açmağın "Allah əmri" olmasına inandıra bilmişdi.

O vaxtdan bəri nə qədər mirfəttahlar gördük! İndi marıqdakılar da boy verməyə başlayıb.

İlham İsmayılın moderator.az saytında dərc olunan "Bunun Vətənə xəyanətdən başqa adı yoxdur..." məqaləsində Tahir Cəfərli adlı mövcudluğundan təzəcə xəbər tutduğum bir "analitik"ə yazdığı cavabdan belə anlaşılır ki, "Rusiya agentləri" yenə hər yanı sarıblar, açıq fəaliyyətdən belə çəkinmirlər.

Tarixi faciələrimizdə "beşinci kalon" deyilən zümrənin rolu xüsusi araşdırılmalı mövzudur. Özü də bu, rusların Qafqaza ayaq açdıqları ildən ta bu günəcən dövrü əhatə eləsə daha bitkin araşdırma olar.

Mehriban Vəzirin kitabı tarixi faciələrimizin əsl səbəbini bilmək istəyən hər kəsə maraqlı gələr. Dəfələrlə ətimi ürpədən, bəzən qəhərləndirib, bəzən hiddətləndirən bu kitabı ötənlərdən – yaddaşımın ən məhrəm yerində gizlənən Qarabağlı günlərimdən bir namə kimi oxudum.

Vətən fədaisi Məhəmməd bəy Cavanşir, "Qarabağ şikəstəsi" xan qızı, İran şahının Şahbanusu Ağabəyim ağa, Azərbaycan sevdalısı şahzadə Abbas Mirzənin gözüylə Şuşa qazısı olmuş ulu babamdan üzü o yana, üzü bu tərəfə babalarımın, nənələrimin yaşadığı dövrə, yerə ruh səfəri elədim. "Tehran cənnətə dönsə, yaddan çıxmaz Qarabağ" deyən Ağabəyim ağanı qürbət eldə daha içdən duydum.

Bu adamların hər üçünü ömrünü vətənə fəda etmiş Azərbaycan aşiqi neçə-neçə tarixi şəxsiyyət sırasında gördüm, ədəbiyyatımızın ən gözəl bədii əsər surətləri kimi təsəvvür elədim. Qurban Səid gələ "Ağabəyim ağa və Məhəmməd bəy" romanı yazsa.

Kitab adamın fikrini çox yerlərə çəkir. Durub hamısını yazmaq fikrim yoxdu. Qoy, o fikirlər, düşüncələr, suallar özümdə qalsın, özümlə qalsın. Beynimi deşən tək birini deyim bədi:

Niyə bu xalqı, bu vətəni canından, var-yoxundan artıq sevənlərin taleyi faciəli olur, ömrü məşəqqətdə keçir, nakam bitir?

Cəmil Həsənlinin bu yay oxuduğum "Али Мардан-бек Топчибашев: жизнь за идею" kitabının qəhrəmanı kimi, Məmməd Əmin Rəsulzadə kimi, onların istiqlalçı silahdaşları kimi.

"Qacarların Qarabağ çırpıntısı Ağabəyim ağa ilə bitdi" – bu, kitabın son cümləsidir.

İstəmirəm gələcəkdə bizi anıb desinlər ki, Azərbaycanın Qarabağ çırpıntısı bu nəsillə bitdi.

Gözgörəti Qarabağ əlimizdən gedir. Bu mənzərəni birimiz üzdə yaltaq təbəssüm, birimiz müti, boynubükük susqunluğumuzla müşaiyət edirik. Birimiz də elə içimizdə çərləyərək.

Bağıranımız, hayqıranımız yoxdur!

Ağabəyim ağa Qum vilayəti daxil bütün sərvətini Qarabağı geri qaytarsın deyər Azərbaycan şahzadəsi Abbas Mirzəyə vəsiyyəət edir. Abbas Mirzə Xoyu, Urmunu ruslardan neçəsə qızıl pul müqabilində geri almışdı. Şahbanu Qarabağa görə bütün varidatından keçməyə hazır idi. İkisi də bir il fərqiylə öldü. Cavan yaşda. Rus casuslarının əliylə zəhərlənmələri ölüm səbəblərindən biri kimi iddia olunur.

Bu yazını yazdığım anlarda dünya mətbuatı 2,9 milyard dollar Azərbaycan pulunun "yuyulması"ndan danışır. İddia olunur ki, ölkədən gizli yollarla çıxarılan bu pullar "Azərbaycanın maraqlarını qorumaq", "Qarabağı geri qaytarmaq" üçün xərclənib – avropalı siyasətçilərə rüşvət kimi verilib. Belədisə, demək, bizim də dünya miqyaslı işbazlarımız var. Demək, istəsələr o pula Qarabağı da satın ala bilərdilər. Yazı mövzusu deyil deyər "səhiyyədə, təhsildə və sair köklü islahatlara da xərclənə bilərdi" demirəm heç.

Demək, şəffaflıq mücəssiməsi Avropada "kirli işlər" bacaranlar o pulla xirtdəyəcən korrupsiyaya bulaşmış Rusiyanın caynağından Qarabağı xilas da edə bilərdilər. Demək, az qala Ermənistanın büdcəsi boyda olan o pulla Qarabağı elə döyüşsüz-filansız Ermənistandan satın da almaq mümkün idi.

O pula Qarabağı xilas edəcək fədailər ordusu yaratmaq da olardı!

İşə bax, bu sətirləri yazdığım vaxt Almaniyada 45 il əvvəl Münxen olimpiadasında terrorçuların qətlə yetirdikləri İsrail idmançılarının anım mərasimi keçirilir. Nə dəxli var bu yazıya, deyərsiniz. Birbaşa dəxli var!

Bu terrordan sonra İsrailin o vaxtkı baş naziri Qoldo Meir MOSSAD-ın təqaüddə olan keçmiş şefini çağırır deyir: Sənə istədiyin qədər səlahiyyəət, pul verirəm. Bu işdə əli olan terrorçuların hamısını tap, məhv elə.

Qısa müddətdə "Allahın qəzəbi" adlı kiçik bir dəstə yaradılır, 8 terrorçunun 7-si tez bir zamanda qətlə yetirilir. Sonuncunu bir neçə ildən sonra tapıb öldürürlər. Bu iş təbii ki, milyardlara başa gəlir, bəlkə də heç bir milyon da tutmayıb. Amma yəhudilər bununla millətin, dövlətin iradəsini dünyaya sübut ediblər.

Bu 2,9 milyard dolların 10 faizinə elə neçə ermənini satın alıb, Dağlıq Qarabağda diversiyalarla xof mühiti yaratmaq olardı. Bu 10 faizə partizan-təxribat dəstələri hazırlamaq olardı, hətta peşəkar terrorçular bu pulla Xankəndində at oynadardılar. Pələng kimi oğullarımız çayxanalarda domino çırpır bekarçılıqdan.

Deyirlər hələ üstü açılmamış neçə "2,9 milyardlar" var. Gec deyil, qoyun bu pulu Qarabağın xilasına. Təzədən qurun Azərbaycanı.

Bunu vətən acısını ürəyində sancı kimi duyan, nə vaxtsa, uşaqlığın hansı bəxtəvər çağındasa Cıdır düzündə üzünə dəymiş bir mehlik Şuşa havasını ruh kimi daşıyan "2,9 milyard"lara hökmü keçən hər kəs edər. Edər və indən belə yeddi arxa dönəninə xalqın qəlbində sevgi, ehtiram yuvası qurar.

Ta onu demədim ki, Qarabağın azadlığı üçün vəsiyyəət edilən o varidat İran Şahbanusunun şəxsi əmlakı idi, 2,9 milyard dollar isə Azərbaycan xalqının puludur.

Mehriban xanım mənə hədiyyə göndərdiyi kitaba bu sözləri yazıb: "Vahid bəyə Qarabağ ortaqlığı ilə". Xoşum gəldi, gözəl sözdür vətənə ortaq olmaq.

Vətənə ortaq olaq, onun xilasını bizim ortaqlığımızdadır!

Bütün günü əlləşib yazmaq istədiyim cümlə elə bu idi.

6 sentyabr, 2017

“Cəhənnəm” filmi

Vüsalə Məmmədovanın “Cəhənnəmdə böyük çığırtı” kitab

“Yekəpər erməni cibindən çıxartdığı süngü bıçağı ilə stolun üstündə inildəyən qızın paltarlarını bir az da yuxarı dartıb sinəsini cırdı. Artıq qızın yenicə yumurlanmış döşləri onun ovcunda idi. Yekəpər qızın döşlərini var gücü ilə sıxır, sıxırdı... “Yox, yaxşıdır. Xoşuma gəlir!” – deyən erməni əlindəki süngü bıçağı ilə ovcundakı döşləri dibindən kəsdi... Aylar, illər, onilliklər keçəcəkdi, amma yeniyetmə qızın çığırtısı bu zirzəmidəki insanların qulağından heç vaxt getməyəcəkdi... Qızciğaz bağırırdı. O artıq atasını da köməyə çağırırmı, sadəcə bağırırdı. Onun çığırtıları içində güclə eşidiləcək “Allah” nidası hiss olunurdu. O da ağrıdan qırıq-qırıq... tam eşidilmirdi... Bəlkə də heç allahı çağırırmı... Yekəpər erməni onun yenicə kəsilmiş döşlərini əlinə alıb stoldan kənara çəkildi. Qızciğaz stolun üstündə döşsüz sinəsindən yapışmış, ulayırdı... Yekəpər erməni qəhqəhə ilə ovcundakı döşü atıb-tutduqdan sonra onu göyə vızıldatdı. Qızın döşləri bayaqdan ermənilərin əlindən çıxmağa çalışan, hönkürən kişinin üzünə çirpilib, ayağı altına düşdü. Atanın sifəti qana bulaşmışdı... Ən dəhşətlisi isə o idi ki, girovların arasında hələ dörd yeniyetmə qız var idi. Bu o demək idi ki, hələ dörd ata hönkürəcək, dörd ana bayılacaq, dörd övlad stolun üstündə çığırtı ulayacaq və səkkiz kəsilmiş döş göydə fırlanıb uçuşacaq, qanını havalanmış girovların üzünə sıçradacaqdı... Hələ uzun illər sonra da girovluqdan qurtulan insanların yuxusunda göydə qadın döşləri uçuşacaq, atalar hönkürəcəkdi...”

Bu cümlələr Vüsalə Məmmədovanın “Cəhənnəmdə böyük çığırtı” kitabındandır. Orada belə ürək dağlayan səhnələr çoxdur. Kitabın qəhrəmanları bədii obrazlar deyil, qorxunc işgəncələr yaşamış real insanlardır. Girovluqda olanların başına açılan müsibətlər haqda çox eşitmişəm. Azad edilənləri Ağdamda görmüşəm, onların halından, yaşadıklarından xəbərim vardı.

Bəlkə də buna görə kitab elə ilk səhifəsindən məni acı xatirələrin girdabına atdı...

Olanlar yazılmasa tarix yaranmaz, elə tarixin öz qaranlıq künc-bucağında itib-batar. Varlam Şalamov “Kalım hekayələri”ni, Soljenitsın “Arxipelaq QULAQ”ı yazmasaydı sovet həbs düşərgələrində yaşanan vəhşətdən kim xəbər tutacaqdı, insan əzabının detallı təsvirini kim verəcəkdi?!

Zülmün min bir halını yazma bilməsi yazıçının istedadına bağlıdır. Belə əzabdan söz düşəndə ilk olaraq Andrey Platonovun “Can” əsəri ağıma gəlir. Dostayevski, Hüqo, Şoloxov da əzabı canlıymış kimi təsvir ediblər. Amma bu yazımda söhbət fiziki, mənəvi işgəncə əzabından gedir. Bədii əsərlərdə nə qədər dolğun canlandırılırsa da, obrazları yazıçı yaratdığından onlar elə bədii personaj olaraq da qalırlar.

Biri də var, qəhrəman qurbanın özüdür, canlı şahiddir.

İyirmi il öncə Krıma səfərlərin birində xarici fondlardan qrant alan bir qrup krımtatar gənclə tanış olmuşdum. Onlar 1944-cü ilin 18 may gecəsi Krımdan sürgün edilən yaşlı adamları danışdırır, söhbəti videoya çəkir, audio yazıya alırdılar. Məqsədləri canlı şahidlərin diliylə

xalqın faciəsini kitablara yazmaq, dünya dillərinə çevirib yaymaq idi. Ətürpərdən sürgün olaylarını onun canlı şahidlərindən yaxşı kim təsvir edə bilərdi ki?! “Cəhənnəm çığırtıları”nı oxuyanda o kırımtatar uşaqları xatırladım.

1984-cü ilin yayında, yeniyetmə çağında Rusiyanın tarixi Borodino deyilən yerinə yaxın Petrişevo kəndində faşistlərin amansız işgəncə ilə öldürdükləri Zoya Kosmodemyanskayanın ev muzeyində görüb eşitdiklərimdən vücudum sustalmışdı. Barmaqlarımın ucu gizildəmişdi, elə bil mənim dırnaqlarımı çıxarmışdılar.

Beş il öncə Krakov yaxınlığındakı Osvensim həbs düşərgəsində tarixin ən qəddar cinayətinə işıq tutan muzey eksponatlarına – taya kimi yığılan insan tükünə, əsirlərin ayrıca otaqda qalaqlanan eynəklərinə, uşaq ayaqqabılarına, işgəncə otaqlarına, baraklara, qaz kameralarına, krematoriyaya baxanda, filmlərdə gördüyüm dəhşətlərin bir vaxtlar həqiqətən burada yaşandığını təsəvvürə gətirəndə bədənim ürpəmişdi. Heç bir film, kitab canlı şahid, mövcud dəlil qədər həqiqəti çılpalığı ilə təsvirə gətirə bilməz.

“Cəhənnəmdə böyük çığırtı”nı oxuyanda ağıma gəldi ki, nə vaxtsa Qarabağı azad edəndə (mən buna hələ də inanıram) Şuşa türməsinə, Əsgəran milis idarəsini, xüsusən də, girovların “sobalı otaq” adlandırdığı zirzəmini muzeyə çevirməliyik. Bu muzeylərə gələnlər bir vaxtlar burada girov qadın, uşaq və qocalara, əsir kişilərə verilən növbənöv işgəncələrdən xəbər tutsunlar.

Vüsalə Məmmədova ilə yazışanda ona təklif elədim ki, bu kitab əsasında bir film ssenarisi yazsın. Təklifimi inamsız qarşıladı. Belə bir filmi kim maliyyələşdirəcək? Buna kim maraq göstərəcək?

Canlı şahidlərə istinadən çəkilib dünya şöhrəti qazanan filmlər çoxdur. Polyak yəhudi, məşhur pianoçu Vladislav Şpilman haqda çəkilən “Pianoçu”, min iki yüzəcn yəhudini ölümdən xilas edən alman Şindlerin fədakarlığından bəsh edən “Şindlerin siyahısı” filmi, sadəcə, daha çox tanınan filmlərdir.

Kitabda neçə-neçə belə filmlik ssenari materialı var. Dürdanə, Yeganə, Müşfiq, Arzu, Mehriban canlı obrazlardır, Əsgəran milis idarəsində yaşananların bədii əlavələrə ehtiyacı yoxdur. Hazır ssenaridir. “Şindlerin siyahısı” qədər təsirli bir filmin süjetidir. Bilirsiniz o film neçəyə başa gəlib? Cəmi 22 milyon ABŞ dollarına!

Gitaracı Valeh Hüseynov “Pianoçu” filmindən də təsiredici süjeti erməni qadınların baxışları altında dırnağı çıxarılan barmaqları ilə özü yazır. 35 milyon dollara çəkilib o film. Dünya kino tarixinin sədevrlərindən olan bu filmlər qədər yəhudi iztirabını dünyaya çatdırı bilən başqa nə düşünmək olardı, görən? Cəmi bir neçə milyona insanların şüuruna, qəlbinə yol tapmaq, həqiqəti çatdırmaq mümkünmüş. Milyonları havada uçuşan, sağa-sola xərclənən varlı neft ölkəsində nə puldur ki, bu milyonlar?!

Vüsalə Məmmədova dəhşətli işgəncələrdən keçən o adamları danışdırmaqla tarixi cinayəti tarixə yazıb – çox böyük iş görüb. Güman edirəm, diktafonuna yazdığı o söhbətlərin audio yazılarını saxlayır, nə vaxtsa yaradılacaq “işgəncə muzeyi”nə verəcək.

Bundan o yanası onluq deyil. Onun yazdıqlarına sahib çıxılmalıdır. Bu sahib dövlət də ola bilər, fond da, bir imkanlı şəxs də. Bu cür kitablar başqa dillərə çevrilməyəcəksə, dünya tamaşaçısını hədəfləyən filmlər çəkilməyəcəksə daha nə üçün yazılır? Özümüz üçün mü? Özümüz bu həqiqətləri onsuz da bilmirikmi?!

Erməni əsilli italyan yazıçısı Antoniya Arslanın tək İtaliyada səkkiz dəfə nəşr olunan, dünyanın bir xeyli dilinə tərcümə edilən, çoxsaylı mükafatlar qazanan “Torağay malikanəsi” əsəri əsasında Taviani qardaşlarının çəkdiyi “Torağay yuvası” filminə 1915-ci ildə Türkiyədə baş verən hadisələr canlandırılır.

Ermənilərin bu mövzuda çox filmləri var.

“Qəsb edilmiş Ermənistan” (“Ravished Armenia”) adlı ilk film 1919-cu ildə ABŞ-da çəkilib. ABŞ-a yenidən gələn qaçqın ermənidə belə bir filmi çəkməyə imkan nə gəzirdi? Filmə ərsəyə gətirənlərin siyahısında Henri Mongentau (Henry Morgenthau) adını oxumaq elə bu suala cavab tapmaq deməkdir. Bu, I Dünya Müharibəsi illərində ABŞ-ın Osmanlı imperiyasındakı səfiri olan, eyni zamanda, onunla müharibə aparan Antantanın marağını təmsil edən, prezident Vilsona erməni köçürmələrindən düşmən Almaniya və Osmanlıya qarşı siyasi təzyiq kimi istifadə etmənin siyasi faydası haqda silsilə məktublar yazan şəxsdir. Məhz onun 1918-ci ildə yazdığı “Səfir Morgentaunun xatirələri” (“Ambassador Morgenthau’s Story”) əsas götürülərək türklərə qarşı “erməni soyqırımı” davası başlatılacaqdı. Bu haqda “Şahmat taxtasında beysbol” adlı esməmdə ətraflı yazmışam, hazırkı yazının mövzusu olmadığından burada dayanıram.

Bu mövzuda müxtəlif illərdə və müxtəlif ölkələrdə çəkilən filmlər dəhşət səhnələriylə doludur. Vüsalənin təsvir etdikləri ermənilərin çəkdiklərindən qat-qat ağır səhnələrdir, amma ermənilər bu dəhşət dolu kadrları çəkməklə özlərinin əzabkeş obrazlarını yarada biliblər. Filmlər ermənilərə rəhm aşılacağı qədər də türklərə nifrət hissi doğurur. Hətta türk əsilli alman rejissoru Fatih Akının “Çapıq” (“The Cut”) adlı filminə də belə təsirli yerlər çoxdur. Amma fikrimcə “Torağay yuvası” daha “uğurlu”dur. Çünki burada tamaşaçıya “türk vəhşiliyi” bir neçə humanist türkün fonunda usta fəndlə təqdim olunur.

Siyasət qatqılı ədəbiyyatı, incəsənəti, hardasa, anlamaq mümkündür, zaman-zaman fikir adamları öz siyasi düşüncələrini sənət vasitəsilə çatdırıblar. Məqsədindən asılı olmayaraq, hər hansı ideologiyaya, siyasətə tamamilən qurban verildə isə sənət mahiyyətini dəyişir, sənət yox, təbliğat, təşviqat materialı olur. Yalnız haqqa, ədalətə söykənib sülhə, barışığa çağıran bədii əsərlər yaşarır. Belələrini hamı başa düşür, sevir, oxuyur, baxır, ürək ağrıdır və nəhayət, ibrət, nümunə götürür. Zoraklığa, qısasa çağıran bir bəşəri roman, film, tablo, heykəl, musiqi göstərə bilməzsiniz.

“Cəhənnəmdə böyük çıxırtı” qorxunc işgəncə səhnələriylə zəngindir. Bir neçəsini burda verirəm: *“Çarəsiz kişilər zorlanan qadınların da yerinə bağırırdılar”, “12 yaşlı Əhmədin ovucuna açılan güllə... sonra bu yaraya tökülən qaynar çay...”, “Qəlpə Mehribanın yaş yarımliq oğlu Sərxanı üzündən və ayağından yaralamışdı. Uşaq anasının gözü qarşısında, yerdə uzanıb çabalayırdı”, “Hələ doğmağına bir ay var idi, uşağını götürüb yerinə pişik balası qoyub, tikiblər. Pişik içəridə cırmaqlamağa başlayıb. Ağdamda əməliyyat edən həkim bunu görəndə ürəyi partlayıb, ölüb dedilər. Qadını da xilas etmək mümkün olmadı...”*

“Müharibə zonasını birinci Allah tərk edir!” Əsir düşməyə dəhşətli işgəncələr vermək müharibələrə xasdır. Kitabdakı işgəncə verən o kəsləri hər müharibədə görə bilərik. Yuxarıda adını çəkdiyim və çəkmədiyim zorakılıq aşıl原因 onlarla erməni filmi, kitablarıdır işgəncə verən o qatilləri yetişdirən. Təlim düşərgələrində beyinləri yuyulan, zombiləşən vəhşilərdi

onlar. Belə bir mühitdə hər birimiz qəddar caniyə çevrilə bilərik. Onlara hər kəs, azca mərhəmət hiss olan ermənilər belə nifrət edir.

“Cəhənnəmdə böyük çıxırtı”nın uğuru həm də ondadır ki, müəllif bu qədər şiddət mənzərələrindən sonra belə oxucunu zorakılığa səsləmir, onu oxuyanda yaranan qəzəbi, nifrəti körükləmir, sadəcə olmuşları olduğu kimi göstərir. Vüsalə kitabın özü haqda olan çox kədərli “Son söz” hissəsində də oxucunu kinlə, nifrətlə yükləmir.

Rejissor Zaza Uruşadzenin gürcü-abxaz müharibəsində həlak olan tanınmış gürcü aktyoru Levan Abaşidzeyə ithaf elədiyi “Naringilər” filminə baxmağı oxuculara tövsiyə edirəm. Naringi becərən bir kəndli bir-birinə düşmən iki yaralını evində gizlədib sağaldır. Onun humanizmi düşmənlərin qarşılıqlı nifrətini bir-birinə ehtirama çevirir.

Dünyanın yaraları yalnız sevgiylə sağalar!

Yüksək zövqlə çəkilən filmin ünvanı dünya tamaşaçısıdır. Filmin “Oskar”a namizədlər siyahısınadək getməsinə, xeyli beynəlxalq mükafat almasına səbəb onun dünya dilində çəkilməsidir. Dünyanın harasında yaşamasından asılı olmayaraq, filmə baxan hər kəs əsl həqiqəti görür, gördüyünü anlayır. Rejissor bir uğurlu filmə iki hədəfə çatıb: sənət əsəri yaradıb və müharibənin əsl baskarını göstərib. O, siyasəti çox usta priyomlarla sənətə qatıb – filmin sonunda hər iki düşmən birlikdə rus əsgərlərinə qarşı döyüşür.

Və belə bir film cəmi 650 min avroya çəkilib!

Vüsalə Məmmədova dünyanı heyrətə gətirəcək faktlarla zəngin bir kitab ərsəyə gətirib. Davam etdirilməlidir! Mədəniyyət nazirliyi, ya başqa bir təşkilat, fond, imkanlı şəxs bunu edə bilər. Yaxşı bir ssenari yazılar, dünya tamaşaçısına maraqlı gələn film çəkilər.

Hər il səfirliklərimizdə Xocalı soyqırımı ilə bağlı tədbirlər keçirilir. Təbliğat-təşviqat xarakterli çoxsaylı kampaniyalara milyonlar xərclənir. Bunlar da lazımdır, anlayıram. Amma “Cəhənnəmdə böyük çıxırtı” əsasında çəkiləcək uğurlu bir filmin bu kampaniyalardan qat-qat artıq effekt verəcəyinə inamım daha çoxdur. Qarabağı ermənidən çox sevdiyimizi əməlimizlə sübut etmək məqamı belə hallarda yetiştir.

“Hamının gözü avtobusdan dönüb geriyyə, milis şöbəsinin qarşısındakı kiçik meydançaya top əvəzi atılıb qalan məhsəti türkü Əhmədin başına dikilmişdi... Avtobus milis şöbəindən aralandıqca Əhmədin meydançanın ortasına atılan başı kiçilir, onların arxasınca baxan gözləri görünməz olurdu...”

Yazını bitirərkən saytlarda oxudum ki, “Fəryad” filmindəki baş qəhrəmanın prototipi, əsirlik işgəncəsi yaşamış Qarabağ qazisi Mehman Hüseynov ürək çatışmazlığından ölüb. Onu tanıyırdım. 1991-ci ildə avtovağzal müdirliyini buraxıb cəbhəyə getmişdi. Əsirlikdə sındıra bilməmişdilər, amma bizim cəmiyyət sındırıdı. Psixoloji sarsıntılarla sosial-məişət qayğıları girdabında yaşanan ömrünü ürəyini verib tükətdiyi vətəndə kirəkeş kimi başa vurdu.

...Mən də filmdən danışırım, bayaqdan!

18 may 2015

Səfəvi səfillər

Güntay Gəncəlpın “Səfəvilər” kitabı

Məktəb vaxtı ilk yol “səfəvilər” sözünü “səfillər” kimi oxumuşdum. Nə qədər qərribə görünsə də, dilimin dolaşmasına səbəb Viktor Hüqonun “Səfillər” romanıydı. Bu o vaxtlar idi ki, evdə hara baxsan atamın sevimli kitabına rast gələrdin, qalın, ağır üçcildliyi hər yanda görərdin; çarpayı üstündə, divan başında, kitab rəfində.

Güntay Gəncəlpın “Səfəvilər” kitabını oxuyanda uşaqlıq çağın həmin çaşması yadıma düşdü. “Səfəvilər” – “Səfillər”! Belədə tələffüzündə, hərf düzlüyündə yaxınlığı olan adi sözlərdir. Amma...

Gəncəlpın birmənalı qarşılanmayan kitabı haqqında çoxsaylı yazı, mülahizə, rəy oxuyandan sonra gəlib çıxdı, sağ olsun göndərən dostlar. Müxtəlif şərh bolluğunda itib-batmamağın tək yolu kitabın özünü oxumaq idi. Mən də belə elədim, saysız-hesabsız redaktə, korrektə səhvləriylə nəşr edilməsinə, ağır oxunuşuna rəğmən oxudum.

Bəri başdan onu deyim ki, istənilən kitab oxucunu bildikləri haqda şübhəyə salırsa, demək artıq uğur qazanıb. “Səfəvilər”in maraqlı tərəfi tək vətən, millət, tarix, din və məişətin haqda bildiklərinə yeniliklər qatmasında deyil, həm də oxucunu düşünməyə məcbur eləməsindədir.

Kitab birilərinə həqiqət yoluna salınan işıq, digərlərinə kələfin ucuna vurulan növbəti düyün kimi də görünə bilər. O, hazırlıqlı oxucu üçün indiyədək cavab tapmadığı suallar ətrafında düşünməyə cığır açdığı kimi müqayisəli düşüncə vərdisi olmayan təəssübkeş millətçi və mövhumatçılarda zehni qaranlıq daha da qatılaşdırar. Mövzu ətrafında qaynar müzakirələrə səbəb də elə bu idi.

Düşünürsənsə, demək yaşayırsan!

Düşünməyi bacaranlara bu kitabı oxumağı tövsiyə edirəm. Oxucuya yön verəsi heç bir şəxsi mülahizəmi yazmıram, sadəcə, kitabdan özüm üçün seçdiyim cümlələrin bəzisini verməklə kifayətlənirəm. Bunu da ona görə edirəm ki, kitab sizə maraqlı gəlsin, oxuyasınız. Nəticə çıxarmaq isə hər kəsin özünə bağlıdır.

Buyurun, kitabdan seçmələrimlə tanış olun:

“Pirpəsətlik və məzarların üstündə günbəz düzəldərək onu ziyarətgah durumuna gətirmək İslam ölçülərinə görə şirk sayılsa da, bu şəkildə bir kultür oluşub günümüze qədər davam etmişdir”;

“Xanigah” farsca “xan”, yəni süfrə, “gah” da zaman deməkdi... Əski çağlarda siyasi örgütlənmə partilər şəklində olmadığı üçün xanigahlar həm də günümüzün partilərinin rolunu oynamışdır”;

“Mötəzilə deyirdi ki, insan ağıl yoluyla Allahı dərk edə biləcəyindən dolayı, Allah ona ağıl vermişdir... Böyləcə İslam aləmi qanlı bir bəlaya yaxalandı və İslam dünyası iki dəstəyə ayrıldı: 1. Ağla inanıb və dini əqli verilərə tabe tutanlar; 2. Qurana sıxca bağlanan qrup”;

“İslamla heç bir bağlantısı olmayan iki anlayış da şiəyə məxsusdur. Onlardan biri “xums” və digəri “mütə”dir. Xums, yəni hər şiə var-dövlətinin beşdə birini mollaya verməlidir. Mütə,

yəni matə və şey. Yəni qadın bir əşyadır və keçici olaraq “siğə” adı ilə qullana bilər. Hər iki anlayış mollalıq və ayətullahlıq qurumunun maddi və seksual ehtiyacını ödəmək üçün gəlişdirilmişdir”;

“Orta Doğu yalnız Moğolların zamanında din və məzhəb azadlığına qovuşmuşdu... Dindən asılı olmayan yasalar tarixdə ilk dəfə olaraq moğol dövləti tərəfindən uygulanmışdı. Daha öncə bir-birinin salamını almayan şiə-sünni alimlər zorla bir yerdə çalışdırıldı. Aşırı ismaili şiası olan Nəsrəddin Tusi ilə sünni musiqi alimi Səfəddin Urməvi Marağa rəsədxanasında bir yerdə çalışdı”;

“Hürufilər insan sifətində ərəb əlifbası ilə “Əli” sözü yazıldığına inanırdılar”;

“İsa Allahın oğluydusa, Əli Allahın özü idi”;

“Bədrəddinlə başlayıb şeyx Heydərlə qızılbaş olaraq tarixə düşən sufilik hərəkəti aqressivliyi, saldırganlığı özünə yönətmə olaraq seçmişdir”;

“Şüubiyə ərəbsiz fars islamından yanaydı. Sasanilərin tək yadigarı olan Yəzdigərdin qızı Şəhrbanu Mədinənin bütün cavanları içindən Hüseyini seçir. Böyləcə imamlıq Sasani və peyğəmbər soyu arasında paylaşır”;

“Səfəvilik iki əsas üzərində qurulmuşdur: irançılıq və şiəçilik. Hər iki də fars kimliyinin təməllənməsinə xidmət etmişdir”;

“İran İslam Cümhuriyyəti Səfəviliyin modern variantıdır”;

“Osmanlının nəticəsi modern türk dövləti, səfəviliyin nəticəsi modern fars dövləti olmuşdur”;

“Xumeyni Şah İsmayıl kopisi olduğu kimi “sipah” təşkilatı da “təbərrayan” təşkilatının kopisi olmuşdur”;

“Əli və Həsən necə daha öncəki xəlifələrlə düşmənmişlər ki, oğullarının adını Əbubəkir, Ömər, Osman qoymuşlar”;

“Hüseynin oğlu Səccad Yəzidə biyət etmiş, əlindən öpmüşdü”;

“Peyğəmbərin oğlu olmağın soyunu ona bağlayan bir sürü adam ortaya çıxdı Səfəvilərdən günümüzə. Oğlu olsaydı nələr olardı?”

“Kitabları, düşüncə öndəri və vizionları olmayan qızılbaşlar bu şəkildə İran milliyətçiliyinə yem oldular... Azərbaycan türklərini İran kimliyinə təslim edərək çəkildilər”;

“Türküstan və Anadolu arasında müsəlman türklərin gəl-getləri üçün heç bir maneə yox idi. Səfəvilər buna əngəl törətdilər. 600 illik doğul türk birliyi ortadan qaldırıldı”;

“Adların qaynağı Dədə Qorqud kitabı olmaqdan çıxıb “Şahnamə” qaynaqlı olmağa qaydırılmışdı”.

Ötən ay Avropa şəhərlərinin birində qonaq çağırıldığım məclisdə universitet tələbəsi olan təbrizli bir qızla tanış oldum. Gözəlliyi, müasirliyi bir yana dünyagörüşü, qərribə ləhcəsiylə məclis əhlinin diqqətini özünə cəmləmişdi. Danışır ki, evdən göndərilən paralar təhsilinə, dolanışığına bəs eləmədiyi üçün bir firmada işləməyə məcbur olub, dərstdən sonra xəstə

qocalara baxırmış. Sahibi ərəb olan firmadan çıxmasına səbəb son iki ayın maaşını ala bilməməsiymiş. Təhsil haqqının ödənməsində ciddi problemlə üzləşən qız haqsızlığa münasibətini qonaq olduğumuz evin ağsaqqal sahibinə yana-yana belə söyləyirdi: *“Mollalar üzündən İranda dinə barmaq ucu boyda hörmətim qalmışdı, onu da oruc tutub, namaz qılan bu ərəb apardı. Orucluq ayındakı zəhmətimin haqqını belə ödəmədi. Allah götürməz bunu”*.

Yox, o, Allahdan üz döndərməmişdi, Allah adıyla danışan insanlardan qırılmışdı. Dostumuz ona təsəlli verir, işlə bağlı yardım edəcəyini deyirdi. Mənimsə onun dolmuş gözlərinə baxa-baxa fikrim uzaqlara getmişdi: İrana qayıdıb çadraya bürünəcəyini, saqqalı bir qarış, başı əmmaməli mollaya ərə veriləcəyini təsəvvürümə gətirirdim. Ovqatım pozulmuşdu, qanım qaralmışdı.

“Səfəvilər” kitabını oxuyanda mənə elə gəldi ki, Güntay “Səfillər”dəki Kozettaya oxşayan bu Təbriz gözəlinin taleyini yazıb.

Məktəb vaxtı ilk yol “səfəvilər” sözünü “səfillər” kimi oxumuşdum. Səfəvilər – səfillər! Belədə tələffüzündə, hərflər düzülüşündə yaxınlığı olan adi sözlərdir. Amma...

Sentyabr, 2012

İntim dildə yazma bilmək

Rasim Qaracanın “Qarabağ Dekameronu” kitabından yol alan fikir yolçuluğu

İntim məntlər reklam işıqları kimidir, adama gəl-gəl deyir. Deyir, gəl, məni oxu! Özü də yaşa filana baxmır. Hər yaşda adamı şirnikləndirir. Hərəni bir cür.

Bax, elə o gün həkimə getmişdim. Gözləmə otağındakı masanın üstünə düzülmüş qılamur sağlamlıq jurnallarını vərəqləyirdim. Cürbəcür mövzuların içində göyçək bir seksopatoloq xanımın ona ünvanlanan suallara verdiyi cavablar diqqətimi çəkdi. Oxudum! Özü də rahatca, maraqla!

Ona görə rahat deyirəm ki, oxuduğumu büsbütün anladım. İsveç dilində ucdantutma hamısını dərk elədiyən mətnə hər saat rastlamırsan. Amma burda yazılanları başa düşdüm.

Maraqlı gələnsə, oxucuların belə açıq-saçıq – bizim dillə desək, “utanıb-qızarmadan” – suallarına həkimin ətraflı, dib-dəhnəli cavabı idi. Ta sual nə idi, cavab necə oldu, bura yazas deyiləm. Yazılası deyil!

Adamların intim yazıları oxumaq həvəsi elə həyatın özünə olan maraqları kimidir. Gənc adamla yaşlının həyata baxışı fərqlidir, bilirsiniz. Biri hələ görmədiklərini görmək ehtirası ilə alışıb yanırısa, o biri gördüklərinə sönməkdə olan ocağın son şərtlərinə baxan kimi baxır.

Yadıma gəlir ki, orta məktəbdə oxuyanda sinif oğlanlarıyla “Min bir gecə”nin hansı cildində, neçənci səhifəsində “oxumalı” yerlərin olduğunu əzbər bilirdik. Bilməyənlərə də deyirdik, tapıb oxuyurdular. Ən “maraqlı” yerlərin biri, yaddaşım məni aldatmırsa, 132-ci səhifə idi, di gəl, cildi yadımdan çıxıb.

Covanni Bokkaçonun “Dekameron” kitabına universitetin birinci kursunda oxuyanda əmimin kitabları arasında rastladım. Xeyli vaxt oxumağa cürət eləmədim – ayıb bildiyimdən. Gecələr, hamı yatanda oxuyurdum. Deyim ki, müsəlman-sovet (!) tərbiyəsiylə böyümüş bir əyalət oğlanına necə təsir edə bilərdisə, mənə də elə təsir elədi. Yəni, belə şeyləri hətta yazmaq olarmış! Sizə qərribə gələr, doğrudan o vaxtın gəncləri utancaq idi.

Fikrim uzaqlara getdi, əslində Rasim Qaracanın “Qarabağ Dekameronu” adlandırdığı “On bir gecə” kitabını oxuyanda elədiyim qeydlərdən danışmaq istəyirəm. Sağ olsun, kitabı göndərdiyinə görə.

Bu, Rasim Qaracanın yaradıcılığıyla ilk tanışlığım idi. Kitaba həm də son on-on beş ildə meydana gələn “inkarçı” ədəbi qövmlə tanışlıq kimi baxırdım. Bir növ bu kitabdan o ədəbi mühitin qoxusunu almağa cəhd edirdim. Bir vaxtlar onun redaktorluğu ilə çıxmış “Alatoran” jurnalı, yaranmasında müstəsna rolu olan Azad Yazarlar Ocağının havasını duymaq istəyi oxu marağımı artırır.

Cəmiyyətin inkubator rəngli mənzərəsi nə ürəkaçan, nə də gözəyatan olur. Mən rəngarənglikdən yanayam. Elə qafalarda, zövqlərdə də. Ömrünün 17 ilini plüralist ideyaların yayılmasına sərf eləyən (elə bil təmtəraqlı çıxdı, “İnam” Plüralizm Mərkəzində işlədiyimi deyirəm) biri kimi istərdim, Azərbaycanda çoxlu yaradıcı birliklər olsun. Bir Yazıçılar Birliyi,

yaxud Azad Yazarlar Ocağı yox, on dənəsi olsun. İsveçdə yazıçı-şairlərin neçə birliyi var, sayını bilmərsən, çoxdur.

İstəyir nəsr yazanların öz birliyi olsun, şeir yazanlarınkı ayrı. Məsəl üçün deyirəm – detektiv yazarları öz gildiyasını qursun, sevgi romançıları öz klubunu. Bir şərtlə, ədəbiyyata mühit yaratsınlar. Bir-birini aşağılamağa sərf edəcəkləri vaxt və enerjini ədəbiyyat yazmağa yönəltsinlər.

Yeri gəldi, bunu da deyim – başımızı belə şeylərə qatdığımız arada gürcülər ədəbiyyatlarını dünya dillərinə çevirməyə, xarici ölkələrdə nəşr etdirməyə başlayıblar!

“On bir gecə”nin bədii yükü haqda ədəbiyyatçılar, ədəbi tənqidçilər xeyli yazıblar, internetdə gördüm. Mənsə oxuduğu kitablar yazmağa ipucu nəşə verəndə qeydlərindən yazı düzəldən biriyəm. Bu yazılara “həm də bir az kitabdan yazdım” desəm, daha düz olar. Çünki onun mövzusu ətrafında fırfıra kimi dolansam da yazıda aranı dağa, dağı düzə aparmağım çox olur.

Kəsə deyəsi olsam, belə deyərdim – Rasim Qaracanın “Qarabağ Dekameron”unda istər müharibə mövzusu, istərsə də “dekameronçuluq” yarımçıqdı. Hər halda mənə belə gəldi. “Dekameronluq” söhbət üçün səngər uğurlu yer seçilsə də, o söhbətlərin səngər adamları etdiyinə inana bilmədim. Mənə sovet filmlərində arxada qoyub gəldiyi sevgilisini sentimental duyğularla xatırlayan əsgər obrazlarını xatırlatdı.

...Müharibə ekstremal həyatdır. Burada emosiyalar gərilir. Adam tez-tez affekt duruma düşür. Şəhvət də insanın emosiya halıdır. Müharibədə, həbsxanada, əsgərlikdə kişilərin baş söhbəti qadındır – kişi qadından danışır, arzulayır! Hərbi xidmətdə olanlar xatırlayar, “əsgər dəftərlərinə” çəkilən, bədənə döyülən qadın rəsmlərini.

Tarix boyu müharibələrdə əldə olunan qənimətlər arasında qadın ən əhəmiyyətli yerdə olub. Döyüşən əsgərin beynindəki düşmənin əmlakından çox qadındır. Ölmək qorxusundan, stressdən yığılan mənfi enerjidən, vəhşi ehtirasdan qurtulmanın iki yolunu tanıyıb əsgər – qadın və şərab! Sovet əsgərlərinin Almaniyada, yaponların Çində milyonlarla qadını zorlaması tarixin hələ bizə yaxın dönməndə olanlardır.

...Qadınlarda isə fərqlidir, onlar ekstremal vəziyyətlərdə birinci qadınlıq duyğusunu itirirlər, “kişiləşirlər”. Qadınlıq duyğusu şüurun alt qatına keçir, gizlənir. Svetlana Aleksiyeviçin “Müharibə qadın simalı deyil” kitabında müharibəni xatırlayan qadınlar deyir bunu. Orada sanki qadının “qadınlığı” donur. Bu don bir xeyli sonra açılır, özü də tədricən – hissiyyat yavaş-yavaş qayıdır. Amma necə qayıdır? Hansı ehtirasla?

Çaylar nə vaxt daşır? Aylarla yığılıb qalaqlanan buzlaqların donu açılanda!

Donu açılan qadın ehtirası da belədir!

...Fikir quş kimidir, bilmərsən hansı budağa qonacaq – budur, huşum getdi 30 il əvvələ.

Tələbə vaxtı bir dəfə Ağdama atamın taksisində gedirdik. “Bir papiros çəkim, bəlkə bir klent də düşdü”, – deyib Azneft meydanında saxladı. Çox gözləmədik, hündürboy, cantaraq, sərtüzlü bir qadın atama yaxınlaşıb Yevlağa gedəcəyini dedi. Razılaşıdılar. Qabaq qapını açıb mənim yerimdə əyləşdi. O vaxtlar adətən qadınlar arxada otururdular. Qərribəmə gəldi. Onun

maşına minməsi ürəyimcə olmadı, üzü, baxışı, hərəkəti, səsi adama yad gəlirdi, elə bil qadın cildində kişi idi.

Yolboyu söhbət elədilər. Atam elə də söhbətçil deyildi, amma onunla həvəslə danışdı. Qadın həbsxanadan təzəcə çıxmışdı, evlərinə gedirdi. Anladığım qədər uzun türmə həyatı varmış. O, atamla çox şeydən danışdı. Amma biri yaddaşıma həkk olub – qadın məhbuslar tez-tez onları təhqir edən bir həbsxana nadzorunu zorlayıbmışlar.

“Başımıza oyun açdı, gecə növbəsində könlünə düşəni aparırdı. Hamı onun əlindən zara gəlmişdi. Bir gecə onu ələ keçirdik. Qızlar üstünə atılıb əlini, ayağını mələfəylə bağladılar; ağzına yaylıq tıxadılar... On beşəcən qadın ehtirasını söndürə bildi. O biri nadzorlar duyuruq düşəndə artıq gec idi, o, ölmüşdü”.

Fikrimi tutub gətirim yazıya, boş buraxsam, allah bilir uçub haralara gedəcək.

Erotik əsərlərin gücü tək intim səhnələrin detallı təsvirində deyil. Həm də dilindədir. “Dekameron” ədəbi yox, o dövr İtaliyasının jarqon dilində yazılıb. Cefri Çoserin “Kenterberi hekayələri”ndən tutmuş Vladimir Nabokovun “Lolita”sınacan yazılan əsərlərin özünəməxsus erotik dili var. Ta libertinizmin (cəmiyyətdə qəbul olunmuş əxlaq normalarının inkarı) ideoloqu Markiz de Sadın dilindən danışmıram heç.

Bizim dilimiz də bu mənada kasıb deyil. Vaqifdən üzübəri nə qədər aşıq-şairimizdən uğurlu nümunələr gətirmək olar. Şamxal Rüstəmin şifahi dilimizdə qalan şeirlərini xatırlayıram. Amma nəsrimizdə bu alınmır, mənə belə gəlir. Nəsə vulqar çıxır. Bəlkə də uğurlu əsərlərimiz var, mənim xəbərim yoxdu.

Maraqla gözləyirdim, görüm dilimizdə intim söhbət necə alınacaq. Olmadı! Rasim bəy də kitabı elə ədəbi dildə yazıb. Cavan, enerjili əsgərlər qadın haqda ehtirasla yox, sönük xatirə kimi danışılar.

Onillərdi oxucu böhranı yaşayan cəmiyyətin mütailə vərdişlərini bərpa etməkdə kiçik həcmli maraqlı kitablar xüsusi rol oynayır. Bu baxımdan, kitabın lakonikliyi bəyəniləsidir. Amma bəzən elə səhnələr olur ki, orada “söz xəsisliyi”nə yer yoxdu. Oxucu tək oxumaqla kifayətlənmək yox, o səhnəni görmək, gördüyünü məhz özü yaşamaq istəyir.

Kitabda çoxlu maraqlı hadisələr var, təəssüf, yarımçıq yazılıb. Məsələn, “Poxludərədə öpüşmə” hekayətində inəyin mazut gölməçəsində batması səhnəsi. Yaxud, “Yol azmış iki nəfərdə” yaşlı qadının təzəcə soyulmuş buğlanan inək dərisində basdırılması kimi. Tam subyektiv fikrimdir, bu yerlərin geniş təsvirini istərdim.

Elə təsvirlər də var ki, zövq alırsan. Məsələn, bunu “Fəxrinin hekayəti”ndən götürdüm, kitabın bəyəndiyim ən yaxşı yeri kimi işarələdim:

“Aylarca ağladım. Fermamız magistral yolun yaxınlığında idi. Yolun kənarındakı qoç heykəlinin üstündə oturub gəlib keçən maşınlara baxırdım. Gecə gec saatlara qədər buradaca oturub qalardım. Uzaqdan bir işıq görünər, yavaş-yavaş yaxınlaşar, gurultu salaraq yanımdan ötüb keçər, gözdən itincəyə qədər arxasınca baxardım. Boş məşğuliyyət idi, ancaq maraqlıydı. Həyatın özü kimiydi bu əyləncə. Bir ümid kimi üfiqdə işıq doğar, yanına gələr və sonra yoxa çıxardı. Yeni bir işığın doğmasına qədər dəqiqələrcə gözləyərdin”.

Əsərin həcmi, mövzusu elə də önəmli deyil, təki sözün birbaşa mənasında Əsər olsun!

Mənimçün isə əsas şərtlərdən biri onun dilidir, yaxşı əsərin həm də çəkici təhkiyəsi olmalıdır – kişini başdan eləyən şirin qadın dili kimi. Belədə sehrə düşüb gedəcəksən, heç bilməyəcəksən hansı dildə yazılıb.

Şirindil ədəbiyyat sorağıyla...

Aprel, 2016

Varis Diriye, Opra Uinfri və bizim Bircə

Avtobioqrafik roman müəllifi məchul qadına məktub yerinə

Rejissor Şerri Hormanın 2009-cu ildə çəkdiyi “Səhra çiçəyi” adlı bir film var. Somali əsilli fotomodel, yazıçı, ictimai xadim Varis Diriyenin (Waris Dirie) həyatından bəhs edir. Barbar ənənələrin hakim olduğu mühitdə qoca kişiyə ərə verilən 13 yaşlı Varis evdən qaçır. Afrika səhrasını keçib paytaxt Maqadişiyə gəlir. Tale küləyi onu Londona atır. Bəxt üzünə gülür, dünya şöhrətli model olur. Şöhrətin tam zirvəsindəykən bir gün BBC televiziyasına özünün dəhşətli sirrini açır – uşaqlıqda sünnət olduğunu deyir və BMT-nin xüsusi səfiri simasında qadın sünnəti kimi vəhşi milli adət-ənənəyə qarşı ümumdünya kampaniyası başladır.

Bircənin “Cəhənnəmdən keçmiş mələk” romanını oxuyanda o film yadıma düşdü.

Başqalarının tabu bilib toxunmadığı, sirr deyib danışmadığı hamıyabəlli həqiqəti öz nümunəsində faş etməkdən çəkinməyən insanlar cəsurdular. Bunu eləməyə ürək gərəkdir, asan iş deyil! İlk dövrlər öz cəmiyyətlərində anlayışla qarşılanmasalar da sonradan onlar hər kəsin rəğbətini qazanan şəxslərə çevrilirlər.

Bir də, hansı Tanrı elçisi öz vətəninə peyğəmbər olub ki!

“Bircə” anonim müəllifin təxəllüsüdür. “Cəhənnəmdən keçmiş mələk” romanı mühafizəkar adət-ənənələrinin hakim olduğu Azərbaycan əyalətində bir qadın taleyindən bəhs edir. Belə baxanda kitabda oxuduqlarımız hamımızın gözümüzü açıb gördüyümüz, eşitdiyimizdir. Adət-ənənələrimiz deyib qəbul etdiklərimizdir.

Söhbət təkcə hüquqsuz qadının zorən ərə verilməsindən getmir. Guya hansımızın nənəsi babamızı görüb-görüşüb, sevib-sevişib ərə gedib ki! Tək-tüklər ola, olmaya.

Elə öz nənəmdən deyim. Rəhmətlik danışdı ki, babamı ilk dəfə Tiflisdə, “Leyli və Məcnun” operasında görüb. Əmisi arvadı uzaqdan babamı göstərib deyib ki, əmin səni ona ərə verir. “Kimə, o qara kişiye?”

Atası öləndən nənəm Tiflisdə əmisigildə yaşayıb. Nənəmin, böyük əmimin pasportda yazılan doğum tarixlərinə inansaq, belə başa düşülür ki, o, 15 yaşında ərə verilib. Babam yaşda ondan xeyli böyük, həm də zəhmli kişiymiş. Sonralar bizə gülə-gülə danışdı bunu. Deyirdi ki, bunu eşidəndə hətta evdən qaçmaq da istəyib, amma ürək eləməyib.

“Ön sözü”ün müəllifi İmran Bədirxanlı əsərin qəhrəmanını belə təqdim edir: *“Mələk ötən əsrin 70-80-ci illər sovet Azərbaycanında böyüyüb boya-başa çatmış tipik əyalət qadınıdır. Az qala islamaqədərki ərəb dünyasında olduğu sayaq qız övladların arzulanmadığı çoxuşaq bir ailədə doğulan Mələk ağıl kəsəndən özünü anasına artıq yük, doğmalarına yad varlıq, qardaşları üçün nəslin adını, şərəfini zədələyə biləsi şübhəli məxluq sanıb”*.

Kitab haqda geniş yazmaq fikrim yoxdur, ədəbi tənqidçi deyiləm. Bircə onu deyim ki, Bircənin yazı dilini, təhkiyəsini bəyəndim. İmranla da razıyam, bu “avtobioqrafik roman çağdaş ədəbiyyatımızda bənzəri olmayan sənət nümunəsidir”.

“Özllərində cürət tapıb öz şəxsi hekayələrini danışan bütün qadınlarla qürur duyuram və onlardan ilham alıram. Bu il biz tarixə düşdük”.

Bu sözləri o gün “Qızıl qlobus” mükafatı alan Opra Uinfri (Oprah Winfrey) deyib. O, bu mükafatı kinematoqrafiyaya verdiyi töhfəyə görə alıb. Opra aktrisa, teleaparıcı, telemaqnat, ictimai xadimdir.

O, dünyanın ən nüfuzlu qadınları sırasında ön sıralarada gedənlərdəndir. Opra Uinfri ilk qaradərili milyarder qadındır. Sərvəti 2,8 milyard dollardır. Onun radioşəbəkəsi, kinostudiyası, populyar saytı, jurnalı və kabel televiziya var.

Bunlar indi olanlardır. O vaxt isə...

Opra Uinfri etiraf edib ki, uşaqlığı qardaşlarının, dayısı və onun dostlarının atmacaları, nə bilim, əlləmələri, barmaqlamaları və bu sayaq başqa cinsəl sataşmalarıyla keçib. Belə gözümçixdı həyata dözməyib, 60-cı illərin üsyankar yeniyetmələri kimi o da etiraz edib – evdən qaçıb küçəyə sığınıb.

9 yaşında zorlanıb. 14 yaşında uşaq doğub. Uşağı doğuşda ölüb. Bundan sonra doğa bilmək qabiliyyətini itirib.

Bu gün Opra Uinfri ABŞ prezidentliyinə iddiasını dilə gətirir.

Onun uğuru tele-şoularında tamaşaçılarla səmimi ünsiyyət qura, insanlara özünəinam duyğusunu aşılaya bilməsindədir. “Həyatınızda nəyisə dəyişdirin!” çağırışı milyonlarla insana sirayət edib.

Məruz qaldıqları cinsi zorakılığa görə qadınlar yox, bunu edən kişilər utanmalıdırlar! Onun bu qətiyyəti ictimai rəydəki ehkamları alt-üst edir. Qadınlara ürək verir, dillərini açır.

Son aylar Hollivud aktrisalarının başlatdıqları hərəkət ümumsükunət içində tornado effekti verdi. Opra Uinfriyə ilhamlanmalarına şübhəm yoxdur.

Ayıblar qaranlıqda ayıbdılar, gün işığı hər qaranlığı aydınladır. Dünya aydınlıqda gözəldir!

Əsərin bədiliyi bir yana Bircənin romanı qadın cəsarətinə misal kimi də qiymətlidir.

15 yanvar, 2018

Qaranlığın işığı

İlkin Rüstəmzadənin “Həbsxana gündəliyi”

Bir vaxt deyirdilər Varlam Şalamov “Kalım hekayələri”ni yazmasa, adamlar sovet həbs düşərgələrində baş verənlərdən xəbərsiz olardılar. Sonra Soljenitsinin “Arxipelaq QULAQ”ı da işıq üzü gördü və dünya dəhşətli həqiqətlərdən xəbər tutdu.

İlkin Rüstəmzadənin “Qaranlığın hekayəsi. Həbsxana gündəliyi” kitabı sizdə adını çəkdiyim əsərlər kimi şok yaratmaya bilər; oxuyanda deyərsiniz indi qapalı sovet rejimi deyil, Azərbaycan türmələrində baş verənlərdən xəbərdarıq. Amma mən elə demirəm, tikanlı məftillərin o üzündə bilmədiyim çox şey varmış. Məsələn tək bunda deyil. İlkinin kitabı tək-tük siyasi ədəbiyyat nümunələrimizdən biri olmaqla yanaşı tarixilik baxımından da dəyərlidir və şübhə etmirəm, gələcəkdə araşdırıcılar üçün istinad mənbəyi olacaq.

Buna qədər bizdə həbsxana gündəliyi yazan, nəşr edən olubmu, açıq, xatırlamıram. Elə siyasi memuarlarımız da təkəm-seyrəkdir. Vəqif Hüseynovun “Bir ömürdən artıq”, Əbdürrəhman Vəzirovun “Parterin ilk sıralarında”, Zərdüşt Əlizadənin “İkinci respublikanın sonu” kitablarından savayı hansısa siyasi memuara da rast gəlməmişəm.

Fikrim “Qaranlığın hekayəsi”ni təhlil etmək deyil. Bir onu deyim ki, dili, təhkiyəsi adamı yormur, axıcıdır, ağrı-acını da verə bilib, yeri gələndə yumorunu da əsirgəməyib. Müəllifin subyektiv siyasi analizləriylə razılaşıb-razılaşmamaq da oxucunun öz işidir. Mənə bu yazını yazdıran İlkinin yaşı, dünyagörüşü, etirazı, bir də inadı oldu.

Bir dəfə Bakıda insan haqlarına həsr olunmuş konfransda gözəyari saydım ki, iştirakçıların az qala yarısı siyasi baxışlarına görə türmə yatıb-çıxmışlardır. Siyasi basqının miqyası məni heyretə salmışdı onda. İndi vəziyyət daha da ağırlaşmış, rənglər daha da tündləşib.

Ümumiyyətlə, 30 illik müstəqillik tarixində elə bir dönmə tapmazsan ki, Azərbaycan həbsxanalarında siyasi məhbus olmasın. Bu illər ərzində heç nə dəyişməyib.

Tək dəyişən siyasi məhbus yaşının cavanlaşmasıdır!

Həbs olunanda İlkinin 21 yaşı vardı. O yaşda bizə desəydilər müstəqilliyinin 30-cu ilində də Azərbaycanda insanlar siyasi görüşlərinə görə təqib olunacaq, tutulacaq, işgəncəyə məruz qalacaqlar, inanmazdıq. Bizim tək qayəmiz SSRİ-dən qurtulmaq idi.

Elə bilirdik azadlıqla birgə xoşbəxtlik də gələcək!

Əvvəllər siyasi sistemin işi yaşlı nəsil rəqiblərlə idi, indi sanki gənclikdən ehtiyat edirlər. Repressiya öz caynağına gəncləri keçirir. Kitabın “Aprel məhbusları” fəslində də elə bu cümlə ilə başlayır: *“Həmin ərəfədə 13-ə (Bakıdakı 13 sayılı Cəzaçəkmə Müəssisəsi – V.Q.) bir-birinin ardınca gənc məhbuslar gəlməyə başlamışdılar”*.

İlkin Rüstəmzadə “Əsgər ölümlərinə son!” etiraz aksiyasının təşkilinə görə həbs olunub, ömrünün çiçəklənən 6 ilini türmədə keçirib. Haqsız həbs olunmuş başqa ictimai-siyasi fəallar da var. Köhnə totalitar sovet təfəkkürlü insanlar əllərindəki hakimiyyətdən yararlanıb müasir dövrün çağırışlarına səs verən, intellekt, siyasi iradə, əqidəyə sadiqlik baxımından onlardan bir neçə baş yuxarı bir gəncliklə üz-üzə olduqlarının fərqi deyillər.

Anlamırlar ki, gəncliyə qarşı mübarizəni hələ kiminsə qazandığını tarix xatırlamır!

İlkinin kitabını ürək ağrısıyla oxudum. Bu, balalara azad ölkə qura bilməməyimizin məsuliyyət acısı, kədərli etirafıydı.

Bir dəfə yazmışdım: bizim nəsil azadlıq mücadiləsindən qorxmadı, yaralandı, əlil oldu, öldü də – amma azad cəmiyyət qura bilmədi! Bizim bu tarixi uğursuzluğumuzun bədəlini bu gün balalar – gənclik ödəyir. Öz həyatları, ömürlərinin ən gözəl çağını türmə qaranlığında keçirərək.

Qaranlıqsa işığın təsdiqidir!

Ulduzlar qaranlıq səmanın nuru olduğu kimi etirazçı gənclik də cəmiyyət qaranlığında parlayan işıqdır.

Qaranlığın işığı...

İyun, 2021

Xəzərdən Baltika

Mahir Həmzəyevin “Azərbaycan – Baltik mədəni əlaqələri” kitabı haqda düşündüklərim

Baltik ölkələrinə səfəri hələ neçə il qabaq planlamışdım. İsveçin Karlshamn limanından Klaypedaya gəmi-bərə ilə üzüb üç ölkənin görməli yerlərini gəzib, ənənəmə sadıq qalaraq geniş bir fotoreportaj da yazmağı düşünmüşdüm.

Baltik ölkələrinə səyahət uşaqlıq sevdam olub. Yurmalaya səfərdən qayıdan əmim gördüklərindən ağızdolusu danışan gündən. Deyirdi ki, oralar heç Sovetə oxşamır, elə bilirsən, xaricdəsən.

Elə həmin Sovet illərində Rıqa kinostudiyasının çəkdiyi filmlər də bu yerlərə marağımı birəbeş artırmışdı. “Göl üzərində sonata”, “İlgim” filmləri yadımda yaxşı qalanlardandır. Hələ o dövrdə hər axşam bütün ölkə əhlini televizor başına yığan “Qumluqda uzun yol” serialını, onun ecəzkar musiqisini demirəm heç. Raymond Paulsun bu musiqini də, Alla Puqaçovanın ifasında milyonların qəlbini fəth edən neçə-neçə mahnısını da yaşlı nəsil yaxşı xatırlayır.

Səfər proqramına Vilnüs Rəssamlıq İnstitutunu da salmışdım. “Rənglərin və səslərin harmoniyası”nın – mənim sevilmi rəssamım Toğrul Nərimanbəyovun təhsil aldığı üvnana gəlib, elə buradaca uşaqlara onun rəssamlığı, vokalçı kimi oxuduğu klassik mahnılarla yanaşı əzablı, eyni zamanda zəngin həyat yolundan – Şuşadan Parisəcən – danışacaqdım. Parisdə Sarbonna universitetinin qarşısındakı bağda uzaq Şuşadan gəlib burada təhsil alan Əhməd bəy Ağaoğlu haqda danışmışdım onlara, elə maraqla dinləmişdilər ki. Bunu Vilnüsə də təkrarlamaq niyyətində idim.

Belə bir səfərdə görüşmək istədiyim, yazacağım reportajda ayrıca bölmə həsr edəcəyim adam isə Vitautas Landsbergis idi. Vilnüsə gəlib Avropanın nüfuzlu idealist demokrati, Litva Xalq Cəbhəsi – “Sayudis” hərəkatının qurucularından biri, müstəqil Litvanın ilk dövlət başçısı, Avropa Parlamentinin 89 yaşlı üzvü, beynəlxalq tədbirlərdə dəfələrlə həmsöhbət olduğum Vitautas Landsbergislə görüşməsəm, ən azından bu görüşə cəhd etməsəm günah etmiş olaram. Ona həsr etdiyim “Qara çörəyin ağ üzü” yazısında bu böyük insanla ilk görüşümüz haqda ətraflı yazmışam.

Nə uzadım – səfər baş tutmadı! Koronavirus pandemiyası səfəri gerçəkləşdirməyə imkan vermədi.

“Hər şərdə bir xeyir var” deyiblər. Ataların bu sözünü Mahir Həmzəyevin “Azərbaycan – Baltik mədəni əlaqələri” kitabını oxuyanda xatırladım.

Sən demə, Baltik ölkələrində dəyməyə nə qədər yer, görüşməyə neçə adam varmış. Son sözü əvvəl demək olmasın, Mahir bəyin yazdığı kitaba ensiklopediya da deyərəm, bax elə bu zənginliyinə görə.

Kitab oxucuya tək Baltik ölkələri haqda geniş bilgiler vermir, həmçinin, öz ölkəmizə uzaq şimaldan baxış firsəti də yaradır. Özü də tək bu günümüzdə yox, 100 il əvvəlimizdə də.

XX əsr Litva ədəbiyyatının klassik yazıçılarından biri, ədəbiyyatşünas alim, ictimai-siyasi və mədəniyyət xadimi Vintsas Kreve-Mitskəviçyusu bu kitabla tanıdım. Başqa oxucuları deyə

bilmərəm, belə bir şəxsi tanımaq mənə yeni bir kəşf kimi gəldi. Bilmirdim ki, bu mötəbər ədib hələ çar Rusiyası vaxtı Bakıda işləyib, hələ bir “Azərbaystan ölkəsi” adlı əsər də yazıbmiş.

Oxuduqca bu kitabda da, adətim üzrə, karandaşla bir xeyli yerdə qeydlər edirdim. Vintsas Krevenin belə bir cümləsini xüsusi işarələdim.

“O adam ki, öz doğma ana dilini öyrənməkdən utanır, onu adam adlandırmaq olmaz”.

Bunu 1909–1920-ci illərdə Bakı 1-ci realnı məktəbində rus dili və ədəbiyyatı müəllimi işləyən vaxtı uşağını ana dilində oxutdurmaq istəməyən bir azərbaycanlı valideynə deyib.

Sosial şəbəkələrdə rus dilində danışmağı elitarlıq bilən milli snoblarımız haqda söhbətlərin gündəm yaratdığı bir vaxtda bu cümlə yerinə düşdü. Odur ki, kitabdan bu sitatı feysbuk səhifəmdə bölüşdüm.

Xarici ölkələrdə yüz minlərlə soydaşımız yaşayır. Litva Azərbaycanlıları Cəmiyyətinin sədri, Litva Yazıçılar İttifaqının üzvü, publisist və tərcüməçi Mahir Həmzəyev yaşadığı ölkədə istər dövlət orqanları, istərsə də ictimai institutlarla sıx əlaqələr yaratmış, yerli topluma inteqrasiya oluna bilmiş nadir insanlardandır.

Azərbaycan yazıçı və şairlərinin bu qədər əsərini yaşadığı ölkənin dilinə çevirən, yerli mətbuatda dərcinə nail olan ikinci belə diaspor nümayəndəmizi xatırlamıram. İstər Nizamidən Mirzə Cəliləcən klassiklərimiz olsun, istər Anardan Pərvinədək müasirlərimiz – ədəbiyyatımızın tanınmasında onun misilsiz xidmətləri var. Baltik xalqlarının dilində nəşr olunan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanını ayrıca qeyd edirəm. Mənim Vitautas Landsbergisə həsr etdiyim “Qara çörəyin ağ üzü” essemini Litva dilinə çevirib yerli mətbuatda dərc etməsini də minnətdarlıq hissiylə yada salmasam olmaz.

M.Həmzəyevin fəaliyyəti birtərəfli deyil, o, Baltik xalqlarının xeyli sayda ədəbiyyat nümunəsini, məsələn, Yonas Bilyunas kimi klassik ədiblə yanaşı Danielyus Muşinskas kimi çağdaş yazıçıların əsərlərini dilimizə çevirib, ədəbi dərgilərimizdə dərc etdirib.

İsveç mətbuatında Qarabağ mövzusunda bir neçə yazım dərc olunub. Xarici ölkələrdə, xüsusən də 100 il ərzində erməni yalanlarına inanmış xristian cəmiyyətlərində bu işin nə qədər çətin olduğunu bildiyimdəndir yəqin, kitabın “Qarabağ düşünü Litva diskursunda” bölümünü daha həssaslıqla oxudum. Müəllifin bu sahədə gördüyü işlər öz yerində, yerli müəllifləri həqiqətləri yazmağa səfərbər edə bilməsi xüsusi alqışa layiqdir.

Qəsdim kitab haqda geniş yazı yazmaq deyil. Ədəbi tənqidçiliyim yoxdur, sadəcə, bəzən elə kitablara rast gəlirsən, sənə mövzu verir, yeni yazıya səbəb olur, ruhlanıb yazırsan. “Adamlar və kitablار” silsiləsindən yazdığım yazılara mövzu verən kitablار kimi. Bu yazı da “Azərbaycan – Baltik mədəni əlaqələri” kitabından ruhlanaraq yazıldı.

Baltik ölkələri ilə əlaqələrin tarixinə, bugününə işıq tutan kitabdan danışırım. Çar Rusiyası zamanı, Cümhuriyyət dövrü, Sovet vaxtı, müstəqillik illərində qırılmayan, əskinə, daha da genişlənən mədəni, siyasi əlaqələrdən bəhs edən ensklopedik topludan söz açıram.

... Həm də sahilində yaşadığım Baltik dənizinin o üzündən xəbər verən – Xəzərdən giləvar əsirmiş kimi sıcaq yurd duyğusu yaradan kitabı deyirəm.

Oktyabr 2022

Gözləri buraxmırdı onu

Rafiq Əliyevin “Gözlərin buraxmır məni” kitabından boy verən xatirə

Tanışlığımız cəmi-cümlətən bir ildir. Şəxsi tanışlığı deyirəm, belədə eşitmişdim haqqında, böyük alim olduğunu bilirdim. Təxminən 10 il əvvəl ABŞ səfirliyinin ənənəvi 4 iyul qəbullarından birində kənardan baxmışdım da.

“Baxmaq hələ görmək deyil” – düz deyirmişlər.

İlk dəfə isə ötən il bir kitab təqdimatında gördüm, yaxınlaşıb “Siz “Ruhlar şəhəri” yazılarının müəllifi deyilsinizmi?” soruşmuşdu. Oxuyurmuş, özü də elə-belə yox, diqqətlə, hansı duyğularla oxuduğu söhbətindən bəlliydi. Həmin günün tanışlığı, sonrakı aylarda hər yazıdan sonra zəng edib dedikləri və nəhayət, o silsilə yazıların eyni adla nəşr olunduğu kitaba “Son söz” yazısı onu bütün varlığı ilə görməyə bəs elədi.

Görmək də hələ tanımaq deyil.

...Xəstə yatan aylarda xanımını yaşatmaq üçün çox çabaları oldu, burda da, xaricdə də. Xanımını itirən gün də gördüm onu, sonrakı 40 gündə də müşahidə elədim. Tünd eynəyi gözlərinin dərinliyini, baxışlarının duruluğunu əvvəllər də gizlədə bilmirdi. Bu 40 gündə isə gözlərindən qəlbinə bir yol çəkilməmişdi, hamıya açıq olan yol. Amma bu yoldan hamı keçə bilirdimi?

Bu yolu gedib qəlbinin sərhədsiz ənginliklərinə baş vurmağın bir sirri varmış – sevgi. Onu sevgisiylə tanıdım – ölümünün 40-cı günündə xanımına yazdığı “Gözlərin buraxmır məni” yazısı ilə tanıdım, qəlbinin sonsuzluğu sevgisinin üfüqlərində itən adamı.

“Gözlərin buraxmır məni” sözləri uşaqlığımın zaman qaranlığında itib-batan elə bir xatirəsinə işıq tutdu ki, sanki onu körpəlikdən tanıyırmışam, uzaqlardaymış, qayıdıb gəlib. Gəlib və çox doğma bir adam olub...

“Lenin, Lenin yolunda,
Qızıl bayraq əlimdə.
Çalışırıq, vuruşuruq
Lenin baba yolunda”.

Divarda – atamın çarpayısının başında babamın böyük portreti asılmışdı. Ötən əsrin 20-ci illərində Tiflisdə çəkdiribmiş. Bu, babamın bizdə olan yeganə şəkliydə. Pionerə keçən gün həyatımda nəşə yenə mərhələ başlayırmış kimi sevinmişdim. Evə gələndə babamın şəklinə pioner “salyut”u verib bu şeiri deməyim nənəmin xoşuna gəlməmişdi. Üz-gözünü turşudub mənə elə baxmışdı ki, elə bil şəkli salıb sındırmışam – o bu şəklin üstündə əsirdi. Sonra şəklə çevriləndə üzü tamam dönmüşdü – bu, sevgi etirafı gözləyən sevdalı bir qızın baxışlarıydı elə bil.

Sözləri hələ də qulağımdadır: “Bu sənin babandı, Lenin məktəbdə olur”. Sonra boynumu qucaqlayıb: “Ta bir də o şeiri demə” dedi.

Ta bir də o şeiri demədim...

Hər dəfə babamdan söz düşəndə üzünə qəribə bir hüzur çökürdü, səsi alınırdı. Bu onun uzun illərin o tayında qalan sevgisinə ehtiram nişanəsiydi. Nənəm babamın onu Tiflis teatrlarının birində görüb vurulmasından, əmisigilin Şeytanbazardakı evlərindən faytonla gəlin köçməsinə, yaşadıkları acılı-şirinli günlərdən danışanda uşaq idim, onun qəlb döyüntülərini, hələ də diri saxladığı sevgisini duymurdum. Onu indi, babamla bağlı xatirələrini danışanda sönük gözlərinə qonub can verən parıltını xatırladıqca duyuram.

Babam 1946-cı ildə, nənəmsə ondan düz 46 il sonra – 1992-ci ilin baharında rəhmətə gedib. Bu o vaxtlar idi ki, artıq müharibə ciddi mərhələyə keçmişdi, ilk erməni mərmiləri Ağdama düşmüşdü, Xocalı qırğını olmuşdu, hər axşam atışma səsi gəlirdi. Şuşa yolunun üstündəki Qarahacılı qəbiristanlığında basdırılmasını hələ çoxdan vəsiyyətlə eləmişdi. Amma indi oralar çox təhlükəli idi. Atamdan başqa bütün oğul-qızı Bakıda yaşadığından elə burada da dəfn edilməsi fikri yaranmışdı. Can üstəyken bu söhbəti qulağı alıbmış. Gözü atamda barmağıyla uzağı göstərərək “ora, Həbibin yanına” pıçıldamışdı.

Atam vəsiyyətinə əməl elədi.

Cəbhənin Qarahacılı qəbiristanlığı istiqamətini Ala Yaqubun dəstəsi qoruyurdu. Güllə səsləri lap yaxından eşidilirdi. Uzun inaddan sonra Yaqub dəfnə kömək üçün 5 əsgər vermişdi, onlar qəbiristanlığı müdafiə edib ermənilərin yaxınlaşmasına mane olurdular. Mollanı dilə tutmaq isə daha müşkül imiş, atam onu necə razı saldığını demədi. Nənəm bax beləcə, 46 il sonra, güllələr altında, mollaının qısıla-qısıla, qorxaq səslə oxuduğu “Quran” sədasıyla sevgisinə qovuşdu.

O şeiri dediyim gün otaqdan çıxanda nənəm dayanıb bir də babamın şəklinə baxmışdı. Sanki çərçivədən baxan gözləri onu buraxmırdı.

Eynən başdaşı üstündəki şəkildə Rafiq Əliyevi buraxmayan Aidə xanımın gözləri kimi...

26 iyun 2011

Etnoqrafiya tariximiz və anamın əl işləri

Gülzadə Abdulovanın kitabından doğan xatirələr

Gülzadə Abdulovanın “Qarabağın sənət irsi” tarixi-etnoqrafik monoqrafiyasını vərəqləyəndə uşaq vaxtı Tovuz nənəmlə arteziana su gətirməyə getməyimizi xatırladım. Seyidli kəndinin Molla məhləsindəki arteziana yolumuz Gülzadə xanımgilin darvazaları önündən keçirdi, yəqin o səbəbdən. Nənəm suyu babam dəmirçi Salmanın qayırdığı səhəngdə gətirirdi.

Nənəmgildə, ələlxüsus da, evin zirzəmisində, taxtapuşunda bu kitabda sadalanan neçə-neçə sənət nümunəsi görmüşdüm. Sənətdən başım çıxmayan vaxtlar idi onda. Anamın cehiz gətirdikləri arasında muzeylərə eksponat olası neçə sənət əsərinin olduğunu indi dərk edirəm. İşgaldan əvvəl bir neçəsini çıxara bilmişdik – 1950-ci illərdə nənəmlə toxuduğu bu kilim, bir də öz əl işi olan toxumalar. Bu “pələng” məndə qalıb, “dibçəkdə gül” bacımda.

Əsər haqda bircə onu deyim ki, Qarabağ sənətkarlığının demək olar, bütün sahələrinə – toxuculuq, dəriçilik, metal, daş, ağacışləmə, qurama, bədii tikmə – toxunulub. Bu sənətlərin inkişaf tarixi ilə yanaşı onların etnoqrafik səciyyəsi, statistikası, məişətdə yeri, rolu araşdırılaraq elmi-etnoqrafik şərh verilib.

Bu sənətkarlıq nümunələrinə çekanka sənətini də əlavə edərdim. Çekanka nazik dəmir lövhə üzərində döyülən rəsmlərə deyilirdi. “Makan” ayamalı dayıoğlu Vaqifin çoxlu çekanka rəsmləri vardı. O vaxt eşitmişdim ki, Xankəndi erməniləri onun əsərlərini alıb İrəvanda neçə qat bahasına satmışlar.

Tarixçi alim Gülzadə Abdulovanın bu araşdırması yer üzündən silinən böyük bir ərazidə bir vaxtlar mövcud olmuş mədəniyyətin tarixinə, etnoqrafiyasına aid sanballı əsərdir. Buna görə bu çox dəyərli kitabın müəllifinə təşəkkür edirəm.

Məni nənəmlə Qaraçava arxı boyu suya apardığına görə isə ayrıca sağol deyirəm.

12 iyun 2024

Düşərgədən düşərgəyə

Günəl Mövlud və onun “Düşərgə”si haqda

Şübhə eləmirəm, gələcəkdə araşdırmaçılar tariximizin 1987-2007-ci illərini ayrıca dövr kimi öyrənəcəklər. Ömrünün şüurlu çağı bu illərə düşən bizim nəslin həyat yolunu Azərbaycan xalqının yaşadığı ən ağırılı-acılı dönəmlərdən biri kimi tədqiq edəcəklər.

Niyə məhz sərhədini təxmini çizdığım bu 20 ili belə əminliklə deyirəm? Çünki bilirəm, Qarabağ münaqişəsinin başladığı və sonuncu qaçqın düşərgəsinin ləğv edildiyi bu 20 ildə Azərbaycan xalqının yaşadığı faciələri, indi yaşadığım İsveç toplumu 200 ildə görməyib.

Günəl Mövludun “Düşərgə” roman-bioqrafiyasının hər səhifəsini çevirəndə elə bilirsən onunla paralel Varlam Şalamaovun “Kalım hekayələri”ni də oxuyursan. Nə bilim, mənə belə gəldi. Həyatın dibinə çökməyə məhkum edilmiş düşərgə adamlarının ömür hekayətlərini oxuyurmuş kimi idim. Totalitar sovet sisteminin qurduğu düşərgədən çıxıb qurbanlar bahasına müstəqillik qazanmış ölkədə azad yaşamağa ümid edən insanların bu dəfə başqa düşərgələrə (müharibənin saldıdığı qaçqın düşərgəsi, müharibə xofunun hökm sürdüyü ona bitişik qonşu düşərgə) düşdüyünü görürsən.

Real həyatda olduğu kimi virtual aləmdə də hər ölkə cameəsinin ovqatını, psixoloji durumunu, mədəni dünyasını, düşüncə vektorunu, dünyaya baxışını, zövqünü duymaq mümkündür. O baxımdan mənim həyatda da, dediyim o dünyada da Azərbaycan və İsveç insanını görmək, hiss etmək imkanım var. Düşərgə adamını az qala yeddi arxa dönəni azad toplumda yaşamış insandan rahat seçə bilirəm.

“Düşərgə adamı” deyəndə “Şalamovun düşərgəsi”ndən çıxıb “Günəlin düşərgəsi”nə, “ona bitişik qonşu düşərgəyə” düşmüş kəsləri nəzərdə tuturam. Özüm kimi, sən kimi, o coğrafiyada doğulan hər kəs kimi.

Günəl Mövludun “Düşərgə”si Vüsalə Məmmədovanın “Cəhənnəmdə çıxırtı”sından sonra həyatımız haqda oxuduğum ən ağırılı kitabdır. Oradakı hər insan taleyi bir romana mövzu, bir filmə süjetdir. Hələ ürəyini beynəlxalq humanitar təşkilatın əməliyyat etdirdiyi balaca Vurgundan, saxlamağa gücü yetmədiyinə görə onu həmin təşkilatın nümayəndəsinə övladlığa verməyə hazır olan tənha anasından danışmıram.

Böyük bir yazıya köklənmişdim, “Persona” kitabında topladığım “Adamlar və kitablar” silsiləsindən olan bütün yazılar kimi bu kitabı da yeni yazıya təkan bilib qaçqın düşərgələrində gördüklərimdən, eşitdiklərimdən yazacaqdım. Alınmadı, bu yazıdan o yana keçə bilmədim.

Gah o kitabdakı adamlar gəlib durdular gözümün qabağında, gah da şahidi olduğum neçə-neçə insan öz faciəsiylə. Bu qaranlıq şimal günlərində haldan hala saldılar məni.

Bir yandan da uşaqlığın şirin 5 ilini o müdhiş düşərgənin acı günləriylə yaşamış, bu gün sanki o məkandan, o zamandan qaçmış kimi qürbət, uzaq Norveçin şimal qaranlığında balasının işıqlı sabahına ümidli ana, gözünün dərinliyindəki kədər təbəssümünün belə gizlədə bilmədiyini yazıçı, şair qadın – Cünəl Mövlud!

Müəllifə sağ ol deyib bitirirəm bu yazını, düşərgəsiz yaşayacaq gələcək nəsillərə bizim çağlardan xəbər yolladığına görə.

Düşərgədən biryolluq qurtulmaq arzusuyla...

17 dekabr 2024

Helsinqborq, İsveç

Fəlsəfi dildə sevgi romanı

Aqşin Yeniseyin “Tarix və tale” romanı haqda

Təzə aldığım xeyli kitabın içində Aqşin Yeniseyin “Tarix və tale” romanı üz qabığında dərc olunmuş “Heç kim həmişəlik ölə bilməyəcək” cümləsiylə diqqətimi çəkdi. Dərhal da yaddaşımda İncmar Berqmanın “Pıçıltılar və çıxırtılar” filminin qəhrəmanı Aqnesin “Ölmüşəm, amma yata bilmirəm” mürgülü sözlərini oyatdı. Niyəsini bilmədim.

Adətən kitabı ya bir neçə günə oxuyub bitirirəm, ya da üç-beş səhifədən o yana çəkməzsə, eləcə yarımçıq qalar. İllərdir yazıb bitirə bilmədiyim bir qovluq yarımçıq yazım olduğu kimi bir yığın oxuyub başa çıxmadığım kitab da var.

Aqşinin kitabı heç birindən deyil. 400 səhifəlik bu iri kitabı oxuyub qurtarmağım iki ayacan çəkdi.

“Tarix və tale” hər səhifəsində maraqlı hadisə gözlədiyini, cümlələrin dalınca qaçdığını birnəfəsə oxunan bədii əsər deyil. Sonu məhz bu cür oxunaqlı bədii əsər sonluğuyla bitsə də.

“Tarix və tale” fikrin dərin qatlarındakılarını tutmaq üçün bəzən cümləsini təkrar oxuduğun, bəzən abzasa, lap səhifəyə başdan bir də qayıtdığın, az qala hər sətrində karandaşla qeydlər etdiyini, səni fikir burulğanına salan, deyərdim, fəlsəfi traktatdır. Keçib gedə bilmirsən, oxumağa ara verib düşünürsən.

Son dəfə bu cür oxuduğum Rəhman Bədəlovun “Легко ли быть азербайджанцем? Диалоги с самим собой” (“Azərbaycanlı olmaq asanmı? Öz-özümü dialoqlar”) kitabı idi.

Aqşinin belə bir roman yazdığını bilmirdim, 5 il qabaq nəşr olunduğunu kitabı alanda gördüm, ilk ağılıma gələn də bu fikir oldu: “Necə olub ki, bu neçə ildə adına heç yanda rast gəlməmişəm?”

Oxuyanda səbəbini bildim.

Bəlkə yanılıram, fikrimcə, romanın belə gözdən-qulaqdan uzaq qalma səbəbi – hər halda mənim üçün – onun fəlsəfi fikirlərlə zəngin uzun, ağır cümlələrlə yazılmasıdır. Hazırlıqsız oxucu, nə qədər kitabsevər olsa belə, onu oxumaqda çətinlik çəkəcək. Adamların kitabdan uzaq düşdüyü müasir çağda hər oxucunun allah və din, cənnət və cəhənnəm, tale və günah, ailə və cəmiyyət kimi bəşəri mövzuların fəlsəfi qatlarına enməyə hövsələsi yetmir.

Amma hazırlıqlı mütailəsevər bu ağır cümlələrin altındakı dərin fikirləri dilinin ucundaymış kimi zövq alaraq oxuyacaq, özünü xalqının tarixiylə taleyi arasındakı zaman və məkanlarda görəcək, güzgüdə görürmüş kimi. Hələ antik filosoflar sayaq monoloqları, Dostayevskinin qəhrəmanlarının söhbətləri ilə yanbayan durası dialoqları demirəm.

Roman haqda uzun danışmayacam, müəllifi haqda bircə kəlmə demək istəyirəm: Aqşin Yeniseyi dövrümüzün ciddi fikir adamlarından sayıram. Uzun illər öncəsi gözəl şeirlər müəllifi kimi tanıdığım o vaxtın gənc şairini indi hər olaya öz fəlsəfi baxışı olan düşüncə adamı kimi görürəm. Ola bilər, Bakıda çoxları, ən çox da tay-tuşları fikrimi bölüşməsin – Matfeyin “İncil”ində deyildiyi kimi: “Öz vətəninə peyğəmbər olmur” – mən onu uzaq İsveçdə belə görür, belə qəbul edirəm. Elə olmasaydı mədəniyyət, incəsənət, ədəbiyyat

yazılarından bağladığım “İtmiş yaddaşın şifrəsi” kitabıma ön söz yazmağı məhz ondan xahiş etməzdim.

Nəhayət, bu sabah “Tarix və tale”ni oxuyub bitirdim. Niyə “Heç kim həmişəlik ölə bilməyəcək” cümləsinin mənə Berqmanın qəhrəmanı Aqnesin “Ölmüşəm, amma yata bilmirəm” sözlərini xatırlatdığının səbəbini də bildim.

Film bəşəri sirrin – həyatın mənasını Yuxu ilə Ölüm arasında çaba verən qəhrəmanın simasında anlamağa cəhddirsə, roman həm də bütöv bir xalqın Tarix–Tale savaşında dəfələrlə ölüb-dirilmə eposudur. Hər ikisi – roman da, film də həyatın ağır üzünü göstərir, məhz buna görə film ağır baxıldığı kimi roman da ağır oxunur.

Və sonda bir söz də deyim: “Tarix və tale” romanına Azərbaycan xalqının laborator analiz cavabı da demək olar, tibbi arayış da, riyazi dilə çevirsək tərifləri də, düsturu da, formulu da.

Özəlliyi isə ondadır ki, “ağır oxunan” fəlsəfi əsər oxucunu bir xeyli təsirində saxlayan bədii əsər kimi bitir, əsl sevgi romanlarında olduğu kimi.

Helsinqborq, İsveç

17 yanvar 2025